

Kőrösi Csoma Kiskönyvtár

6

Szerkeszti: Ligeti Lajos

Lőrincz László

A mongol népköltészet

Lektorálta Katona Imre

TARTALOM

Előszó

Bevezetés

Epika

Hősénekek

Népi énekesek, rapszodoszok
A hősénekek összetevői
A hősénekek szereplői
A hősénekek szerkezeti felépítése

Mesék

Eredetmagyarázó mesék
Állatmesék
Tündérmesék
A hősmesék és viszonyuk a hősénekekhez
A fehérlófia

Líra

Jirölök, áldástkérő, ráolvasó énekek
Magtál, himnusz, dicsőítő ének
Harál, átokmondó ének
Alkalmi, rituális dalok
Munkadalok
Történeti énekek
Politikai dalok
Vallásos népi-énekek
Didaktikus dalok
Filozofikus, bölcselkedő népdalok
Családi líra
Szerelmi dalok
Tréfás, csúfolódó népdalok
Tragikus-lírikus énekek (Balladák?)

Irodalom

Előszó

1964 októberében első mongóliai utam alkalmával eljutottam Szelenga megyébe, Észak-Mongólia egyik csodálatos vidékére, ahol óriási kiterjedésű nyírfaerdők között kanyarog a két ősi mongol folyó, az Orhon és a Szelenga. S itt a folyóparti erdők jurtái között hallgattam Stieber József biológus barátommal éjszakákon át a mongol mesélőket, énekeseket, akik tudásuk legjavát nyújtva daloltak, meséltek a két messziről jött „rokonnak”. Azóta sok hónapot töltöttem már el Mongóliában, láttam a Mongol Altaj hófedte csúcsait, a Góbi sivatag kopár kőtömbjeit, a végtelen puszták pasztellzöldjét, de ha mongol dalt hallok, szemem előtt a Szelenga parti nyírfaerdők jelennek meg, a folyóparti tábornokok, s az alacsony égről ránk ragyogó tenyérnyi csillagok. Ott, azokon az éjszakákon, határoztam el, hogy ha hazatérek, írni fogok erről a csodálatos mesevilágról, a vakmerő vitézekről, Geszerről és Dzsangarról, a táltoslovakról és a gyönyörű tündérlányokról.

A mongol népköltészet gazdag és végtelen, mint az ázsiai puszták, gondolni sem lehetett arra, hogy minden formáját, műfaját bemutassuk. Úgy gondoltam, hogy most a legfontosabbakról írok csak; a csodálatosan szép hősénekekről, a belőlük keletkezett mesékről s a népdalokról. A többi népköltészeti műfajt: közmondásokat, szólásokat, találókérdéseket, legendákat stb. most el kellett hagyni, de nem tettem le a gondolatról, hogy majd egy későbbi alkalommal ezekről is szót ejtsek. A könyvben szereplő három nagy egység történetileg kialakult sorrendet követ, hiszen a legősibb mongol műfaj a hősepika, ebből jöttek létre a hősmesék (a többi mese nagyrésze nem eredeti mongol) s végül a népdalok.

1967 tavaszán néhány hónapig Ulánbátorban, a Mongol Tudományos Akadémia Nyelv-tudományi Intézetében dolgoztam, itt öntöttem végleges formába elképzeléseimet a készülő kötetről, s itt gyűjtöttem össze anyagának egy részét is. Munkámat sok mongol kutató segítette, szívességük és segítőkészségük nélkülözhetetlen volt számomra, ma is csak hálával gondolhatok Luvszanbaldanra, Tömörcerenre és Colóra, akik megajándékoztak barátságukkal.

Igyekeztem a mongol népköltészeti alkotások magyar megfelelőire is utalni, bár ezen a téren a kutatások még csak a kezdetnél tartanak. Úgy érzem azonban, hogy a mongol népköltészet tanulmányozása közelebb visz bennünket honfoglalás előtti, ősi, elfelejtett népköltészetünk felfedezéséhez is.

Végezetül szeretném megköszönni Ligeti Lajos professzornak és Katona Imre docensnek segítségüket, azt hogy művemet kritikával illették, s hasznos tanácsaikkal támogatták munkámat.

Budapest, 1968 áprilisában

Lőrincz László

Bevezetés

Európa első ízben a XIII. században ismerkedett meg a mongolokkal, nem éppen kellemes körülmények között. Dzsingisz kán unokájának, Batunak, a délorosz pusztákon nomadizáló s a kitünően szervezett Aranyhorda kánjának csapatai, a rendkívül nagy katonai erővel rendelkező „tatár” hordák kemény csapásokkal sújtották a keleteurópai államok közül Lengyelország, de különösen Magyarország hadseregét.

Magyarország részben elnéptelenedett az 1241-es katonai vereség után, a király elmenekült, a jobbágyság barlangokban, mocsarakban és egyéb lakatlan helyeken vészelték át a nehéz időket; várták a tatár seregek elvonulását. Rogerius mester Siralmas énekéből szemléletes képet kaphatunk az akkori magyarországi állapotok mellett, a bevonuló tatár seregekről is. A tatárok szörnyetegekként való ábrázolása gyakori a középkori világ történetírásában. A kegyetlen „kutyafejű” hódítók határtalan vérszomjasságukkal tűntek fel a középkori krónikák lapjain; öltek, raboltak, gyújtogattak, mindenütt vért, átkot és kormot hagytak maguk mögött. Ez az ábrázolás meg is felelt az igazságnak. A meghódított területek elkergetett, megkínzott és rabszíjra fűzött lakossága szinte kizárólag csak ezt az arcát ismerte meg hódítóinak. Nem volt ez a megfelelő hely és alkalom arra, hogy az agyonsanyargatott jobbágyság, vagy akár a műveltebbek is, saját keserves dalaik mellett, melyekkel hazájukat búcsúztatták talán örökre, észrevegyék hódítóik méltóságteljes ütemű dalainak szépségét, részeg mulató-nótáik pajzán-ságát és frissességét.

De nemsokára, alig valamivel több mint negyedszázaddal a keleteurópai véres események után kelt útra a velencei Marco Polo, az akkori nagykánnak, Dzsingisz másik unokájának, a dinasztiaalapító Kubilájnak az udvarába, kereskedelmi megbízatással, hogy e megbízatás mellett felbecsülhetetlen értékű tudósításokkal szolgáljon a mongol birodalom mindennapi életéről, békés napjainak történetéről.

Marco Polo előtt teljes vadságában megmutatkozott a nomád társadalom kegyetlen erkölce, a gyilkolás, fosztogatás, erőszak törvénye, de megmutatkozott a nomád élet szépsége, a békés mindennapok csendje, és egy távoli, idegen világ érdekes szellemi kultúrája is. A velencei utazó avatott tollal rajzolja meg a nomádok kedvenc szokásait, vadászataikat, ünnepeiket, lakomáikat, melyeken megjelennek a hivatásos udvari mulattatók, zenészek és énekesek, akik mindannyiszor rázendítenek, valahányszor a nagykán szájához emeli serlegét. S amikor a látottaktól fáradtan visszavonul sátrába, éjszakai nyugalomra, még sokáig fülébe csengenek a pislákoló örtüzek mellett heverő őrszemek melankolikus dalai, az anyját vesztett árva tevéborjúról s az Altaj fenséges, örök hó fedte csúcsairól.

Marco Polo és a szerzetes utazók, elsősorban Plano Carpini és Rubruck, leírásain kívül eredeti mongol nyelvű anyag segít bennünket, hogy megismerjük a mongol törzsek egykori anyagi és szellemi kultúráját. Az egyik legfontosabb, szinte egyedülálló dokumentum a Mongolok Titkos Története, ez a csodálatos krónika, amely a történeti krónikák száraz tényszerűségét, az eposzok dagadó áradásával vegyíti. Alakjai hús-vér alakok, története maga a mindennapi élet. Szereplői nem az európai és ázsiai krónikák szörnyalakjai, hanem egy különleges társadalom emberei, akik rabolnak és gyilkolnak, de élnek békében is, dolgoznak, szeretnek és énekelnek. Lakomáikon megéneklék régi vitézek hőstetteit, akik sokezer ellenséggel szálltak szembe, mesét mondanak a hősről, aki az örök hó birodalmában, az égigérő hegyek hágóin szembe-találkozott a démonnal, s hatalmas küzdelemben a mélybe taszította. Megszentelik az újonnan felállított sátrat, s áldozatot mutatnak be a kék égnek. Amikor alkalmuk van rá, hódolnak az alkohol istenének, különösen ha valami jelentős esemény történik életükben. Így örökít meg egy ilyen eseményt a krónika: „Ambakaj kagán üzenete szerint, amely Kadaant és Kutulát

megnevezte, az összes mongolok, meg tajcsiutok összegyűltek az Onon mellett, a Korkonak erdejében, és Kutulát tették meg kagánjuknak. A mongolok örömben táncoltak, lakmáроztak, úgy vigadtak. Amikor Kutulát káni rangra emelték, Korkonaknál, a Lombos-fa körül annyit táncoltak, hogy

Övig süppedt már az ösvény
Ők térdig porban tapostak.”¹

(Képes Géza ford.)

Mind az európai utazók, mind az arab, perzsa krónikások, mind pedig a mongol krónikaírók, bár szemléletesen ábrázolták a mongolok mindennapi életét, aprólékos alaposággal számoltak be a mongol törzsek gazdag szellemi kultúrájáról, sajnos egy dologban megegyeznek; csak írtak a mongol szellemi termékekről, a mesékről, dalokról és dicsérő énekekről, de nem írták le, nem jegyezték fel őket; így ennek a gazdag kultúrának a termékei sokáig ismeretlenek maradtak Európa előtt. A XVIII. sz.-tól kezdődően aztán Európa érdeklődése ismét Ázsia felé fordult. Ez az érdeklődés azonban merőben más volt, mint a középkorban. A középkor utazói politikai követek voltak, akik uralkodóik megbízásából szövetségest próbáltak keresni messzi tájakon - így Belső-Ázsiában is - ellenségeik ellen, vagy legalább is szerették volna megnyerni a mongol kánok jóindulatú semlegességét. Tudományos érdeklődés szinte csak a keleti - arab, perzsa - utazókat jellemezte, de ők is elsősorban új nyersanyagforrások, piacok után kutattak a mongol területeken.

A XVIII. században már a mongol birodalom nem létezik, a Dzsingisz által összekovácsolt hatalmas világbirodalom előbb egymással civakodó különálló országokra esett szét, majd később ezek az országok, melyekben még virágkorukban is csak kevésbé volt képviselve a mongol etnikum, átalakultak, teljesen magukba szívták valamikori hódító uraikat. Így múlt el az ilkánok birodalma Irán területén, a Jüan dinasztia Kínában, az Aranyhorda Dél-Oroszországban, s a valamikori nagy birodalom emlékét csak az egymástól viszonylag távol élő, de egymással folytonosan torzszalkodó törzsek őrizték. Ettől az időtől kezdve (XVIII. sz.) a cári Oroszországból egymásután indulnak tudományos expedíciók az ismeretlen Belső-Ázsia felderítésére. A tudományos érdeklődésnek gazdasági okai voltak; Szibéria mesés gazdagságának feltárása, majd a későbbiek során misszionáriusok révén, az őslakosság keresztény hitre térítése, megbékítése. E tudományos expedíciók tagjai s a misszionáriusok között sűrűn akadtak a „benszülöttek” szellemi kultúrája iránt érdeklődők, akik később egy új tudománynak, a Belső-Ázsia nomád népei kultúrájával foglalkozó tudomány első tudósai lettek. Ezek a tudósutazók már nem elégedtek meg a szellemi kultúra meglétének, mint ténynek a regisztrálásával, hanem, többnyire rendszertelenül és a kor tudományos nivójának megfelelően primitív módon, lejegyezték a hallott dalokat, hősénekeket, meséket, s az általuk lejegyzett anyag ennek az új tudománynak az alapja lett. Hogy csak a legfontosabbakat és csak néhányat említsünk, Pallas, Potanyin, Bergmann, valamennyien értékes folklóranyaggal alapozták meg a mongolisztikai kutatásokat, s felkeltették az érdeklődést egy olyan szellemi kultúra iránt, amelyről eddig Európa tulajdonképpen semmit sem tudott. Az ő első értesítéseik után újabb és újabb egyre specializáltabb szakemberek - nyelvészek, néprajztudósok - utaztak el a mongol törzsek közé, hogy szigorúan meghatározott program szerint, módszeres gyűjtőmunkával, egyre többet összegyűjtsenek ennek a sokfelé szakadt, de kultúrájában igen gazdag népnek a népköltészetéből.

A munka a mai napig nem ért véget. A Mongol Népköztársaság fővárosából, Ulánbátorból évente indulnak nyelvészeti és néprajzi gyűjtőexpedíciók, hol a Góbi sivatag eső-nemláta homokdombjai, hol az égigérő hegyek örök hóval borított csúcsai, hol pedig a végtelen zöld

¹ A Mongolok Titkos Története, közreadja Ligeti Lajos, Budapest, 1962. 16.

puszták hófehér jurtái közé, ahonnan évről évre sokezer régi könyvvel és sokezer méter magnetofonszalagra vett dallal, verssel és a mongol népköltészet számos más alkotásával térnek vissza. De a szorgalmas gyűjtőmunka ellenére is sok időbe telik még, amíg elmondhatjuk, hogy a mongol nép folklórját csak megközelítő teljességgel is sikerült összegyűjteni. Ez a hatalmas munka évtizedeket igényel, még akkor is, ha a fiatal mongol néprajztudománynak olyan segítői vannak, mint a szovjet, és nem utolsósorban a magyar néprajzkutatók és nyelvészek. A gyűjtött anyag azonban már most is hatalmas és elgondolkoztató. 1967 nyarán alkalmam volt a Mongol Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében sokezer gyűjtött, de még nem publikált népköltészeti alkotást tanulmányoznom, melyek zömét népdalok, hősénekek és dicsérő énekek, jirölök tették ki. Emellett a hatalmas publikálatlan anyag mellett egyre gyakrabban jelennek meg mongol folklórkiadások, cikkek vagy könyvek formájában, melyek újabb és újabb folklórtermékeket tárnak a nyilvánosság elé. S ha ehhez a még ki nem adott s a már kiadott mongol anyaghoz hozzávesszük a mintegy másfél évszázad alatt a külföldi kutatók által megjelentetett kiadványokat, olyan hatalmas anyag áll rendelkezésünkre, melynek segítségével már megrajzolhatjuk a mongol népköltészet arcát.

A mongol folklór vizsgálatakor nem hagyható figyelmen kívül a mongol népek földrajzi helyzete sem, mivel jelentős lehet más népek szellemi kultúrájának a hatása a különböző mongol törzsek népköltészetére. A mongol népek négy nagy csoportját különböztetjük meg, melyek folklórában kisebb-nagyobb eltéréseket találunk a környező népek vagy pedig egymástól való elszigeteltségükből adódó disszimiláció hatására. E négy nagy csoport a következő: 1. A Mongol Népköztársaság területe. Nem teljesen egységes, mivel a Népköztársaság keleti és nyugati területeinek folklórja között lényeges különbségeket találunk; csak a nyugati területeken ismeretesek például hősénekek. 2. A Kínai Népköztársaság területén fekvő úgynevezett Belső-mongol Autonóm Terület, vagy másképpen Belső-Mongólia. E terület folklórára erős kínai hatás nehezedik, törzsei közül legismertebb, legfeldolgozottabb az ordosz, valamint az üdzsümcsin folklór. 3. A Burját-mongol Autonóm Köztársaság, a Szovjetunió területén. 4. A Kalmük Autonóm Köztársaság, ugyancsak a Szovjetunió területén, a Don vidékén. Ez utóbbi kettő, tekintettel arra, hogy évszázadok óta kapcsolatban van az orosz folklórral, számos területen kölcsönhatásban is áll vele. A kalmük terület a leggazdagabb hősénekekben, itt találták e legelső és máig leghíresebb mongol hőséneket, a világirodalmi jelentőségű Dzsangart. E négy nagy, sokszázezer négyzetkilométert magába foglaló területen kívül élnek még másutt elszórtan kisebb-nagyobb mongol törzsek, ezeknek a folklórja azonban vagy kevésbé ismert, - ilyenek egyes nehezen megközelíthető belső-mongol törzsek, és a dahurok Mandzsúria területén, - vagy pedig nincsen önálló folklórjuk, régi meséiket, dalaikat elfelejtették, s átvették egy más nép folklórját pl. a mogolok Afganisztánban.

Mielőtt még közelebbi kapcsolatba kerülnénk a mongol verses alkotásokkal, feltétlenül meg kell ismerkednünk a mongol hősénekek, népdalok formájával, tehát a mongol verseléssel, ami alaposan eltér attól, amit az európai népköltészet vizsgálata során megszoktunk.

A mongol vers, vagyis az énekszöveg időmértékes, de az időmértéket nem a rövid és a hosszú szótagok szabályos váltakozása, hanem az énekelt, szavalt vagy recitált sorok időbeni azonosága jelenti. Jellemzője az erős gondolatrítmus. Egy strófán belül a sorok szótagszáma nem kötött, de a szótagban bővebb soroknak ugyanannyi idő alatt be kell fejeződni, mint a szótagban szűkebbeknek. Természetesen itt sokféle variáció előfordulhat. Előfordulhat, hogy egy négy soros strófán belül mind a négy sor azonos időtartamú, az is előfordulhat, hogy az első és a harmadik sor ideje azonos (a szótagszám nem!), a másodiké és a negyediké ugyancsak egyforma. Ha nincs strófa (hősének) többnyire valamennyi sor azonos idő alatt fejeződik be.

A mongol vers másik jellemzője a soreleji alliteráció, a soreleji rím. A verssorok első szava ugyanazzal a hanggal kezdődik mint a második stb. sor, többnyire azonban nemcsak a kezdőhangok, hanem a sorok első szótagjai is összezsengenek, alliterálnak. Néha egy egész strófa valamennyi sora azonos hanggal kezdődik és alliterál, néha csak két egymás után következő sor, néha pedig a soreleji rímképlet a, b, b, a; de ezen kívül még számos variáció lehetséges. Az alliteráló szótagok vagy csak magas (palatális) és vagy csak mély (veláris) hangrendűek lehetnek, palatális és veláris alliteráció csak nagyon ritkán fordul elő, mivel ilyenkor általában fellép az alliterációs asszimiláció jelensége; az első szótag magánhangzójának a hatására a következő sor első szava megváltoztatja hangrendjét s egy, csak kizárólag e versben érthető merőben új szót hoz létre. Olyan ez, mintha a kezdő sor első szavának „gerlice” hatására, a következő sor kezdő „galamb” szava palatális hangrendűvé válva „gelemb”-bé alakulna át.

A sorok végén gyakorta találunk jellegtelen hangkapcsolatokat, amelyeknek érzelmi töltése nincs, csupán ritmikai tagoló vagy záróelemek. Ilyen a hó, a hő, hej stb. Zárhatnak sorokat, strófákat, vagy magát a verset. Egyes esetekben lehetséges, hogy ezek, ha a sorok végén mindenütt mechanikusan előfordulnak, a kezdetleges sorvégi rímek funkcióját töltik be, mint a régi magyar *vala*.

Hogy fordítsuk most már magyarra a mongol énekeket? Véleményem szerint a leghelyesebb, ha megtartjuk az eredeti alliterációs, előrímes formát, a sorok szótagszámát azonban, mivel a szótagszámbeli egyenetlenségek kiküszöbölésére hiányzik a dallam, kiegyenlítjük. A magam részéről, hogy a magyar fül számára ezeket a szövegeket még élvezhetőbbé tegyem, sok esetben sorvégi rímet használtam, de a legtöbbször megtartottam a soreleji rímet is. Általában arra törekedtem, hogy minden daltípust, mesetípust példával illusztráljak, néha azonban a példa elmaradt, néha pedig csak részletekkel voltam kénytelen megelégedni a terjedelem szabta korlátok miatt.

Epika

Hősénekek

Azok az utazók, akik eljutottak mongol földre, akár az elmúlt évszázadokban, akár napjainkban, tanúi lehettek a mongol nép mindennapi életének, hétköznapijainak. A hétköznapi élet ezernyi apró öröme, bánata tárult szemeik elé, a széles puszták hófehér jurták között, vagy a ma már modern nagyváros Ulánbátor esti fényei között, ha siető, szórakozni vágyó fiatalok társaságában töltötték napjaikat. Részt vehettek a mongol nép ünnepein is, s a hétköznapi élet vidám, könnyed mulatságai mellett bepillantást nyerhettek a régi, ma már részben letűnt kor ünnepeibe, amikor a lobogó tűz lángjainál, hivatásos énekesek, húros hangszerek méltóságteljes muzsikája mellett regéltek régmúlt idők hőseiről, az emberfeletti erejű vitézekről, akik hosszú hetekig tartó küzdelemben győzelmet arattak a sokfejű szörnyeteg, a mangusz felett, s elnyerték az istenek lányát feleségül. Múlt századi kánok vidám lakomáin gyakorta csendültek fel Dzsangar és Geszer bátorok történetei, s a hallgatóság éjszakákon keresztül hallgatta, a kumiszos kupák sűrű ürítgetése közben, ezeket az elképzelhetetlen hőstetteket.

Amióta az első híradások megjelentek a mongol irodalomról és a mongol szokásokról, sejtették az irodalom bűvárai és kedvelői, hogy a messzi Ázsiában, az Altaj égbenyúló csúcsai alatt, az epikus irodalom olyan gazdagsága található, amire nem sok példa van a világirodalomban.

A XVIII. századtól kezdődően egyre-másra jelentek meg híradások, szemelvények, melyek mongol hősi énekeket „eposzokat” tartalmaztak. Később sorozatban láttak napvilágot szövegkiadások, fordítások, főleg európai szerzők tollából, így ma már - a mongol tudomány előretörése következtében is - elmondhatjuk, hogy alig van a mongol irodalomnak olyan „eposza”, ami ne jelent volna meg, legalább szövegkiadás formájában. Számunkra, magyarok számára a mongol hősepika rendkívül nagy jelentőségű, hiszen honfoglalás előtti, s ma már rég elfelejtett hősepikeink hasonló lehetett, ha nem éppen azonos, mint a mongol hősénekek.

Mielőtt a hősepike részletes tárgyalásába kezdenénk, néhány műfajelméleti problémát kell tisztáznunk. A mongol hősepikeával foglalkozó idegennyelvű irodalomban, a zenével kísért, verses hősi énekeket a legkülönbözőbb elnevezésekkel illetik. Az orosz nyelvű művek a következő elnevezéseket használják: eposz, hősi-eposz, epopeia, bülina stb. Ezen a sok, s eltérő jelentésű néven ugyanazt a fogalmat, a mongol hősi énekeket értik, a szerző egyéni szóhasználatától függően. A nagy szovjet irodalomtörténész-mongolisták tanulmányaiban a hősi énekek meghatározása, elnevezése, művenként is változik, de gyakran ugyanazon tanulmányon belül is, ugyanarra a fogalomra különböző elnevezéseket használnak. Mi hát akkor tulajdonképpen a mongol „eposz”? Úgy gondoljuk, hogy semmiképpen nem helyes ezeket az alkotásokat eposzoknak neveznünk, hiszen a klasszikus értelemben vett eposzi követelményeknek nem felelnek meg. A mű konfliktusa meglehetősen kezdeti stádiumában ábrázolja a társadalmi összeütközéseket, részben még a feudalizmus előtti társadalmi formák fokán, a konfliktusok társadalmi méreteiben nem túlságosan jelentősek. Nem államok, országok csapnak össze, hanem család és nemzetségek, összeütközésük külön-külön nem játszik jelentős szerepet az ország életében. A kialakult hagyományos terminológia alapján magyarul hősénekeknek nevezhetjük őket.

A mongol hősénekeknek Belső-Ázsia három vidéke a szülőhazája, három olyan hely, ahonnan kisugározva elterjedtek szinte minden olyan területen, ahol mongolok élnek. Az első, epikus alkotásokban leggazdagabb terület a mai Burját-Mongol Autonóm Köztársaság területe, Irkutszk környéke és a Bajkálon túli körzet. A második a Volga partján lakó kalmük törzsek szállásterülete, ahonnan az 1800-as évekből, a legelső ilyentárgyú tudósítások származnak, míg végül északnyugat Mongólia, azaz a mai Mongol Népköztársaság északnyugati része. Az innét nyert hősénekek viszonylag újkeletűek, a gyűjtés ma is folyik.

A mongol hősénekek döntő többsége, nem számítva ide a legrégebb réteget, például ehritbulagat üligereket, amelyek a nemzetségi társadalom jegyeit viselik magukon, sőt egyesek az ősi mongol matriarchatus bélyegeit hordozzák, a XIV-XVII. században, a feudális háborúk korában keletkezett. A feudális széttagoltságban élő Mongóliában ebben az időben egymást érték a háborúk, melyeket a különböző mongol törzsek vezettek egymás ellen. Ezeknek a háborúknak az időszaka volt a mongol hősénekek kialakulásának klasszikus kora; amikor részben megtörtént eseményeket dolgoztak fel, részben pedig olyan eseményeket, amelyek nem történtek ugyan meg, de megtörténhettek volna, s mindenképpen jellemző vonásait viselik a kornak.

Hogy a mongol hősénekekkel közelebbről megismerkedhessünk, vizsgáljuk meg alaposabban egy ilyen alkotás tartalmát. Válasszuk vizsgálatunk tárgyául a Mongol Népköztársaság területén gyűjtött „Erín szajn Rincsen-mergen” azaz „Rincsen vadász a férfiak legkülönbike” című hőséneket.²

A régi szép időkben együtt éldegélt Rincsen bátor öreg bátyjával gyönyörű palotájában. A palota a Fehér Genden hegy nyugati lankáin épült, az Öt Hangaj legelőterületen. Lovai között, akiknek számát szinte ő maga sem tudta, a legkedvesebb, a híres apától született Sandaszan táltoscsikó volt.

A hős szomszédságában élt egy hatalmas, erőszakos kán, Has-hara. Történt egyszer, hogy a kán magához hívatta tanácsadóit és megkérdezte tőlük, van-e valahol a világon olyan kiváló, állatokban gazdag legelő, amit érdemes lenne elrabolni. Van-e valahol a világon olyan kiváló, vitéz férfi, akit érdemes lenne megölni? A tanácsadók egyike azt felelte, hogy van ilyen: Rincsen-mergen.

Has-hara tüstént kémeket küldött a vitéz legelőjére, hogy fűrkéssze ki annak gazdagságát, s jelentse a látottakat. A kém megszemlélte a gazdag legelőt, megszemlélte a csodálatosan gyors lovakat, s Rincsen-mergen palotájához ért. Három álló hónapon keresztül kereste a palota kapuját, míg meglelte.

Nem boldogult azonban sehogy sem a kapu kinyitásával, így kénytelen volt egy repedésen keresztül belesni a palotába. Ott aludt Rincsen már három éve, mélységesen mély álomban, kinyújtózva mint a kötél és kipirulva mint a tamariszkusz.

A kém észrevétlenül visszasietett Has-hara kánhoz és jelentette, hogy Rincsen-mergen gazdag, nincs a világon hozzámérhető gazdagság, ereje határtalan, ő maga legyőzhetetlen.

Has-hara rettenetes haragra gerjelt a kém jelentésének hallatára, s annak tanácsa ellenére sereget indított a vitéz ellen, Hara-betegen bátor vezetésével. Az ellenséges csapat keresztülvonult Rincsen-mergen szállásterületén, megérkezett a palotához, ahol a vitézt még mindig mélységesen mély álomba merülve találták. Hogy álmából felébresszék, valamennyien torkuszkodtak kiáltozni kezdtek. Rincsen a kiáltozás hallatára olyan hirtelen pattant fel, hogy azok valamennyien remegni kezdtek a félelemtől, nekiestek a tűzhelynek, s ott feküdtek vacogva a rémülettől, a hamuban.

Később, amikor már kicsit megnyugodtak, a hős tudakozódására, hogy kifélék, mifélék és mi járatban vannak, azt válaszolták, hogy tiszteletteljes kéressel jöttek: szeretnék felajánlani a vitéz Rincsen-mergennek egy csodálatos lány kezét, aki nem más, mint a huszonegyedik Tára istennő földi megtestesülése.

Rincsen boldogan beleegyezett, hogy megnézzék a csodálatos leányt, ha annak eljön az ideje, a jók által kedvezőnek tartott napon és órában. Búcsúzóul megvendégelte az idegen országból

² N. Poppe, Proizvedenija narodnoj slovosnosti chalcha-mongolov. Leningrád, 1932. 58.

érkezett vitézeket; olyan kumiszoskupát állított eléjük, melyet hetven szolga hozott be a lakomázó terembe. A vitézek hatvanan sem voltak képesek a bennlevő kumiszt kiinni. A vendégség végeztével az idegenek mégegyszer megismételték meghívásukat s hazatértek.

Országukba visszaérkezvén, kénytelenek voltak jelenteni a kánnak kudarcukat, hogy nemcsak hogy nem tudták megölni Rincsen, hanem hogy életüket megmentésük, meghívták a kánhoz s a kánlányhoz.

A kán, amikor meghallotta a jelentést, szörnyű haragra gerjedt, majd megtette a kellő óvóintézkedéseket Rincsen-mergen ellen; háromszoros vasfallal vette körül palotáját, a falakon belül kipróbált vitézek ezreit állította őrségbe, legbelül a kánlányt helyezte el, s egy varázsló felügyeletére bízta.

Amikor elérkezett a megfelelő nap és a megfelelő óra, Rincsen-mergen felszerszámozta lovát, útrakészülődött, elindult. Legelőjének határánál visszafordult, az égben lakó buddhákhoz imádkozott, majd folytatta útját idegen földön.

Amint ment, vágatott az ismeretlen vidéken, táltos lova hozzáfordult s megkérdezte, tudja-e, mi az a fekete a messzeségben, amely mint sűrű füst emelkedik a magasba. A vitéz nem tudta. A táltos paripa akkor elmondta, hogy a feketeség nem más, mint háromszoros vasfal, amit Has-hara kán emeltetett palotája köré, melynek közepében leányát őriz. A vitéz kérdésére, hogy miképpen lehet mégis bejutni oda, a táltosló azt a tanácsot adta, hogy vágjon ki a hátából három csíkot, három ujj szélességben s ezzel erősítse meg a nyeret. Rincsen vitéz, bármennyire is sajnálta lovát, engedelmeskedett a parancsnak, s a ló hátából kihasított bőrszíjakkal megerősítette a nyeret, majd fehér juh és fehér róka zsírával begyógyította a sebet, felpattant a paripára, s rettenetes ügetésben, mint éles kés a vajon, úgy hatolt keresztül vasfalon és katonákon.

A palota előtt a táltosló ismét Rincsenhez fordult, s azt tanácsolta neki, hogy páncélját ne a szerszám és fegyverakasztó helyre akassza, hanem a nyeregkápára, saját magát csak lazán köttette ki, s szigorúan meghagyta a vitéznek, hogy ne menjen be a kán fogadótermébe, másutt találkozzon vele.

Rincsen ügyet sem vetett a jótanácsokra, levetette páncélját és az akasztóra függesztette, amely azonnal összedőlt alatta. A lovat a kikötőhelyhez kötötte. A kikötőhely összeomlott a kötél súlya alatt. A vitéz ekkor meggondolatlanul megbéklyózta lovát, s bement a kán fogadótermébe.

A kán tejpálinkával kínálta Rincsen-mergent, aki hetvenhármát nyelt csak, de az egész pillanatok alatt eltűnt a gyomrában. Sértődötten fordult Has-hara kánhoz mondván, ha nem tudnak számára elegendő italt adni, miért hívták meg egyáltalán.

Has-hara ekkor tíz megyéjébe tíz küldöncöt, húsz megyéjébe húsz küldöncöt küldött s minden korty kumiszt, ami csak akadt az országban, összegyűjtette velük. Hatalmas börtömlőkben érkezett a töménytelen mennyiségű ital. A szolgák összeöntötték, majd párolni kezdték. Két kupa szeszkivonatot nyertek, ami olyan erős lett mint a méreg. Nem volt mit tenni, meg kellett inni. Az erős ital hatására Rincsen elvesztette az eszméletét, végighanyatlott a földön, kinyújtózott mint a kötél, kipirult mint a tamariszkusz. Has-hara kán halottnak vélte a vitézt, s megpróbálta megszerezni annak híres páncélját. A táltos paripa megsejtette azonban a gonosz szándékot, elragadta a páncélt, keresztültört az őt megfogni akaró katonák gyűrűjén, hazavágatott, s a régi szállásterületen siratta halottnak hitt gazdáját.

Az ájultan heverő Rincsen-mergen testét ezalatt hatvan kocsira helyezték, s elvontatták Boldzotin Bor Tolgoj hegyére.

Agszagaldaj az öreg bátya, a táltos paripától értesült a történetekről, felpattant a ló hátára, visszaszerezte Rincsen-mergen kivetett testét s hazaszállította. Otthon kiterítette, kifeszítette a száját, s hús tömlő tejet töltött bele. Rincsen felemelkedett, hányni kezdett, s egész tengerét hányta ki a vörös méregnek, amelytől sorra hullottak el a juhok és a tehenek.

Rövid idő alatt teljesen felgyógyult a mérgezésből, majd lovára kapott, Has-hara kán udvarába vágatott, aki rémülten kért bocsánatot a következményektől rettegve, s Rincsennek adta leányát. A vitéz és a lány boldogan tért haza a gazdag szállásterületre.

Hosszú évekig élt békében és boldogságban feleségével Rincsen-mergen, amikor egyszer hírnök érkezett apósától sürgős üzenettel. Az üzenetben az állt, hogy Has-hara kán súlyosan megbetegedett, s betegségéből csak úgy lehet kigyógyítani, ha valaki szerez számára egy csodálatos táltos paripát. A vitéz felesége óva intette férjét az elmeneteltől, mivel varázserejével kitalálta, hogy apja rosszat forral ellene. Rincsent azonban nem lehetett szándékától eltéríteni, lovára pattant és a kánhoz lovagolt.

Mielőtt azonban még apósához érkezett volna, egy kis kerülőt tett egy másik kán Hara-hula legelőterülete felé, mivel úgy hallotta, hogy nála található az a csodálatos paripa, melyet apósa kért. A káni palotában nem talált mást, csak Hara-hula kán feleségét, aki felvilágosította Rincsen-mergent férje néhány titkos dolgáról. Elmondta, hogy a kán mindig az ellenkező irányból tér meg este, mint amerre reggel elindult, s hogy három varázserejű lény óvja életét, egy fekete szirtisas és két kutya, Kaszar és Baszar. Figyelmeztette a vitézt, hogy e három testőr a legerősebb és legmegátalkodottabb ellenséget is darabokra tépi.

Rincsen elhagyta a palotát s a kán keresésére indult. Röviddel az elindulás után táltos lova figyelmeztette a fekete szirtisas és a két kutya közeli támadására. A vitéz hosszú, kegyetlen küzdelemben megölte a sast és a kutyákat.

Az ellenséges kán Hara-hula már messziről észrevette a közeledő Rincsen-mergennél a megölt szirtisas tollait, rettenetes haragra gerjedt, s miután megtudta az érkezőtől, hogy annak nem más a célja, mint a vele való életre-halálra szóló harc, s a táltosló elrablása, párviadalba kezdett a vitézzel.

A párviadalon előbb Hara-hulának kedvezett a szerencse, Rincsen mellébe lőtt nyilával, de a vitéz varázskenőcsével begyógyította a mély sebet. Ezután birkózni kezdtek. Hosszú, kegyetlen küzdelem után Rincsen végül is legyőzte Hara-hulát, s mivel jó jelek azt mutatták, hogy a legyőzöttet meg kell ölni, kihúzta annak övéből varázserejű kését, s leszúrta vele. Elvette feleségét, jószágát, a csodálatos lovat, s elvitte őket Has-hara kán földjére.

A gonosz após amikor meglátta győztes vejét, ismét életéért könyörgött, de Rincsen-mergen most már nem bocsátott meg, elvette apósa vagyonát is, boldogan és megelégedetten élt tovább gyönyörű felesége oldalán.

A hősénekek világosan két részre tagolódnak: Az első a főszereplő bemutatásától, különféle kalandokon keresztül, annak feleségszerzéséig terjed, míg a második részben harc folyik a főhős és valamilyen ellenfele között. A bemutatott mű a mongol hősénekek leggyakoribb fajtája, mondhatnánk azt is, hogy ennek az éneknek az elmondásával megrajzoltuk a mongol hősénekek általános szerkezetét.

A kétepzódú hősénekeken kívül elterjedtek a mongolok között az egyepizódú énekek is, amelyek általában a kétepzódú énekek esetleg első, de leggyakrabban második epizódjai. Leggyakoribb tartalmuk: Nagyerejű vitéz országát démon támadja meg, a hős megküzd vele, legyőzi, s elveszi annak vagyonát (esetleg feleségét is).

Ha ehhez az epizódhoz még a másik is kapcsolódik, amelyben a hős újabb próbatétel előtt áll; a győztes csatából való hazatérés után otthonát feldúlva találja, vagyonát vagy ellenséges kán

vagy pedig démon rabolta el, akit le kell győznie, akkor már kapcsolódnak az epizódok, a hősnék kétepiizódúvá válik. Ez az egy és kétepiizódú forma képezi a mongol hősnékek alap-típusait. Minden, ami ezen kívül áll, vagy nem eredeti mongol, vagy pedig később gyűjtők vagy tudós mesélők által mesterségesen összeállított „eposz”.

A számos mongol hősnék mindegyikét természetesen nem mutathatjuk be, de a hosszabb „eposz”-ok közül, a mongol nép ma már klasszikus alkotását, a Dzsangar hősnéket, illetve annak egyik változatát bonckés alá vesszük. A nemzetközi szakirodalomban a Dzsangar és a Geszer úgy szerepelnek, mint a mongol nép nagy eposzai, melyek ha nem is felelnek meg mindenben az európai értelemben klasszikusnak vett eposzi követelményeknek, mégis terjedelmük, epizódjaik sokaságánál, a probléma, a konfliktus komolyságánál fogva semmiképpen nem sorolhatók egyszerűen az egy vagy kétepiizódú hősnékek közé.

Előjáróban el kell mondanunk, hogy a Geszer vitéz története, amely terjedelmében rendkívül nagy, több tízezer sort tartalmaz, nem eredeti mongol, Tibetből került át mongol területre, valószínűleg folklórátvétel formájában. A mongol folklór elemeivel keveredve, abból sokat átvéve, bizonyos külső jegyeiben mongolossá vált, azonban jellegében, cselekményében elüt a mongol hősepikától, sokkal művészebben, árnyaltabban kimunkált, mint amazok. Sokkal fejlettebb, hozzáértőbb munka eredménye, mint amilyenekre a mongolok a XIV-XVII. század között képesek voltak.

Ami a kalmük nép nagy alkotását, a Dzsangart illeti, ha terjedelmében nem is olyan hatalmas, mint a Geszer, mégis jelentős, hiszen különböző kutatók, különböző énekesektől tizennyolc tekintélyes hosszúságú éneket jegyeztek fel. Mi az egyszerűség kedvéért egy négy éneket tartalmazó változatot veszünk vizsgálat alá.³

1. Ének Dzsangar harcáról a Fekete-kán ellen

Dzsangar békében és gazdagságban él az Altaj hegység környékén országában, arany palotájában, húsz felesége és megszámlálhatatlanul sok gyermeke társaságában. Ő az istenek kedvence, hívő buddhista. Kopjája szantálfából készült, hadiszerszámai mesebeli nagyságúak. Öklelő kopját 350 kecske szarvából illesztették össze, lova igazi táltos; Dzsangar életének a védelmezője, sörénye drágakő, farka drágagyöngy. Olyan hatalmas mint az Altaj és a Hangaj hegység, ereje az oroszán erejével vetekszik. Dzsangar elsőszámú felesége a leggyönyörűbb nő a földön: arca piros, mint a lebukó nap, fényes, mint a felkelő nap. Ragyogó, hogy fényénél éjszaka ménest lehet őrizni, öltözeke minden halandót ámulatba ejt. A tengerek urának a húga, akit úgy ragadott el Dzsangar, hogy előző férjét megölte. Vitézei között a leghíresebbek Altan Cédzsi és Vidám Vörös Hongor vitézek. Most éppen valamennyien lakomára gyűltek össze Dzsangar palotájában.

Ugyanebben az időben lakomára gyűlnek össze a szörnyű démon, a Fekete kán palotájában is. Fekete kán dölyfösen kérdezi alattvalóitól, hogy van-e ezen a világon olyan vitéz, kinek gazdagságát és erejét hozzá lehetne hasonlítani. Vitézei azt felelik, hogy Dzsangar kán az egyetlen a széles földkerekségen, aki felveheti vele a versenyt. Fekete kán őrvongó dühében hadsereget indít, hogy elfoglalja Dzsangar szállásterületét, s hogy őt magát megölje, a sereget azonban nem ő, hanem legkiválóbb vitéze vezeti. Dzsangar értesül a közeledő ellenségről, sereget küld ellene kedvenc harcosa Vörös Hongor vezetésével.

Fekete kán vitéze és Vörös Hongor párviadalt vívnak, párviadaluk előtt elmondják élet-történetüket, leírják maguk és gazdáik hőstetteit, majd megvívják a harcot. A harcban Fekete kán első vitéze győz, megöli Vörös Hongort.

³ Jingyar. Öbör mongyol-un arad-un keblel-tün quriy-a. Mukden, 1958.

Dzsangar egy pásztorfiútól értesül Hongor elestéről, útnak indul maradék seregével s győzelmet arat a Fekete kán felett, őt magát megöli. A győzelem örömébe azonban ürmöi vegyül: a legkedvesebb vitéz, Vörös Hongor halott. Az istenek segítségével végül is Dzsangar feltámasztja halottaiból Hongort, s a győzelmet vidám lakoma követi.

2. Ének Dzsangar győzelméről, melyet Szabar és Hongor vitézek sújtó keze által aratott a Sárga démon-kán Dzsambala felett.

Az ének az Altaj melletti haza leírásával kezdődik. Dzsangar aranypalotájában ül vitézei körében. Környezetének színes leírása következik: mellette ül felesége, körülötte pedig vitézei Altan Cédzsi, Vörös Hongor, Ergü Gombo, és a többiek. Éppen folyik a lakoma, amikor hír érkezik, hogy Dzsangar ménesét, melyet Nehézkezü Szabar vitéz őrzött, elhajtották Dzsambala démon-kán emberei. Szabart súlyosan megsebesítették, miközben ura vagyonát védte a túlerővel szemben. Táltos paripája segítségével azonban sebesülten is visszaszerzi ura ménesét, majd hazafelé mentében találkozik Vörös Hongorral, akit ura segítségére küldött. A két vitéz egymás látásától új erőre kap, visszafordulnak, legyőzik a démon-kán vitézeit, s hazahajtják urukhoz annak minden jószágát. A győzelmet örömmünnp és lakoma követi.

3. Ének a rettenetes Sárga Gürgü kánról

Az ének Dzsangar hazájának és palotájának leírásával kezdődik, majd szemléletes képet kapunk a körülötte élő vitézek palotáiról. Dzsangar palotája mellett terül el a Bumbaj tenger, mely olyan széles, hogy a leggyorsabb madár sem tudja átrepülni. A hősök egy tavaszi napon összegyűlnek Dzsangarnál Altan Cédzsi vezetésével; mindenkinek feltűnik azonban Vörös Hongor hiánya. Végül Vörös Hongor is megérkezik s lakomázni kezd, de Dzsangar nem várja meg a lakoma végét, hanem vitézeivel együtt bejárja országát. Távollétükben nagy szerencsétlenség történik, a rettenetes Sárga Gürgü, a démonok kánja megtámadja az otthonmaradt Vörös Hongort, megöli, s a mélységesen mély Bumbaj tengerbe veti. Dzsangar jószágát elhajtja, palotáját kifosztja.

Dzsangar ezalatt az idő alatt idegenben vándorol, megismerkedik egy tündérlánnyal, aki fiat szül neki, Vörös Szubsurt. Országáról már-már egészen megfeledkezett, amikor vitézei keresésére indulnak, s régi, otthonhagyott felszerelési tárgyait utána viszik s fiának ajándékozzák. Régi lováról és nyiláról emlékek ébrednek Dzsangar szívében, elhatározza, hogy hazatér igazi hazájába.

Szubsur követi atyját egy darabon, majd a vitézekkel együtt visszaszerzi annak országát, mivel Dzsangar mégsem tér haza, hanem amikor értesül kedvenc vitéze Ulán (Vörös) Hongor haláláról, egyenesen annak megmentésére indul. Egy sziklahasadékon leereszkedik az alvilágba, ott keresi vitézét;

Futott akkor Dzsangar bátor,
Futott mérhetetlen gyorsan,
Közben amíg lábát szedte,
Két hegy ugrott fel előtte.
Csodálkozva látta akkor,
Hogy a két hegyet egy legény
Hóna alá kapja könnyen,
Cserélgeti, dobálgatja.
Dzsangar bátor ezt gondolta:
E földalatti országban
Erős legény akad bőven,

Erős férfi itt sem ritka.
Majd erősen rákiáltott;
Majd felelt az hős Dzsangarnak:
„Hongor bátort ha keresed,
Harcostársad sorsa nehéz,
Nyolcezer ördög naponta
Nyolcezerszer végigveri,
Nyelve-béna Hongor bátor
Nyelvén ily szavak forognak:
Bátyáim és jó öcséim
Hol maradtok, mire vártok?
Aki megmentene engem,
Nincsen ilyen, nincsen sehol?
Vékony, csengő, haranghangom,
Vésd szívedbe fűrge Dzsangar!
Megy, s kiáltozik magában.
Erős Hongort hogy segítsem
Edzem testem e hegyekkel,
Társam lesz!” - szólt a legény.
Dzsangar akkor, bár beteg volt,
Hogy a fecskét hegynek látta,
Hogy a legyet sasnak hitte,
Társul hitta, s mentek tova.
Mentek hosszú napok során,
Míg lakatlan földre értek,
Hol a hőség szele nyargalt,
Mint olvadt bronz közelében.
Szomjúságtól földre rogytak,
Szárak szemük árnyat látott;
Harcos férfi bukkant elő,
Hongorról kérdezte Dzsangar.
„Szomjúságod enyhítsd bátor!”
Szólt, s szájából tengert ontott,
S így felelt az hős Dzsangarnak:
„Nyalka, dalos Hongor bátort
Nyolcezer ördög kínozza,
Nyolcezer jár a nyomában,
Nyolcezer ütéssel sújtja,
Nyelve-béna Hongor bátor
Nyelvén ily szavak forognak:
Harcostársam vitéz Dzsangar
Hol maradsz el, merre járhatsz?
- Lesz társam ki vele tart majd,
Én leszek ki nyomában jár!”
Társam-fogyott Dzsangar bátor,
Társnak vette, s mentek tova.
Amint mentek vándorúton,
Fehér jurta állt előttük:
Fehér jurta kötél nélkül,
Fehér jurta zsinór nélkül.

Fehér jurtába betértek,
Főző üst állt benn közepen,
Szantál izzott lenn alatta,
Szálfák heverték mellette,
Jobbra tőle s balra tőle,
Szarvas húsa nagy csomóban,
Szép halomban összerakva.
„Töltsünk itt egy éjszakát el
Tűzmelegnél” - mondta Dzsangar
Mint kötél kinyúlt a teste,
Mély álomban úgy hevert el.
Két jó társa kést ragadott,
Kemény szarvashúsból szeltek,
Kemény szarvashúst megfőzték.
Főzés közben jött egy vénség,
Rézpofájú, zergelábú,
Rémítő vén öregasszony.
„Rakj a tűzre öreganyám,
Rágós a hús, had puhuljon!”
Imígyen szóltak ők ketten,
Az pedig rakott a tűzre.
Víz gőzölgött, hús gőzölgött,
Vízokádó jobbra nézett,
Hegymozgató balra nézett,
Hús eltűnt és nem volt sehol,
Rézpofájú sem volt sehol.
„Átkozott egy vén boszorka!”
Átkozódtak s újra főztek.
Tüzet szítottak s ott ültek.
Jurta lebbent, árnyék rebbent,
Rézpofájú jött ismét be.
„Mars ki innét rút boszorka!”
Morgolódtak, s üzni kezdék.
„Ne bántsatok, gyermekeim,
Nem leszek már éhes többé,
Nem hozok bajt jurtátokra!”
Némán leült tűz-vigyázni.
„Telhetetlen vén boszorka,
Tele-gyomra igazat szól?”
Tanakodtak, várakoztak.
Víz gőzölgött, hús gőzölgött,
Vízokádó balra nézett,
Hegymozgató jobbra nézett,
Hús eltűnt és nem volt sehol,
Rézpofájú sem volt sehol.
Két útitárs így töprengett:
„Ha követjük új urunkat,
Hamis szókat nem szólhatunk,
Holnap igazat kell szólnunk.
Habzsolóknak, nagyevőknek,

Harácsolók fiainak,
Hazugoknak hisz majd minket.
Bár nem mondja majd szemünkbe,
Bolondoknak hisz majd minket!”
Ismét vágtak, szeleteltek,
Ím egyszerre mozgás támadt,
Dzsangar bátor lám feléledt.
„Hogyha ti már jóllaktatok,
Megfőzöm a részemet én!” -
S a kettőt aludni küldte.
Mikor Dzsangar a húst főzte,
Mozgás támadt mint ha szél fű,
Száját fogva, vihorászva,
Rézpofájú jött ismét el.
„Aki sír azt vigasztald meg,
A nevetés okát tudd meg!
Régi mondás mégis igaz,
Rajta! - mondd el, mit vihogsz itt!”
„Figyelem e hétalvókat,
Figyelem s nevetem őket,
Te, országod dicső kánja,
Telehasúaknak hitted,
E két legényt, ezt nevetem!”
„Hazug szó-e, igaz szó-e,
Ez az oka, vagy talán nem?”
Töprengett ott Dzsangar bátor,
Rézpofájút vízért küldte.
Veder alján lyukat vágott,
Vízmerítőt kicsit adott,
Vízért küldte rézpofájút.
„Mi lehet még e rút földön?”
Morgolódott, körülkémlelt,
Jurta mellett zsákot látott,
Ember ínból font kötelet,
Erős acél kalapácsot.
Szarvasbőrből zsákot szabott,
Szép csendesen kicserélte,
A két zsákot elcserélte.
Veresarcú ronda banya,
„Vedred lyukas!” - így rikácsolt.
„Vess a tűzre öreganyám!
Van elég hús, mért ne ennénk!”
Víz gőzölgött, hús színt kapott,
Varázs-kardját kirántotta,
Feje körül megforgatta.
Rézpofájú rút boszorka,
Rabló zsákját veszni látta,
Ruhájába szórta a húst,
Dzsangar ekkor lesújtott rá:
Roppant csapással megölte.

Acélkarddal kettévágta.
Alsórésze hullt lefele,
Felsőrésze szállt felfele.
„Ellenségünket megöltem,
Együnk húst hát társak bátran!”
Hárman leültek s úgy ettek.
Hirtelen szólt Dzsangar bátor:
„Hova alsó része hullott,
Hason csúszom be a földbe,
Ha megrángatom kötelem,
Húzzatok fel szélesebesen!”
Szólt, s eltűnt a szörnyű mélyben.
Járt-kelt lenn az alvilágban,
Jurtát látott hófehéret,
Jurtát látott kötél nélkül,
Jó hurkoló zsinór nélkül.
Betért a káni jurtába,
Tündérlányt látott ott ülni.
Teleholdé arca fénye,
Térült-fordult és száz ízű
Ételt tisztelettel adott,
Italt hódolattal adott,
Hős Dzsangart így megkínálta.
„Nem láttál-e rézpofájút
Erre futni?” - kérte Dzsangar,
Teleholdlány mondta nyomban:
„Hallottam egy sebesültnek
Hörgő hangját, síró szavát,
Haldokló, vad sebesültnek
Helye ott a távolban van,
Hús fekete kunyhóban van!”
Dzsangar bátor leskelődött,
Benn a kunyhó belsejében;
Bánatosan hét kopasz ott,
Kettészeltet rakott össze,
S a kettészelt így beszélt ott:
„Fenn, a felső Bumbaj földről
Fürge Dzsangar jött le hozzánk,
Harcostársát jött keresni.
Harcostársa Vörös Hongor,
Vörös tóban pihen holtan.
Vad, kegyetlen Dzsangar vitéz
Vadló fogát törjétek ki,
Vörös nyelvét tépjétek ki!
Országa számára álom
Legyen mindörökké Dzsangar!”
Dzsangar bátor felrikkantott:
„Rémület az álmaidban,
Rémület a napjaidban,
Itt vagyok hát, fürge Dzsangar!”

Hét kopasz támadt reája,
Hét oldalról megragadta,
Hétfelé vágott ott Dzsangar,
Hét kopasznak hét rút fejét,
Földre nyomta és levágta.
„Mi lehet e gonosz házban?”
Töprengett és körülkémlelt,
Jurta szélén vasbölcsőben,
Gonosz, ártó csecsemőt lelt.
„Tegnap anyám vérét vetted,
Hét bátyámat ölted meg ma,
Szégyentelen Dzsangar bátor,
Szégyen pírja égjen rajtad!
Szentek szégyentelen sarja,
Szálljon átok rút fejedre!”
Bal orcáját megütötte,
Búb nőtt rajt, mint merőkanál,
Jobb orcáját megütötte,
Búb nőtt rajt, mint fakalapács.
Dzsangar gallérjához kapott:
Dagadt arccal tépte, húzta.
Dzsangar meg derékon kapta,
Dobták, hajigálták egymást,
Kezét húzta Dzsangar bátor,
Két héten át nem bírta vele,
Két hét múltán megszokta őt,
Két hét múltán sem győzte őt.
Acélerős lábszárával
Nyolcvankétszer megrúgta őt.
Finom, fehér, lágy homokba,
Fejét, máját betaposta.
Sarbang-kardját kirántotta,
Sújtó-kézzel vágott vele,
S Sarbang-kard, ki sziklát vágott,
S démon vérben sem hajlott el,
Most, mikor lesújtott vele,
Mintha sziklát vágott volna,
Marjulva pattant le róla.
Mint gyenge vas, úgy kicsorbult.
Vasbölcsőjű csak gúnyolta:
„Felső-dicső Bumbaj ország
Fényes kánja Dzsangar bátor,
Három hónap már elmúlt,
Három hónap és nem győztél,
Nem térsz vissza soha többé!”
Felpattant a lágy homokból,
Feszítették, vágták egymást,
Fekve, állva rúgták egymást.
Ekkor ravasz Dzsangar bátor
Elkapta csecsemő-karját,

Húszmillió rúgást mért rá,
Tízmillió csapást mért rá,
Mint ezüstkovács a fémét,
Verte homlokát a földhöz.
Felkelt a nap hajnalpírban,
Felemelte, megszemlélte,
Fehér folt volt vese táján,
Foka egy kínai tűnek,
Fehér foltot akkorát lelt.
Acélpengéjű, vasnyelű,
Ardza-kardját kirántotta,
Fehér foltba beleszúrta,
Bal bordát kivágott egyet,
Jobb bordát kivágott egyet,
Felhasította a mellét,
Kitépte az ocsmány szívét.
Haragvó démon szívéből
Háromágú láng csapott ki.
Három ága körülfogta,
Hős Dzsangart, ki Buddhát hívta,
Szülőanyját s apját hívta:
„Küldjétek el a jós esőt!”
Sötét eső esni kezdett,
Sötét eső lángot oltott.
Dzsangar ekkor visszatérvén,
A hófehér jurtához ért.
A tündérlányt kifaggatta,
Történetéről faggatta.
„Történeted mondd el bátran!”
Szólongatta fürge Dzsangar.
„Én az égi nagy istennek
Ginarnak a lánya vagyok.
Gombát és virágot szedtem,
Sűrűbozótú erdőben.
Elrabolt a rézpofájú,
E vasbölcsőjű gyermeknek
Feleségül ígért engem!”
„Visszatérsz-e menny földjére,
Vagy maradsz itt?” - kérte Dzsangar
Isten-leány gyors választát.
„Felmegyek a magas égbe”,
Szólt, s követte Dzsangar bátort.
Ínból font kötélhez értek,
„Kapaszkodj lány a kötélbe!”
- Kérte fürge Dzsangar bátor.
„Kapaszkodj te énelöttem!”
- Mondta Dzsangar ismét újra.
„Vitéz hősi férfi előtt
Vánnyadt leány hogy mehetne!”
- Szólt a leány így habozva.

„Ne késlekedj, fogd meg gyorsan!”
S a kötelet megrántotta.
Két jó társa húzni kezdte,
Keresztül által a lyukon.
Keresztül, átbújni készült,
Két jó társa rápillantott,
Két jó társ ott összesúgott.
Tündérleány óvta őket:
„Dzsangar bátor ravasz nagyon
Lány-alakba is változhat,
Én vagyok az, húzzatok fel!”
Éppen hogy keresztülhúzták
Ín-kötelet kettévágták,
Ín-kötelet ott ledobták,
Ín-kötélről le a mélybe,
Mint kő zuhant Dzsangar bátor.
Mint a kő hullt le a mélybe,
Jobb csípőjét kettétörte,
Tört csípővel hevert ottan.
Hazájának álmává lett,
Hongor vitéz vágyává lett,
Így feküdt ott lenn a mélyben
Így feküdt ott lenn a vérben,
Így feküdt ott ő egyedül.
Egyszer két egér jött arra,
Egér-nőstény ott így beszélt:
„Ez egy jó nagy halom döghús,
Együnk ebből egy jó nagyot!”
„Férfi-ember mind egyforma,
Fejére hull gond és bánat,
Fogaddal ne merd harapni!”
Szólt, s távolban tünt a hím el.
„Ha a holtat meg nem esszük,
Horgas fogunk mit rág akkor?”
Szólt a nőstény s jót harapott.
„Ez a sorsunk” - mondta Dzsangar,
„Erőtlenül ha heverünk,
Ellenség lesz az egér is!”
Szólt a bátor s odasújtott,
Sújtó keze kettétörte,
Lábszárát a vad egérnek.
Jött a hím, majd tova futott.
Sűrű éj jött, sűrű, hosszú,
Majd a hajnal fénye lángolt,
Hím egér tért akkor vissza,
Szájában szantállevéllel.
Szantálfának zöld levelét,
Szürke nőstényének adta,
Szantállal meggyógyította.
„Hanem e beteg fickóból,

Harapok még!” - szólt a nőtény.
Horgas foga szúrt, harapott,
De lecsapott Dzsangar ujjja,
Bal lábszárát összenyomta.
S közel magához letette.
„Megmondtam, hogy hagyjad békén!”
Szólt a hím egér korholva,
Lábát szedte, s messze szaladt.
Két éjszaka múlt ismét el,
Két éjszaka hogy elmúlt,
Két foga közt szorongatva,
Karcú szantál ágat hozott.
Dzsangar magához ragadta
S a hím egér ismét eltűnt.
Három éjszaka múlt el,
Három éjszaka szállt tova,
Három fogával harapva,
Haragoszöld ágat hozott.
Dzsangar magához ragadta,
S az rémülten futott tova,
Három éjszaka múlt így el,
Három éjszaka szállt tova,
Három fogával harapva,
Haragoszöld ágat hozott,
Dzsangar ezt is elragadta.
Egyet adott a nőténynek,
Eggyel azt meggyógyította,
Egy imát küldött az éghez,
Egyet megrágott szájában.
Csípőjéhez odakente,
Csontja csonkja mind összenőtt,
Egyet rágott s enni kezdte,
Egy pillantás és útrakelt.
Sápadt láng a messzeségben,
Mintha jurta fénye lenne,
Jobbról-balról körülötte,
A szurokszínű mély pokol.
Ment a fekete világban,
Ment a rideg föld ölében,
Mintha ezer láma volna,
Mormogásuk betöltötte,
Szurok éjnek vak világát.
Rohant, s mikor így odaért,
Látta, hogy a Galbar szent fa,
Lila ága zúg a szélben,
Csúcsa fönnt a földet érte,
Galbar fának két levelét,
Gondosan megtapogatta,
Galbar fának két levele
Úgy zúgott, mint papok hangja.

Megpróbálta őket tépni,
 Minden levél szállott tova,
 Mászott hős Dzsangar utánuk,
 Megpihent egy türkiz ágon,
 Mászott innét fel csak tovább.
 Megpihent egy zefír ágon,
 Húsz levelet tépett erről,
 Két levelet összerágott.
 „Két gonosz szándékú társam
 Közelébe keljek reggel!”
 S elaludt a zefír ágon.
 Hajnalfényben ébredt másnap,
 Hűtlen kísérő szolgálait,
 Közelében látta másnap.
 Ginar isten tündérlányát
 Egy sem tudta elragadni,
 Egy sem tudta másnak hagyni.
 Ginar lányát égbe küldte,
 Két társának ily szókat szolt:
 „Alvilágba menjetek bár,
 Alvilágban is meglellek!
 Fel a mennybe fussatok bár,
 Fenn a mennyben is meglellek.
 Míg vissza nem tértem erre,
 Mozdulni se merjete ti!”
 Szólt, s ment jó Hongora után.⁴

(Lőrincz László fordítása)⁵

Ezután Dzsangar megtalálja Hongor holttestét a Vörös Tó fenekén s a varázslatos szantál-levelekkel feléleszti.

4. Ének a rettenetes démon, a Vad Sárga kán elleni hadjáratról

A bevezető rész Dzsangar kán bátor tetteit eleveníti fel, majd Dzsangar vallásosságát énekli meg. Dzsangar Buddha vallásának bajnoka, minden tétével a vallást szolgálja, hadjáratait a hitetlenek és a Tan ellenségei ellen vezeti.

Altan Cédzsi bátor figyelmezteti Dzsangart, hogy a rettenetes Sárga démon-kán el akarja rabolni Dzsangar vagyonát, s kéme és követe a Vad Sárga Szirtisas seregei élén közeledik Dzsangar szállásterülete felé. Hongor hadba indul ellene Dzsangarral együtt, s Dzsangar legyőzi a démon-kán követét. Hongor továbbvonul seregei élén a démon országába, ott azonban annak katonái megakadályozzák, hogy a démon-kán vagyonát és magát a kánt is elhurcolja. Hatalmas csata bontakozik ki, Hongor súlyosan megsebesül. Dzsangar, Szabarral és többi vitézével betör az ellenség országába, megmenti Hongort, a démon-kán felett pedig tökéletes győzelmet aratnak. A győzelem után ünnepi lakoma következik.

⁴ Jingyar, 235-42.

⁵ A továbbiakban a névvel nem jelölt versbetétek a szerző fordításai.

A négyénekű műről első látásra kiderül, hogy mind a négy éneke teljesen különálló alkotás, hiszen több közlőtől, több személy, több helyről gyűjtötte, minden egyes éneknek külön bevezetése, külön befejezése van. Minden egyes ének elején az énekes leírást ad a főhősről, annak környezetéről, ismételve a másik éneket. E fejezetek mindegyike önálló hősi ének, amelyet önkényesen, mesterséges módon fűztek egybe a gyűjtők. Abban a változatban is, ahol egy közlőtől vettek fel több éneket, még ott is az egyes énekek részben egymást ismétlik, s így a mű nem más, mint egy, ill. kétepzódú hősének laza ciklusa.

Az imént ismertetett négyénekű változat első éneke egyetlen epizódból áll, a második és a negyedik ugyancsak, egyedül a harmadik ének tartalmaz két epizódot. Ebből is látszik, hogy az úgynevezett mongol „eposzok” nem művészi módon összeszerkesztett epizódok sorozatai, hanem teljesen önálló egy vagy kétepzódú hősének laza ciklusai, amelyekben az egyes énekek megtartották önállóságukat, gyakran még tartalmi különbség sincs köztük. Előfordul, hogy egy ilyen „eposz” egyes énekei között szinte csak a főszereplők neve az eltérés.

Mint már említettük, ezek a hősének a feudális háborúk időszakában keletkeztek. Zömükben nem valami meghatározott eseményre vonatkoznak, nem élő személyek a hőseik, de maga a történet, a főszereplők viselkedése, az események menete, pontosan olyan, mint ahogy az a valóságban szinte naponta megtörtént a feudális háborúk korában. Az ismertetett két hősének két alapvető típusát képviseli a feudális háborúk konfliktusainak.

Az első hősénekben Rincsen-mergen, feudális úr, hiszen saját palotája, ménesei, szolgálai és kísérői vannak, s nem utolsósorban erre utal rangja is a *mergen*, amely a háborúk korában a feudális ranglétra egyik felső fokát jelentette, a régi XI-XII. századi jelentésével szemben, amikor a *mergen* még a nemzetség vezetőjének számított. Rincsen ellenfele Has-hara kán, a feudális ranglétra csúcsán álló személy, a legmagasabb rangot, a legnagyobb hatalmat képviselte. Ez a kán lép fel Rincsen-mergen ellen; elküldi vazallusait, hogy ragadják el annak vagyonát. A kán (Has-hara) fővezérrel, köréje tömörült „udvari nemességgel” s fegyveres kísérők tömegeivel rendelkezik. Rincsen-mergen másik ellenfele Hara-hula ugyancsak kán, ugyanolyan hatalommal, mint Has-hara. A hősének első epizódjában tehát a feudális ellentétek közül az egyik legjelentősebb bontakozik ki előttünk; a vazallus nemes (Rincsen-mergen) s a kán (Has-hara) ellentéte. Az ének szerint a kán a kezdeményező, ő akarja kiterjeszteni uralmát vazallusa területére, s indít hadat ellene. A harcban azonban a kán jár pórul, hisz a vazallus Rincsen-mergen kerekedik felül, s a vereség következményeképpen kénytelen rokoni kapcsolatba lépni vazallusával; hozzáadja lányát feleségül.

A feudális alárendeltség azonban mit sem változik. Később Has-hara szeretné kiterjeszteni befolyását (második epizód) a szomszédos kán Hara-hula területére is, (ezt példázza a képzelt betegség és a táltosló elraboltatásának a motívuma) s amikor elhatározza a másik kán vagyonának a megszerzését, összehívja alattvalóit, ideszámítva alattvaló nemeseit is (Rincsen-mergen), s a kán ellen küldi őket. Rincsen a rokonság révén, részben pedig mivel eredetileg is függőségi viszonyban volt a kántól, kénytelen elindulni annak kívánságára a másik kán ellen.

A Dzsangar-ének ezzel szemben a feudális háborúk másik típusát, a kánnak kán elleni harcát írja le. Dzsangar pontosan olyan, mint amilyenek az egykori kánok voltak, hiszen a hősének szerzője nem tett egyebet, mint lemásolta, ha túlzásokkal is, a korabeli kánok udvarát és környezetét. Dzsangar aranypalotája, a körülötte élő és lakomázó vitézek, szemléletesen ábrázolják a XIV-XVII. század, a feudális háborúk korának Mongóliáját. A Dzsangar ellen vonuló démonok csak nevükben démonok, mivel egyrészt semmiféle leírás vagy utalás nincs arra nevükön kívül, hogy ne tartoznának az emberek közé, másrészt ha egyes elszórt esetekben valóban démonábrázolással találkozunk, e szereplőknek is csak a formája démon, természetük a feudális nemest mintázza. Úgy élnek és harcolnak, mint a feudális nemesek, a nemzetségi társadalom szörnyalakjaiból feudális úrrá, a főhős ellenségévé változtak.

A feudális háborúk harmadik - igen ritka - típusát ábrázolja a „Mani-badar bíró” című hősének. Mielőtt azonban belekezdenénk a hősének tartalmának ismertetésébe, néhány szót kell ejtenünk az egyes hősénekek közti területi különbségekről. Mint már régebben említettük, a hősénekeknek három nagy lelőhelye van; a kalmük terület Európában, a burját terület a Szovjetunió északkeleti részén, s a Mongol Népköztársaság. Ha e területek hősénekeinek szociális tartalmát vizsgáljuk, azt látjuk, hogy míg a kalmük terület énekei arisztokratikusak, zömükben kánok harcolnak kánok ellen, addig a halha (Mongol Népköztársaság) és részben a burját terület énekei demokratikusabbak, gyakoribbak az alattvalók kán elleni küzdelmét ábrázoló alkotások. Ez a különbség az énekesek társadalmi összetételével függ össze, amiről majd a későbbiek során esik szó.⁶

Mani-badar bíró egyszer csak arra figyelt fel, hogy kedvenc táltoslova lesoványodott, s közel állt a halálhoz. Amikor ennek okát tudakolta, a ló azt válaszolta neki, hogy menten meggyógyul, ha ihat egy kis vizet Asin-cagán láma forrásából. Mani-badar a láma ménésébe eresztette lovát, az pedig miután ivott a vízből, erősebb és szebb lett, mint azelőtt.

Mani-badar felpattant megerősödött lovára, s amint éppen a csodálatos, arany forrás mellett lovagolt el, észrevette, hogy a forrás partján szegény emberek hófehér hattyút fogtak pályával s éppen megenni készülnek. A bíró megváltotta a hattyút, eleresztette, aki gyönyörű leánnyá változott. Elmesélte megmentőjének, hogy bár égi tündérlány, mégis szívesen feleségül menne hozzá. Mani-badar felsorolta kétségeit a lánynak, hogy ő nem kán, nincs szépséges palotája, nincs gazdagsága, s hogy egy ilyen gyönyörű tündérlányt mégsem vihet az ő szegényes jurtájába. A tündérlány csak nevetett, s csodálatos palotát varázsolt a pusztába, ahol együtt éltek boldogan és megelégedetten.

Történt egy alkalommal, hogy az ország kánja Hara-betegen belenézett varázstávcsövébe és csodák-csodájára kinn a lakatlan pusztán hatalmas palotát pillantott meg. Tüstént elküldte kémeit, tudakolják meg, hogy kié a palota s a körülötte legelő nyáj. A fürkészők jelentették, hogy a palota tulajdonosa Mani-badar bíró, a legkülönb a férfiak között, s hogy csodálatos tündér felesége van. A kán hirtelen szerelemre gyúlt a tündér iránt, meghívta magához lakomára, s a lakoma alatt megpróbálta elrabolni. A tündérlány akkor hirtelen átváltozott hattyúvá s visszarepült Mani-badar palotájába. A kán katonái üldözőbe vették, körülfogták a palotát, háromoldalról körülrakták fával s meggyújtották. A hattyú kénytelen volt elmene-külni, kirepült a néptelen pusztába; ott várta a férjét három évig.

Mani-badar bíró ezalatt a kán parancsára állami ügyekkel foglalkozott, s mikor ezekkel végezvén hazaérkezett, értesült a szörnyüségéről. Megtalálta felesége vérrel írott kendőjét, melyről azt olvasta le, hogy neki, Mani-badarnak el kell mennie a Három Tengerhez, az elsőből meg kell itatnia lovát, a másodikban meg kell mosnia ijját és nyilát, a harmadikból pedig saját magának kell innia. Ha ezeket pontosan végrehajtja, előbukkan majd a harmadik tengerből egy kék bika, s annak a hátára pattanva kell folytatnia felesége keresését.

A bíró eleget tett felesége kívánságainak, felpattant a kék bika hátára, amely egy arany-kúthoz vitte utasát. Az arany-kútból két tündérlány éppen vizet húzott. Mani-badar beszédbe elegyedett velük, s megtudta tőlük, hogy azok nem mások, mint tündér-felesége testvérei, s most éppen húguknak visznek vizet. Ekkor titokban a tündérlányok vödrébe dobta gyűrűjét, melyet régebben a feleségétől kapott, s útnak bocsátotta őket. Másnap reggel aztán mosakodás közben a legfiatalabb tündérlány megtalálta a gyűrűt, e jelből megtudta, hogy a férje közelben van, azonnal hozzárepült, s a szerelmesek találkozásának ezer örömével halmozta el.

⁶ N. Poppe, Proizvedenija... 126.

Néhány boldog év után, amit a tündérek földjén töltöttek, hazatértek hazájukba, a gonosz kán országába. Egy napon, amikor már megérett az idő a bosszúra, Mani-badar jelentkezett a kánnál, meghívta magához vendégségbe, étellel itallal kínálta, majd miután az alaposan felöntött a garatra s hazafele készülődött, a tündérfeleség előparancsolta vad kutyáit és ráusztotta őket. A borjúnagyságú szelindekek darabokra szaggatták a gonosz kánt. Az ország új kánja Mani-badar lett, s mindenki megelégedésére kormányozott még sok-sok évig.

A „Mani-badar bíró” ének, a hősénekek harmadik csoportjába tartozik, melyben egészen alacsony rangú vitéz, nem feudális nemes, hanem egy egyszerű bíró, a feudális ranglétra egyik igen alacsony fokán álló valaki, lázad fel és arat győzelmet a legfelsőbb lépcsőfokon álló kán ellen. A kán, aki minden alattvalója felett korlátlan hatalommal rendelkezett, hatalmában tarthatta azok vagyonát és feleségeit is. Néha azonban az alattvalók fellázadtak, vagy legalábbis a lázadás szikrái szállongtak, készen arra, hogy a feudális urak által elnyomott aratok (parasztok) tömegében tüzet gyújtsanak. A feudális kor parasztlázadásai, a parasztok feudális kizsákmányolás elleni harca tükröződik ezekben a demokratikus jellegű hősénekekben. Az antifeudális harcot tükrözik a folklór területén azok a hősénekek, mesék és népdalok is, amelyekben az egyik főszereplő az okos szegényember, vagy fiatal parasztleányke, aki erkölcsi, de igen gyakran fizikai győzelmet is arat a gonosz, kapzsi, de ugyanakkor ostoba kán felett.

A való élet, az antifeudális harc bizonyos formái tükröződnek tehát ezekben az epikus alkotásokban. Az antifeudális harc, kezdeti szakaszában, nem a fegyveres küzdelemben öltött testet, hanem az alattvalók passzív ellenállásában, abban, hogy a földművesek elmenekültek a különösen gonosz uraktól, s másoknál, engedékenyebbeknél kerestek menedéket. Ezt a menekülést is bemutatják a hősénekek. Változatosságot mutatnak, állandó mozgást, különösen a halha terület hősénekei, nem merevedtek meg, hanem a főhős személyét a történeti viszonyok alakulásának megfelelően demokratizálták, a követelményeknek megfelelően átalakították az ének tartalmának különösebb megváltoztatása nélkül. Így fejlődött a korai feudalizmus kán-ellenes *mergenjéből*, a mandzsú idők kán ellenes bírójá.

Az eddig tárgyalt hősénekekben a főhősök ellenfelei többségükben emberek voltak, egyedül a Dzsangar-énekben harcolt a főhős démonokkal. Azonban e démoni lények nélkülözték a leíró jelleget, nem tudjuk, hogy milyenek voltak, démon létüket kizárólag nevük igazolta. Ezek az alakok tulajdonképpen már nem is démonok, csak nevükben azok, a régi epikus költemények démonainak nevét hordják, ők maguk földi kánok, emberi ábrázattal, természetfeletti hatalmuk vagy egyáltalán nincs, vagy meg sem közelíti a főhősét.

Van a mongol hősénekeknek egy másik csoportja, ahol démonok, mongolul *manguszok* szerepelnek. Az a tény azonban, hogy a főhős ellensége feudális úr, vagy pedig démon, semmiféle tartalmi változást nem jelent, hiszen a cselekmény ugyanaz, csupán az ellenség személye más. A cselekmény középpontjában ebben az esetben is a harc áll, csak nem feudális úr, hanem sokfejű szörnyeteg ellen vívja a főhős. A hősénekeknek ez a típusa régi, a feudális társadalom előtti időkben keletkezett. Ezeknek az ősi, epikus énekeknek a középpontjában, nem a feudális társadalom személyeinek a harcai állnak, hanem sokfejű, természetfeletti erővel rendelkező démonok küzdenek egyszerű emberek ellen, maga ellen az Ember ellen. A győzelem természetesen az emberé, a szörnyeteg elbukik, az emberi elme vagy erő legyőzi. A harcban az osztály nélküli társadalom embere küzd a természettel, a sokfejű természettel, amely sötét erdők mélyéről, magas hegyek csúcsairól fenyegette készen arra, hogy nyilával agyon-sújtsa, hogy félelmetes agyaraival széttépje.

E szörnyalakoknak az ábrázolása, s az ellenük való harc leírása, nem szűnt meg az osztály-társadalom kialakulásával sem, nem szűnt meg a feudális háborúk korában sem, csupán a természetet megszemélyesítő szörnyalakok olyan vonásokat vettek fel, amelyek már nem az osztály nélküli társadalom szemléletére, hanem a feudális háborúk korára voltak jellemzők. A

feudális háborúk korában a primitív szörnyek ugyanolyan változásokon mennek keresztül, amilyenek az ember is keresztülment, már persze többnyire a feudális társadalom felső szintjén elhelyezkedő ember. A szörnyalakok feudalizálódtak, feudális úri tulajdonságokat vettek fel, alattvalók hada szolgálta ki őket, legelőterületük volt, nomád feudálisok módjára éltek, állatot tenyésztettek stb. A démon harca és viselkedése tökéletesen megegyezik a feudális urak viselkedésével, hiszen a démon és a hős között kitört háborúság is feudális érdekeken alapszik; a démon megpróbálja elrabolni a hős vagyonát, elfoglalni annak legelőterületét, elhajtani állatait. Bár a démonnak hús, huszonöt stb. feje van, s természetfeletti erővel is rendelkezhet, már nincs meg az a nagy hatalma, mint az osztály nélküli társadalom epikus énekeiben lehetett, végül is vereséget szenved az embertől, aki viszont nem rendelkezik semmiféle természetfeletti hatalommal, legfeljebb emberfeletti erővel, amelynek azonban még mindig kevésnek kellene bizonyulni a démonnal szemben. Az eredeti ősi epikus énekből nem sok maradt tehát, csupán az ellenfél neve, jelleme azonban teljesen feudális lett a XIV-XVII. században a hűbéri háborúk korában.

E korban már semmi különbség nincs azok között a hőseposzok között, amelyekben szörny az ellenfél, vagy amelyekben feudális személyek csapnak össze. A szörny szerepeltetése egyszerű stíluskérdéssé vált.

Érdekes megfigyelni, hogy a burját énekekben, amelyek talán legjobban megőrizték az osztály nélküli társadalom vonásait, a főhőssel szemben mint ellenfelek, szinte kivétel nélkül démonok állnak, csak a legutóbbi időben s csak kevés alkotásban szerepel földi lény ellenfélként. Érdekes még, hogy ezekben a burját alkotásokban a démon elleni harc minden esetben párviadallal ér véget, a főhős mindig egyedül indul harcba, legfeljebb egy-két társa kíséri el. Nincsenek katonái, nincs serege, tehát még őrzi bizonyos mértékig az osztály nélküli társadalom egyes-ember ábrázolásának emlékeit. A halha epikus alkotásokban ezzel szemben a démonoknak katonáik is vannak, míg a kalmük hőseposzokban már csak a nevük démon, valójában semmiben sem különböznek a feudális uraktól. Éppen ezért következtethetünk arra, hogy mint a halhák, mint a kalmükök, a ma megtalálható vitézi énekek valamennyien a XIV-XVII. századok során, a feudális háborúk csúcspontján formálódtak ki.

Népi énekesek, rapszódoszok

Ha a világirodalom hőseposzai alkotásait, azok keletkezésének és továbbélésének körülményeit vizsgáljuk, azt látjuk, hogy mindenütt, ahol ilyen művek születtek a történelem folyamán, nemcsak hogy lezárult a hőseposzok keletkezésének a kora, hanem megszűntek azok a gazdasági-társadalmi feltételek is, amelyek lehetővé tették ezeknek az alkotásoknak a továbbélését. Mondhatnánk azt is, hogy a kapitalizmus megszüntette a hőseposzok fejlődésének mozgatóerőit, nincsenek többé feudális urak, nincsenek feudális háborúk, nincsenek énekesek, akik énekeiket előadnák, a rideg kapitalista viszonyok között nincs talaja a vitézi romantikának. Találunk ugyan egy-két elszigetelt esetben a feudalizmust jóval túlélő rapszódoszokat (Dzsambul) ezek azonban olyan kivételek, amelyek feltétlenül csak a szabályt erősítik.

Ázsia közepén, mongol és török törzsek között, akiket egyáltalán nem, vagy csak éppen megérintett a kapitalizmus, továbbéltek, továbbfejlődtek a hőseposzok, évszázadokkal túlélve európai testvéreiket. Ezeken az ázsiai területeken fennmaradtak a feudális viszonyok (Dzsambul működésének egyrésze is ilyen viszonyok között zajlik), továbbfolytak a feudális háborúk, ha nem is olyan mértékben, mint évszázadokkal ezelőtt, s ami talán a legfontosabb, erősen tartották magukat a hagyományok; az elődök tisztelete, a régi emlékek ápolása. A feudális háborúkat felváltották ugyan a vadászatok, a győzelmi ünnepeket a vallási ünnepek, de az alkalmak, az ünnepélyes alkalmak továbbra is megmaradtak, csupán jellegükben történt

változás. Hogy milyen szerepet játszott ilyen ünnepélyes alkalmakkor az énekesek fellépése, arra talán G. D. Szandzsejev professzor szavait idézhetjük:⁷ „Arra vonatkozóan, hogy milyen nagy szerepet töltöttek be a burját nép életében ezek az epikus alkotások, érdekes adatot közöltek azok a rapszodoszok, énekes mesemondók, akiktől gyűjteni alkalmam volt. Elmondották, hogy jó énekes nélkül nem lehet sikeres közös vadászat. Hasonló értesüléseim vannak az altaji törökök területéről is. Mikor a burjátok vadászatra mennek a tajgába, legjobb ruhájukat öltik fel, hiszen nem azért mennek, hogy a tajga vadjait megöljék, hanem, hogy vendégeskedjenek náluk, s hogy kérjék őket, segítsenek nekik a vadászat sikeres kimenetelében. Azon a helyen, ahol vadásznak, a burjátok különböző szertartásokat végeznek, azzal a céllal, hogy megnyerjék maguknak az erdők és vadállatok szellemeit, akiktől a vadászat eredménye függ. Este pedig, mielőtt a vadászok aludni térnének, az énekmondó tiszta fehér nemezt terít le a sátorban, égő borókaágakat állít rá, melléje borral vagy tejjel telt csészét, és a nemezbe nyílve szűr, majd egész éjszaka, az első hajnali fények megjelenéséig éneklő hőseposzt. E nélkül a szertartás nélkül, a régi burjátok meggyőződése szerint, a vadászat nem lehet sikeres. A sámánok azt mondták, hogy ezzel nyerik meg a mocsári őserdő, a tajga szellemurának a tetszését.”

Közép-Ázsia szinte az egyetlen területe a világnak, ahol még ma is élnek rapszodoszok, akik hivatásosak, egyetlen foglalkozásuk az éneklés. Említettük már, hogy a mongol területen nem teljesen egységes az énekmondók szerepe és szociális összetétele. Míg a halha mongolok énekesei többnyire nem arisztokrata származásúak és nem hivatásosak, tehát csak ünnepek alkalmával énekelnek, egyébként állattenyésztők vagy más foglalkozásúak, addig még ötven évvel ezelőtt is a kalmük énekesek többségükben az uralkodóosztály tagjai közül kerültek ki, más foglalkozást nem folytattak, egyik feudális úrtól a másikhoz vándoroltak, esetenként kolostorokban pihenték ki fáradalmaikat. A leghíresebb énekesek az ojrát Párcsin, a halha Lubszang húrcsi és a belső-mongol, dzsarut származású Pádzsaj voltak. A korabeli viszonyokat szemléletesen példázza Pádzsaj életrajza.⁸

Pádzsaj énekes 1902-ben született Belső-Mongóliában, Küisü vidékén egy Dzsigmedszambu nevű szegény pásztor egyetlen fiúgyermekéként. 6-7 éves korában már húsz verset tudott kívülről, főleg a szegényemberek érzéseit visszatükröző világcsúfolókat:

Kék selyembe öltöztél fel,
Kérlelhetetlen világ.
Szegény embert sanyargató,
Szégyeld magad rút világ!

Tehetetlen szegény embert,
Tömlöcbe vágysz, rút világ,
Semmit érő nemeseket,
Süvegelgetsz rút világ!

Apai nagyapjának, Goncsogdzsigmednek volt a rokona Szojibong énekes, aki gyakran megfordult náluk. Ő lett példaképe és mestere. Szojibong húrcsi gyakorta Pádzsaj nagyapjával iddögálva énekelte dalait és rigmusait. Ilyenkor Pádzsaj mindig nagyapja mellett ült, s feszült

⁷ G. D. Szandzsejev, A mongol eposz néhány kérdéséhez: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, XVIII 1-4 (1961), 200-1.

⁸ Az életrajzot és a benne illusztrációként szereplő versek nyersfordítását Kara György, Egy keleti mongol regös énekei és nyelve, Budapest 1965 (Kéziratban), megvédett kandidátusi disszertációjából merítettem. Az életrajzon, a jelen könyv stílusának megfelelően kisebb változtatásokat hajtottam végre. Kara György szívességét, hogy disszertációját rendelkezésemre bocsátotta, ezúton is szeretném megköszönni.

figyelemmel hallgatta a regőt: amit mondott megjegyezte, s a következő alkalommal hibátlanul felmondta az énekesnek és nagyapjának. Szojibong felfedezte a fiatal fiúban a tehetséget, gyakran dicsérte, s a nagyapjának elmondta, hogy véleménye szerint a fiúból biztosan jó regős válna. Az öreg szavai nyomán támadt a fiúban az az elhatározás, hogy maga is regős lesz. Pádzsaj így emlékszik vissza erre: „Nem másért becsültem én Szojibong apót, mint emberi szavának gazdagságáért, kifejezőmódjának könnyedségéért, szóhasználatának mesterei voltaért, azért, hogy aki csak hallotta, öreg vagy fiatal, gyermek vagy fehérszínű, mind gyönyörűségét lelte benne, s ezt látva erősen elhatároztam magamban, hogy majdan én is ilyen regős leszek, én is ilyen gyönyörűséget szerzek az embereknek.”

Pádzsaj családja több nemzedék óta a dzsarut fejedelem szolgálatában állott. Amikor Pádzsaj nyolcéves lett, az egész családot udvari szolgálatra rendelték a fejedelemhez, neki és nővérének a fejedelemasszony kedvenc szárnyasainak az őrzése jutott. Egyszer, a tyúkok őrzése közben elnyomta az álom, s míg aludt, ragadozómadarak támadtak rájuk, s alapos lakomát csaptak a védtelen szárnyasokból. A jutalom nem maradt el, a nagyasszony megpofozta Pádzsajt.

Ezekben a szolgáló években történt, hogy a fejedelem legidősebb fia hirtelen súlyosan megbetegedett, s a fejedelem, hogy fiát megmentse a haláltól, a dalai lámához fordult segítségért. A dalai láma a következő választ adta:

Tíz jóeszű pásztorfiút,
Tüstént küldjél kolostorba!
Arany ereklye-oszlopot emelj!
A baj mind eltisztul rólad!

A vang (herceg) engedelmeskedett a dalai láma parancsának, s Pádzsaj, „aki nagyapjának kincse volt, szüleinek díszje volt”, a fiatal herceg egészségéért áldozott tíz fiú közé került. Szülei, bárhogyan is fájlalták fiúk elvesztését, hiszen azt szerették volna, hogy majd haláluk után örökösük legyen, nem tehettek semmit, bele kellett nyugodniuk, hogy fiuk szerzetesnek menjen. Hamarosan ki is jelölték számára a kolostort, ahol meg kellett kezdeni szerzetesi tanulmányait. Társai közül hamarosan kitűnt memóriájának szokatlanul nagy befogadóképességével, naponta 25 versnyi buddhista szöveget tanult meg. Vezető lámájának azonban semmi sem volt elég, ütötte-verte, ahol érte.

Tizenkét éves korára elvégezte az alapiskolát, sőt megtanulta a kézművesség, a fafaragás és a képrajzolás alapjait is. Szíve-lélke azonban továbbra is a mesemondásé, éneklésé volt. Szerencsére Szojibong énekes jurtája közel volt a kolostorhoz, s a kis Pádzsaj hozzá szökött ki minden egyes alkalomkor, amikor csak tehette, s amikor ott mesemondó estét tartottak. Alig volt még tizennégy éves, amikor megkezdte önálló énekesi pályafutását; egy-egy estére kiszökött a kolostorból, s a környéken lakó nomádoknak énekelt nagy sikerrel. Sikere a végleges szökésre ösztönözte.

Tizenötödik évének tavaszán történt, hogy egy, a környéken lakó, Ajusi nevű gazdag embernek a családja megbetegedett, s ez a kolostorhoz fordult segítségért. A kolostor egy 360 részből álló szertartást rendelt el számára, melynek véghezvitelére a gazdag huszonöt lámát hivatott meg. A szertartásvezető, meg akarván zsarolni a gazdát, a szertartáshoz való kellékek összegyűjtésének ürügyén, két fehér nemezlapot próbált eltulajdonítani magának. Segédje Pádzsaj azonban megghiúsította a mesterkedést, mondván, „a szent könyvekhez legfeljebb papír kell, de semmiesetre sem fehér nemez”. A dologból vita lett, minek következtében, azon vád alapján, hogy Pádzsaj a kolostoron kívül végzett szertartás ideje alatt civakodott felettesével, megvesszőzték. Az elkeseredett Pádzsaj hamarosan megszökött, azzal a szándékkal, hogy szüleinél letelepszik, s feleséget is szerez magának. A szökés azonban balul sikerült. Akit ura egészségének zálogául s a dalai láma közvetlen parancsára küldtek kolostorba, annak

a szabadulása nem lehetett olyan könnyű. Elfogták, visszavitték, s a kolostor bírósága tizenöt botütésre ítélte.

Ugyanennek az évnek a tavaszán ismételten megszökött, s csak egy év múlva sikerült elfogni. Most már szigorúbb büntetést kapott. Röviddel ezután újra megszökött, s jó messzire menekült a kolostortól. A kolostor hosszú karja azonban az arhorcsin törzs területére is elért s ismét elfogták. Tizenhét éves volt ekkor. A lámák eszméletlenre verték majd megkérdezték: „Megszöksz-e még egyszer? Még mindig kóbor énekes akarsz lenni? Fel akarod-e még cserélni Buddha szolgálatát az emberek mulattatásával?” Pádzsaj válaszul így kiáltott fel:

Elegem van már a lámák életéből,
Elegem van már a kolostor csendjéből,
Hegedűmet fogva jurták között járok,
Hősökről, bátrakról, regélek, kántálok.

A lámák ekkor súlyos büntetés kiszabása végett világi bírósághoz tették át az ügyét. A büntetés kalodabazárás, sőt halál is, lehetett. Pádzsaj nagy szerencséjére azonban az öreg fejedelem felesége kíváncsi volt a szökött szerzetes énekesi tudományára s magához hívatta. Miután meggyőződött a fiatalember kivételes képességeiről, közbenjárt érdekében a fiánál, s ugyanezt tette a környéken lakó élő isten is, aki a buddhizmus gyakorlata szerint rendkívüli tiszteletnek örvendett. Így sikerült Pádzsajnak a legsúlyosabb helyett könnyebb, de így is elég keserves büntetést kapni; arra kötelezték, hogy a rá váró száz ostorcsapás helyett százszor boruljon le a kolostor kapujában, miközben a lámák az általa készített, kölessel, száraz túróval és vajjal kevert teájukat isszák. Kötelezték arra, hogy haláláig ingyen énekel a kolostor nagy ünnepein, s csak ha ezt elvégezte, vándorolhat másfele az ünnepségek szüneteiben. Közölték azt is, hogy bár a kolostort elhagyhatja, a szerzetesek közül nem törlik, továbbra is az egyház kebelében kell maradnia, nem vehet magának feleséget. Így történt, hogy életének tizenhét évében végre igazi énekes, hegedűs lehetett.

Huszonhárom éves korában már ismerték egész Belső-Mongóliában, s nem volt a keleti vidékeken olyan fejedelem, herceg vagy egyházi főméltóság, aki ne hallgatta volna csodálatos énekeit. A nép közvetlenül csak *szajn húrcs*, „jó hegedűs” névvel illette. A világi és egyházi urak megbecsülése ellenére sem feledkezett el a szegény népről, azokról az egyszerű emberekről, akik közül ő maga is származott. Tréfás dalainak ostora gyakran a gazdagok és a papok hátán csattant.

Mesélik, hogy egy alkalommal egy Tegsibajar nevű nemesnek az udvarában énekelt, s egy vendég megkérdezte tőle, hogy tud-e írni. Amikor kiderült Pádzsaj írástudatlansága, a vendég a nemeshez fordult: „Uram! Hát nem olyan-e az írástudatlan ember mint a halott? Hiszen mi egy halottat hallgatunk!” Pádzsaj azonban megfelelt a csúfolódónak; „A tisztviselő-úrnak a szava találó ugyan, de hiszen a halott sírban fekszik, élővel nem társalog! Hogy engem becsmérel, még csak hagyján, de hogy ezáltal a nemesuramat meg a többi tiszteletreméltó vendéget is becsmérli, az már helytelen!” Más alkalommal, amikor egy másik hercegnél énekelt, a hősnének egyik kétes szerepű hősnőjét a herceg feleségéről mintázta. Alaposan megbüntették érte. Az urakat a hősnéekbe ágyazott figyelmeztetésekkel intette:

Ügyeit hamisan soha nem intézi,
Ügyeskedésekkel pénzét nem tetézi,
Szegény pásztorait békén élni hagyja,
Szigorát törvénynek maga is megtartja,
A jó nemesurat erről megismered!

Egy kiló ezüst van kimérve naponta,
Ennyit kap ételből telhetetlen gyomra.

Kis borjával együtt megeszik egy tevét,
Kétannyit ha enne, az sem volna elég.
Szigorát törvénynek másra alkalmazza,
Szolgáit és népét folyvást szípolyozza,
Hitvány nemesurat erről megismered!

A lámákról így énekel:

Ruhájuk és díszük mint az isteneké,
Rossz, bűdös testszaguk mint kihantolt síré,
Beszédük és tettük, mint útonállóké!

Egyszer egy dzsarut törzsbeli gazda hívta meg magához Pádzsajt. Az énekes ott tartózkodásának idején történt, hogy a gazda megvesszőztette egyik bojtárát, mivel elragadott egy juhot a farkas. Pádzsaj, a szemtanú felháborodva így kiáltott fel: „Miért a pásztor az oka a történeteknek, hiszen nem ő hívta a farkast, hogy tépje szét a juhodat. Ti gazdagok senkivel sem fértek össze, ürüléketeket szárítjátok s azt eszitek fősvénységekben. Ha vész jön, száz juhodat is elviszi. Megfizetteted vajjon akkor is juhaidat a vésszel?”

A szegényeknek ingyen énekelt. Előfordult egyszer, hogy egy Szangbu nevű szegény pásztor meghívta Pádzsajt leánya menyegzőjére, de mivel teljesen nincstelen volt, nem tudott semmit felajánlani az énekesnek regöléséért cserébe. Pádzsaj ennek ellenére résztvett a menyegzőn, sőt még maga vitt pálinkát ajándék-énekléséhez.

Mikor megcsúfolták mint írástudatlant, erős elhatározás ébredt szívében, hogy megtanul írni és olvasni. Hazatérése után meghívta magához egyik írástudó ismerősét, leölte egyetlen kecskéjét, pálinkát vett, megvendégelte leendő mesterét, s fél hónap alatt együtt elolvasta vele az egyik akkor használatos, népszerű, vastag mesegyűjteményt; így tanult meg lassan olvasni. Harminchárom éves volt ekkor. Később maga így beszélt erről: „Akkor amikor engem halott embernek neveztek s kicsúfoltak, nagyon bántott a dolog. Később, amikor már tudtam olvasni a mesefüzeteket, akkor is emlékeztem annak a szavaira, aki akkor kigúnyolt engem. Hogy akkor úgy kicsúfolt, végül mégis nekem vált hasznomra.”

A japán megszállás alatt (1931-1945) a megszállók szerették volna megnyerni maguknak Pádzsajt, s felhasználni saját céljaikra. A japán bábállam, Mandzsukuo fővárosába akarták vinni, de nem ment el, mert egy tizenhat éves unokaöccsét a japánok elhurcolták, aki az étlen-szomjan megtett hosszú úton megbetegedett és meghalt. Három meghívást kapott még ezen kívül, de arra hivatkozva, hogy ő a dzsarut törzs főlámájának udvari regöse, kitért e meghívások elől. A rendőrség több alkalommal elvitte különböző ünnepségekre, hogy ingyen énekeljen számukra, de Pádzsaj fizetségképpen több liter pálinkájukat is megitta.

Mondják, hogy szállásához közel volt egy őrszoba, ahol egy bizonyos Dordzsi nevű rendőr szolgált, aki bár régóta ismerte a regöst, mégis úgy bánt vele, mintha idegen lenne, gyakran szaglászott körülötte. Pádzsaj gúnydalt írt a túlbuzgó rendőrspicliről:

„Rikító a köntöse,
Rezes övén tört visel,
Ablak alatt kaparász,
Dordzsi az, ki lenne más?

Lerágott csont közt lapul,
Lidérfényként barangol,
Ablak alatt kaparász,
Dordzsi rendőr az, ki más?

Fénytelen, bús éjszaka,
Farkas, róka nappala.
E rút órán ki szaglász,
Dordzsi rendőr az, ki más?

Fénytelen vad éjszakán,
Farkas vonít a pusztán.
Lopakodva ki szaglász,
Dordzsi rendőr az, ki más?

1945 tavaszán a japán hatóságok támogatásával a mai Ulánhotban Dzsingisz-templom épült, erre az alkalomra nagygyűlést hívtak egybe, s összegyűjtötték a környék leghíresebb énekeseit, hegedűseit. Az énekesek felhívták az ünnepség vezetőjének a figyelmét Pádzsajra, akinek nem volt mit tennie, el kellett mennie az ünnepségre. Ott a többiek maguk elé ültették s azt mondták, hogy Dzsingisz kánt dicsőítő, a köztársasági Kínát csúfoló, Japánt és Mandzsukot dicsérő éneket Pádzsajnál jobban senki sem tud mondani. Pádzsaj, ha nem is nagy örömmel, mégis énekelt az ünnepségen, dalaiban, énekeiben azonban a japánok sanyargatta szegények hangja is megszólalt, ha burkolt formában is:

Felöltőre való
Friss vászon kellene,
Fagyos szél idején
Régi is elkelne,
Csészénkben kölesből
Csupán tíz szem maradt, ...

Hazatérte után lakóhelyén is mozgósítottak a japánok minden 15 éven felüli és 50 éven aluli férfit. Pádzsajnak is be kellett vonulnia, ő azonban megtagadta a katonai szolgálatot és lova átadását. Ezen összeszólalkozott egy japán tiszttel, aki úgy megütötte, hogy eleredt az orrávére. Pádzsaj, részben hirtelen támadt dühében, részben a nemrégén fogyasztott alkohol következtében alaposan megrúgta ellenfelét. Az azonnali kivégzéstől csak az mentette meg, hogy egy arra járó ismerős mongol tiszt letartóztatottnak nyilvánította, s harminc másik arra járóval együtt lefogatta. Egy, a hadseregben szolgálatot teljesítő mongol fiú szökésre bízta. Alig jutottak azonban néhány száz méterre, amikor szovjet bombázógépek érkeztek s elpusztították a japán központot. Hamarosan bevonult a Vörös Hadsereg. Pádzsaj segített a szétszalad lakosság összegyűjtésében, akik előtt a Vörös Hadsereg egyik tisztje a mongol forradalomról, Szühebátorról és Csojbalszánról beszélt. Pádzsaj sok olyasmit hallott akkor, ami merőben új volt számára, s ami döntő mértékben befolyásolta további életútját. Megtudta, hogy van már olyan ország a világon, ahol nincs kizsákmányolás, s a szegényeké lett a hatalom. 1946-ban a földreform mellett agitál, 1949-ben a dzsarut törzs énekesének vezetőjévé választják. Az 1950-es évek elején a koreai háború ellen énekelt, s Amerika-ellenes dalai szerte Belső-Mongóliában nagyon népszerűekké váltak. 1956-ban felvették a Kínai Kommunista Párt tagjai sorába, 1958-ban az a megtiszteltetés érte, hogy a „Népköltészet Munkásainak Országos Találkozásán” találkozott Mao Ce-tunggal. Jelenlegi sorsa ismeretlen.

Pádzsaj regős szegény családból származott, ugyanakkor az egyik leghíresebb mongol énekes a legendás ojrát Párcsen, hercegi család sarja volt, Lubszan húrcsi az egyik legnevezetesebb halha énekes, Pádzsajhoz hasonlóan szegényparaszti család gyermekeként látta meg a napvilágot. Gazdag emberek tevéit őrizte egészen tizenhét éves koráig. Híre gyorsan terjedt, s a mongol egyház fejének a Bogdo Gegen-nek (Szent Fény) udvari énekesé lett.

Az énekesek szociális összetétele rendkívül tarka képet mutat. Még tarkább lesz azonban, ha figyelembe vesszük, hogy mind a hivatásosak, mind a nemhivatásosak között akadtak szép számmal nők is, akik a férfiakkal egyenlő tökélyre emelték énekesi képességeiket. Közülük is

kiemelkedik a vak burját énekesnő, Apollon Torojeva. A halha énekesek között viszont nem találunk már nőket, mint ahogy hivatásos énekeseket sem. Az egyetlen hivatásos halha énekes Lubszan húrcsi, a nagy kivétel.

Az a tény, hogy a halha énekesek kizárólag amatőrök, meghatározza a halha hősénekek művészi színvonalát is. Míg az ojrát epikus énekek egy magasabb fokot - ciklusok összefűzése, finomabb tartalmi kimunkálás - értek el, addig a halha énekek ennél kezdetlegesebb stádiumban vannak. A régi, magasabb művészi színvonalat képviselő halha hősénekek felbomlottak, többségükben el is tűntek, mivel a hivatásos énekesek rétegének megszűntével, a művészi munka, a napi munka mellett másodlagossá vált, s az amatőr énekeseknek nem maradt idejük sem a gyakorlásra, sem pedig műsoruk bővítésére. A művészi hanyatlás jeleit mutatják a hősénekekben egyre bővebb prózai betétek, amikor az énekes már nem tudja elénekelni a megfelelő részt, a verset elfelejtette, nem tehet mást, mint egyszerű szavakkal, esetleg kicsit vontatott hangsúllyal elmeséli a történet megfelelő részét hallgatóinak.

Ez a folyamat természetes is volt. Az egyházi és világi feudálisok megszűntével, egyidőre megszűntek azok az ünnepi alkalmak is, amelyek az epikus alkotások előadására okot szolgáltatottak. Több évtizeden keresztül Mongólia a szocialista építés heroikus korszakát élte, amikor a művészet háttérbe szorult a mindennapi építőmunka hétköznapijai mellett. Az utóbbi évtizedben azonban már ismét teljes pompájában kivirágzott az epikus irodalom: öreg énekesek vidéki kultúrházakban adják elő szinte minden este énekeiket nagyszámú közönség, főleg fiatalok, a jövő énekesi utánpótlása előtt. A szocialista Mongólia őrzi és ápolja hagyományait.

A hősénekek összetevői

Tárgyaltuk már, hogy a mongol hősénekek két nagy alcsoportra oszthatók fel, az egy és több-epizódú énekek csoportjára. Vizsgáljunk meg most alaposan egy egyepizódú hőséneket:⁹

Élt egyszer a régi szép időkben egy szent kán, a szent Dzsagar (nem Dzsangar!), Ümün-dalaj kán fia. Volt Dzsagarnak egy csodálatos táltos paripája, akkora mint egy hegy. Történt egyszer, hogy a táltosló urához, Dzsagarhoz fordult, s azt mondta neki, hogy miután itt az ideje feleséget keresni, vágtsa el Párduc-kán birodalmába, s vegye feleségül Ojun tündérlányt. Dzsagar felpattant lovára s útrakelt. Útközben, amikor magas hegyek közé értek, megpillantott egy jurtát, melynek tetején füst gomolygott. Varázserejével villámgyorsan beleváltozott egy arra repülő pacsirtába, odarepült a jurtához, letelepedett a füsteresztő nyílás mellé, s belesett a lyukon. Láta, hogy odabent három ifjú íjat és nyilat készít, három gyönyörű leány pedig páncélt varr. A három gyönyörű leány ekkor odafordult a három ifjúhoz, s megkérdezték tőlük, hogy van-e náluk szebb a világon, van-e náluk csodálatosabb? A három ifjú elgondolkozott, majd hosszas hallgatás után azt felelte, hogy csak egy szebb van a széles világon: Párduc-kán lánya. Később a három vitéz is megkérdezte a három lánytól, vajon van-e náluk nyalkább és vitézebb, van-e náluk bátrabb és rettenthetetlenebb? A három lány is csak nagysokára válaszolta, hogy csak egy vitéz van a földön, kinek erénye felülmúlja az övékét, az pedig nem más, mint a híres kán, Dzsagar. Dzsagar ekkor, miután eleget hallott, visszarepült lovához, azt rühes kiscsikóvá, magát pedig taknyos legénykévé változtatta, így mentek tovább. Hamarosan meg is érkeztek Párduc-kán országába, s amint mentek, poroszkáltak, találkoztak egy ménessel, Párduc-kán ménesével. A ménes őrizője hetykén kérdezte Dzsagartól hogy hova tart, mire Dzsagar azt felelte, hogy egy fehér nősténytevé, fehér tevéborjút és egy fekete hímtévé keres. A csikós feldühödött, s elzavarta a legénykét. Így járt a csordással is. Egyedül csak az öreg juhász vendégelte meg, aki bölcs ember lévén, a legényke

⁹ N. Poppe, Proizvedenija... 94.

válaszaiból tüstént kitalálta, hogy az tulajdonképpen a kán lányát akarja feleségül kérni. S hogy segítsen a legénykének, azt tanácsolta neki, hogy ha a palotához ér, a baloldali jurtába menjen be, mivel ott találja a kánt és feleségét, de a világért oda ne kösse a lovát az arany kikötőhelyhez. A taknyos legényke azonban nem vette figyelembe a tanácsot, pontosan fordítva csinált mindent; az akasztó nem bírta el fegyverzete és páncélja súlyát, összerogyott, ő maga pedig a jobboldali jurtába ment be, ahol éppen ellenséges vitézek gyülekeztek, kik nekiestek, s kardjaikkal kaszabolni kezdték. Szerencsére a kardok, anélkül hogy kárt tettek volna benne, összetörték. Végül nagy nehezen bejutott a kánhoz, előadta kérését, hogy egy fehér nösténytevét, egy fehér teveborjút és egy fekete tevecsödört keres. Mindenki értetlenül bámult rá, egyedül a kánlány értette meg, hogy mi rejtőzik a furcsa szavak mögött, s elmagyarázta a fiú szavainak értelmét szüleinek. A káni szülők súlyos feltételeket szabtak a házasság elé. Kényszerítették Dzsagart, hogy az időközben összegyűlt vetélytársakkal mérje össze erejét, s azt ígérték, hogy megkapja a kánlány kezét, ha a küzdelemből győztesen kerül ki. Három viadalban csaptak össze a versengők. Az első a lóverseny volt, melyben a kis rühes lovacska legyőzte összes ellenfelét. A nyíllal való célbalövésben és a birkózásban a taknyos legényke győzött.

A kán, mint általában a kánok, ekkor megszegte ígéretét s még újabb feladatot állított Dzsagar elé; megbízta, hogy szerezze meg számára a három híres égi lovat. A kánlány hiába intette hősünket, hogy ne vállalkozzon erre a feladatra, a taknyos legényke nem ismerte a félelmet s útnak indult. Míg az ég felé haladt, döglött lovakat és halott harcosokat élesztett fel, kik az égi lovak keresése közben lelték halálukat. Hosszú hetek vándorlása után, a forrásban lévő Vörös Tengerhez érkezett, nem talált ugyan gázlót, de táltos paripája segítségével túljutott ezen is. Végül eljutott ahhoz a csodálatosan tiszta vizű forráshoz, ahol az égi lovak szokták volt szomjukat oltani. Néhány nap elmúltával sikerült is elfognia őket, de őrzésük közben elaludt, s a foglyok elmenekültek.

Táltos lova azonban most is megsegítette, elfogta a szökevényeket, s együtt terelték őket a kánhoz, kinek nem volt mit tennie, hozzáadta hát leányát a taknyos legénykévé változott Dzsagarhoz, gazdagon megajándékozta, s hazaküldte őket.

Vizsgáljunk meg röviden még egy másik, burját egyepizódú hőséneket, az „Abaj Helen Galdzó Bátor” címűt.¹⁰

Örök Acél kánnak volt egy hét éves fia és egy hároméves kislánya. Volt ezeken kívül egy idősebb fia is, akit Kemény Üvegnek hívtak, mivel kemény és éles volt, mint az üveg. Élt a közelükben egy fekete démon, Szél-kísértet, aki elhatározta, hogy megeszi a kán kisebbik fiát, a kislányt pedig elrabolja s vele őrizteti majd tevecsordáját. Hogy tervét végrehajtsa, elküldte kísértet-feleségét a kán palotájához.

Kemény Üveg, aki éppen vadászaton volt, egyszer csak valami fekete porfelhőt pillantott meg egy domb felett. Nem sok ügyet vetett azonban rá, hanem hazatért, ahol testvérei már a szokásos teával várták. Teázás közben a kicsinyek kiszaladtak egy pillanatra a palota-jurtából, s nem is tértek vissza, helyettük csupán egy levél csapódott be az ajtón, amelyben a gyermekek tudatták Kemény Üveggel, hogy elrabolta őket a démon kísértet felesége. A vitéz utánuk eredt, s üldözőbe vette a kísértetet. Nagy küzdelemben megölte démon-férjével együtt, testvéreit megszabadította, sőt csodálatos tündér feleséget is szerzett.

Az egyepizódú hősénekek döntő többségét a bemutatott két típus alkotja:

1. A vitéz győzelmet arat a démon(ok) felett, amely vagy a vagyonát, vagy a családját rabolta el.
2. A hős leánykérése, melynek során több versenyben győztesnek bizonyul, eleget tesz a kán egyéb kívánságainak is, s elnyeri a kiszemelt lány kezét.

¹⁰ Žamcarano C.-Rudnev A., *Obrazcy mongoljskoj narodnoj literatury I.* Szentpétervár. 1908, LXXXII.

Mivel a többepizódú hősénekek is különálló egy-epizódokból állanak, az epizódokat és így természetesen az egész két vagy több-epizódú éneket a következő motívumokra bonthatjuk fel, ami több-kevesebb eltéréssel valamennyi mongol hősénekre alkalmazható:¹¹

A Küzdelem a démonnal (vagy más ellenséggel) s győzelem felette.

A₁ Küzdelem a démonnal, a hős halála.

A₂ Küzdelem a démonnal, a démon győzelme egy csikós vagy valamely más személy árulása következtében, a hős menekülése.

B A hős lakodalma, győzelme három versenyben.

B₁ A hős lakodalma, győzelme három versenyben, győzelme után újabb feladatokat kell végrehajtania.

C Életrekeltik az elesett hőst.

D Hős visszatér régi lakóhelyére, kirabolva találja, győzelem a démon felett.

D₁ Hős fiával együtt visszatér lakóhelyére, együtt győzik le a demont.

E séma segítségével a „Rincsen-mergen kán” című hősének például a következőképpen határozható meg: *Első epizód*: Has-hara kán vitézei Rincsen-mergen ellen vonulnak, azonban nem tudják legyőzni, hanem meghívják a kán udvarába, hogy kérje meg a kánlány kezét, stb. (A₁).

Második epizód: Agszagaldaj életrekelti Rincsen-mergent, aki elveszi a király lányát. (C + B₁). A hősének képlete tehát: A₁ + C + B₁.

Az egyes epizódokon belül természetesen lehet folytatni a finomítást, s minél élesebben húzzuk meg az egyes epizód-variánsok közötti határvonalakat, annál pontosabban tudjuk jelölni ilyen módon a hősének alkotóelemeit. Ez a módszer matematikai-statisztikai vizsgálatok esetében, számítógépek felhasználásánál nagy jelentőségű lehet.

A hősénekek szereplői

A mongol hősénekek főszereplői általában kánok, hercegek vagy egyéb világi előljárók, akik tökéletesen egyformák, valamennyien a feudális ranglétra magas fokán állnak. Kivételes esetekben fordul csak elő, a halha „demokratikus” jellegű hősénekekben, hogy főszereplőjük alacsonyabb rangú, s vagyonának leírásánál halványabb jelzőket használ az énekes. Túlzás lenne azonban azt állítani, hogy ez a típusú hős szegény, inkább származásánál és betöltött tisztségénél fogva demokratikus, vagyona alig-alig különbözik az egyéb énekek kán-hőseiétől.

Az énekek hőseinek a felesége - általában a hős az ének első felében még nőtlen - nem játszik jelentős szerepet. Szerepe passzív, s főleg abban nyilvánul meg, hogy vagy álmot lát, amelyben megjövendöli a démon közeledtét, vagy pedig hatalmas porfelhőre hívja fel férje figyelmét, melyben démon vagy egyéb ellenség közeledik. Szerepe még, hogy egyes hősénekekben, amikor a vitéz éppen távol van hazájától s a démon megtámadja az egyedül hagyott szállás-területet, őt magát és gyermekeit a hős vagyonával együtt elrabolja, elrejtí a démon elől férje fegyvereit, levélben értesíti a történekről, s új feleséget jelöl ki számára a sárkánykirály vagy valamilyen egyéb természetfeletti lény lányának a személyében. Igen ritkán fordul elő, hogy a feleség beleavatkozik az események menetébe. Néha tanúja férje és a démon elkeseredett küzdelmének. Hirtelen támadt ötlettől hajtva, kavicsokat hajigál a démon lába alá, aki elcsúszik, s a vitéznek sikerül győzelmet aratni földre zuhant ellenfele felett.

¹¹ N. Poppe, Chalcha-mongoljskij geroičeskij êpos. Moszkva-Leningrád, 1937. 83.

Néha a feleség tanácsot ad vitézi férjének, hogy milyen módon lehet megölni a démont, hol van az a hely a testén, amely sebezhető. Egyes burját énekekben nagyon ritkán előfordulnak olyan jelenetek, amikor a feleség harcba bocsátkozik a szörnnyel, ez azonban csak igen ritkán történik, s semmiképpen nem jellemző a mongol hősénekekre. A hősnek az ének elején még általában nincs felesége, mint például Rincsen-mergen bábornak, s a későbbben szerzett feleség szerepe is csupán annyi lesz, hogy óva inti férjét az égi lovak keresésétől.

A feleségnél sokkal jelentősebb szerepet játszik az égi lány, vagy tündérlány, a hős őrzője és védelmezője. Egyes énekekben ez a védelmező a kék sárkányok királyának legfiatalabb lánya, más énekekben hosszú, aranyhajú tündérlány. A főszereplő, miután már van egy felesége, általában nem veszi feleségül védelmezőjét, hanem fiához adja, aki akkor született, amikor anyja, a hős felesége, a démon rabságában élt.

A főhős védelmezőjének szerepében néha férfi, egy tündér fia lép fel, aki igen fiatal, többnyire tizenhárom éves, résztvesz a küzdelemben, s segít megölni a démont.

A hős, amikor a szörnnyel vívja harcát, komoly segítőtársra talál fiában, aki a démon fogságában született. A fiú szerepe rendkívül jelentős. Az apa kezdetben nem tud fiáról, nem ismeri fel. Kettőjük találkozása történhet vadászaton; a hős találkozik egy fiatalemberrel, aki elragadja elejtett zsákmányát. A továbbiakban az apa fiával együtt, kiszabadítja feleségét, gyermeke anyját a démon rabságából, fiát természetfeletti védelmezőjével házassítja össze, majd mind a négyen szabadon és boldogan élnek tovább régi szálláshelyükön.

A hősénekekben a főhős mellett a legjelentősebb szerepet a táltosló játssza, aki első számú társa és segítője. Gondoljunk csak Rincsen-mergen bátor történetére. A táltosló figyelmezteti Rincsent, hogy milyen nehézségek árán tud bejutni a kán palotájába, milyen akadályok állják útját, de közli gazdájával a megoldást is; szíjat kell hasítania tomporából, amivel gazdája megerősítheti a nyeret, s így a lezuhanás veszélye nélkül keresztültörhetnek az ellenük emelt vasfalon. Rincsen-mergen nem fogadja meg a táltos tanácsát, mindent fordítva tesz. Miután megmérgezték, ismét csak a ló az, aki elmenekülése után megszervezi a vitéz feltámasztását. A második epizódban pedig, amikor Rincsen Hara-hula kán ellen indul, a táltosló az, aki felhívja gazdája figyelmét az ellene küldött fekete szirtisasra és a kutyákra. A mongol vitézi énekekben tehát a ló a főhős első számú szövetségese és támasza, ő az, aki tanácsokat ad a hősnek, aki óvja őt a bajoktól, aki előre kitalál előre nem látható eseményeket, aki megmenti a haláltól vagy esetleg feltámasztja. Néhány esetben, mint már említettük, a főhősnek fia születik a démon rabságában, akit azonban nem ismer fel. A táltosló viszont azonnal megérti az összefüggéseket, kitalálja, hogy apa és fiú találkoztak, s felvilágosítja őket a történekről. Így nyer az apa ismét csak a ló segítségével olyan szövetségest, akivel együtt már könnyű legyőzni a szörnyet. A táltosló az, aki, miután Dzsagar kán elaludt az égi lovak őrzése közben, ismét elfogja a megszökötteket, a táltosló az, aki más énekekben segít gazdájának a három versenyben győzedelmeskedni, hogy ezáltal elnyerhesse a sárkányok királyának a lányát, a táltosló az is, aki átsegíti gazdáját a forró Vörös Tengeren, stb. A hős mindig úgy fordul lovához, mintha értelmes emberi lény lenne, megtanácskozza vele a tennivalókat, de többnyire nem fogadja meg tanácsait.

A hősénekek többségében jelentős szerep jut az öreg csikósnak - sok helyen Agszagaldaj a neve - aki néha megmenti a táltosló segítségével ura életét. Rincsen-mergen történetében például ez az öreg Agszagaldaj Rincsen bátyja. Ugyanakkor a hősénekek másik csoportjában Agszagaldaj, a démontól megrémülve annak segítőtársává válik, ura életére tör, s a démon parancsára ellopja vagy elrontja annak fegyvereit. Az öreg csikós személye a régi, nemzeti társadalom nemzeti rabszolgáját örökíti meg, aki, amikor harcra került a sor ura és annak ellensége között, a szabadulás reményében az ellenség mellé állt.

Másodrendű szerepet játszanak még pásztorok, csikósok, akik többnyire az ellenséghez tartoznak, de lehetséges, hogy annak a királynak az emberei, ahova a főhős lánykérőbe indult. Ilyenkor bölcs tanácsaikkal segítik hősünket, hogy útja sikeres legyen. Emlékezzünk csak vissza, hogy Dzsagar kánt is egy öreg juhász segítette, s mutatta meg az utat, amikor a tündérlányért indult.

A pásztorok helyett időnként csak egyszerű öregember szerepel, aki hasznos tanácsokkal segíti hősünket útján.

A segítők sorában néha állatokat is találunk, egyes hősénekekben rókát, amely jellemének megfelelően ravasz tanácsokat ad a vitéznek.

Jellemző, hogy ezekben a hősénekekben az istenek szerepe jelentéktelen, néha avatkoznak csak be a történetbe, de ezekben az esetekben is erőszakoltnak érezzük jelenlétüket. A régi nemzetségi társadalom vagy a korai feudalizmus hősénekeiben valószínű, hogy nem is szerepeltek istenek, csak újabban, buddhista mintára sikerült néhányat, mint a hős segítőjét becsempészni.

Ami a főszereplő ellenfeleit illeti, az eddig elmondottakban már elég sok szó esett róluk. Tudjuk, hogy az ellenfél vagy maga is emberi lény, többnyire kán vagy pedig természetfeletti szörny, démon. A kán-ellenfél alakja meglehetősen új, a XIV-XVII. században, a feudális háborúk korában keletkezett, amikor a központi káni hatalom már széttöredezett, a dzsingiszida világbirodalom darabjaira hullott szét. Ebben a néhány száz évnyi időközben, amikor a szeparatista mozgalmak mind erősebbek lettek, amikor a helyi feudálisok egymás ellen vezették vagyonszerző hadjárataikat, alakult át a nemzetségi társadalom antropomorf démonalakja feudális kánná. A feudalizmus előtti társadalom démonja némiképpen az európai mesék és legendák sárkányára emlékeztet, tizenöt, huszonöt stb. feje van, s sorsa mindig a bukás, elpusztul a hőssel vívott küzdelemben. A feudalizmus időszakában ez a sokfejű démon teljesen feudális vonásokat vesz fel, célja a vagyonszerzés, más vagyonának elorzása.

A főellenség mellett szerepelnek időnként negatív mellékalakok, akik azonban csak időleges akadályt jelentenek hősünk számára. Az ellenfelek között szerepel ugyan a démon felesége, de ő a főszereplő segítője. Az emberek közül való, s a démon rabolta el valaha régen az emberek világából. Amikor a főhős a démon országába érkezik, a feleség gondolkodás nélkül melléje áll, elárulja férje gyengéit, hasznos tanácsokat ad, egyszóval győzelemre segíti a vitézt. Ritkábban előfordul igazi démon-feleség is, aki viszont már valóban démon, több embernyi magasságú, hófehér színű, az egyik melle a vállán keresztülvetve a sarkáig, a másik elől a bokájáig lóg. Jelleme gonosz, démoni, mindent elkövet a hős elvesztésére. Rajtuk kívül rengeteg szereplővel találkozunk még, ezek azonban nem játszanak lényeges szerepet, jelenlétük sem előre nem viszi, sem pedig hátra nem mozdítja az események menetét, ezért felsorolásuktól vagy jellemzésüktől ehelyütt eltekintünk.

A hősénekek szerkezeti felépítése

A hősénekeket kezdő-formula vezeti be, mely elmagyarázza, hogy mikor és hol kezdődött a cselekmény. Két típusát különböztetjük meg általában a hősének-kezdőknek. Az első csoportban olyan részletes, szemléletes leírást kapunk a történet megindulásáról, amely jellemzi az ének cselekményét. Ilyen részletes kezdet található az „Enke Bolot kán” című hősénekekben.¹²

¹² I. m. 96-7.

Régi szép időkben,
Szép napoknak kezdetén,
Rossz napoknak legvégén,
Nap anyánk először felkelt.
Rügyekből levelek bujtak,
Rőt színű virágok nyíltak.
Hold anyánk először felkelt,
Vallásunk elterjedt köztünk.
A Négy Tenger pocsolya volt,
A Hentej hegy kis halom volt,
A Kerülen kis patak volt,
Dalaj láma kisdíák volt,
Dajan kán is csecsemő volt,
Hangaj-erdő csak cserje volt,
Hatan táltos még csikó volt,
Az első tűz fénye lángolt,
A föld színe még sárga volt,
A világunk kezdetén,
Majdar¹³ buddha idején,
Dipankara¹⁴ idején,
A mennyországban történt.....

A továbbiakban megkezdődik maga a történet, vagy legalábbis megkezdődnek az előzmények, a hős szüleinek, távolabbi rokonainak ismertetése vagy felsorolása, végül a mesélő rátér a lényegre, a cselekmény bonyolítására.

Az énekkezdet másik típusa szegényesebb ennél, csak éppen néhány sort tartalmaz, amivel megpróbálja a szerző énekét bevezetni. Vegyük például az „Amar Dzsargal kán” című ének kezdetét:¹⁵

A régi időkben,
A nap és hold felkelt,
A fákon levelek nyíltak.
A hold szépen felkelt.
Szent hitünk elterjedt,
Dipankara idején,
A mennyországban történt.
A világunk kezdetén,
Majdar buddha idején...

E leírás szegényesebb az előzőnél, tartalmában és kifejezőeszközeiben is. Hiányzanak a tipikusan mongol területre utaló földrajzi helyekkel kapcsolatos hasonlatok, ezeket általában vallási közhelyek helyettesítik.

Néha a bevezető egészen minimálisra zsugorodik, egyes esetekben, például a „Jagandar” című hősenekben a bevezetést a következő három sor képviseli:¹⁶

¹³ A lamaista pantheon szentje

¹⁴ I. m.

¹⁵ M. Poppe, Chalcha... 97-8.

¹⁶ I. m. 98.

A régi szép időkben,
Dipankara idején,
A mennyország kezdetén.....

s ezután következik az ének. Az ismert Rincsen-mergen történetében viszont már csak egyetlen kezdősort találunk:¹⁷

Egyszer régen jó időben.....

Ezek a rövidítések, ill. rövidülések oda vezethetnek, hogy mint például a „Dzalódaj-mergen” hősének esetében a bevezető elmarad, s az énekes azonnal rátér a történetre:¹⁸

A férfiak fénye Dzalódaj-mergen
Ara Horgoldzsi földjén élt.....

Egyes kutatók szerint a rövidüléseknek és eltűnéseknek az lehet az oka, hogy a buddhista egyházi kifejezéseket az egyszerű emberek már nem értették, s az énekes feleslegesnek tartotta előadásukat. Véleményem szerint, a kezdőformula eltűnése nem a hallgatóság viszonylagos műveletlensége, hanem az énekesek alacsonyabb képzettsége miatt következett be. A hivatásos énekesek eltűnése, kevésbé képzett, amatőr énekesek fellépése, a kezdőformula esetében is érezteti hatását, maguk az énekesek nincsenek tisztában az egyházi szavak jelentésével, s az egyszer hallott, nehezen érthető fogalmak megjegyzése, a viszonylag kevés gyakorlat mellett, nagy nehézséget jelent számukra.

A kezdőformulához hasonlóan szinte állandó jelzőkkel illetik a hős lakását, palotáját vagy jurtáját:¹⁹

Magas hegynek déli végén,
Mint kőszikla áll egy templom,
Eszrua-dzu²⁰ temploma.
Apja idejében épült,
Aszuri-dzu²¹ temploma.
Kívülről a négy sarkát
Griffmadárnak szárnya érte,
Belülről a négy sarkán,
Négy ragyogó páva áll.
Vert ezüst a teteje,
Színezüst az eleje,
Vörös-arany oszlop tartja.
Füsteresztő-nyílás sarka,
Korallszemekkel kirakva.
Ablakán fényes üveg.
Ily csodás volt ez íme!
A keleti ajtajánál,
Rémítő vörös sárkány áll.
Aki látja csak csodálja,
Ilyen volt ez, ily bizony!

¹⁷ I. m. 98.

¹⁸ I. m. 99.

¹⁹ I. m. 99-100.

²⁰ Lamaista istenség.

²¹ Lamaista istenség.

Nyugati ajtajánál,
Tigris és griffmadár áll.
Tigris és griff farkánál,
Lótuszülésbe meredve,
Élőlényeknek sora,
Ily csodás volt ez íme!
Az északi ajtónál,
Bodhiszátvák²² szobra áll.
Aki látja csak csodálja,
Ily csodás volt ez íme!

Szinte valamennyi hősénekben ilyen formában ábrázolják a hős lakóhelyét. Általában négy ajtaja van a palotának, mindegyik ajtó előtt őrizők állnak, sárkány, griffmadár, bodhiszátvák stb., akik a hívatlan látogatóktól, többnyire ártó lelkektől óvják a bennlakókat.

Hasonló állandósult fordulatokat alkalmaznak ott, amikor a hős felszerszámozza lovát s elindul a küzdelembe, vagy feleséget keresni magának.²³

Feltette lovára nyeregtakaróját,
Finom volt az, fehér, jó selyemből szöve;
Nyolcvan szolga szötte reggeltől estélig.
Nyergét tette aztán kapáló lovára,
Nyergét, mely fekete volt mint kovácsüllő,
Negyven szolga által készült kovácsüllő.
Sürgő-forgó húga szíjakat szerelt fel,
Sötétselyem-szálból készítette őket,
Szilaj pej-has alatt meg is húzta őket,
Egész álló évig, mindig húzta őket,
Ekkor valahára jól kihúzta őket.
Nyolcvan évig tartott, és még mindig húzta,
Nyolcvan év múltával jól odaszorultak.
Sürgő-forgó húga piros szíjat csinált,
Sok-sok év elszállott, ő csak húzta-húzta,
Egész álló évig húzta-vonta őket,
Egy hosszú év alatt azok jól kinyúltak,
Nyolcvan hosszú évet gondolkodva töltött,
Míg a ló hasához jól odaszorultak.

A ló felszerszámozása és a szerszámok leírása után, a hős fegyverzetének ábrázolása következik. A hős fegyverei rendszerint olyan hatalmasak, használatuk akkora erő kifejtést kíván, amilyenre egyszerű halandó nem képes. Az íj többnyire 70-90 szarvasnak az agancsából készült, másnak felajzani a lehetetlennel határos.²⁴

Felkötötte tegzét telve sok vesszővel,
Féltő gonddal nem a Hangáj-fából vágta,
Garuda kán tollát sem tépték ki hozzá,
Gőgös, magas tölgyet sem vágta ki hozzá,
Királyszarvas szarvát s inát vágta hozzá.

²² Lamaista szentek.

²³ N. Poppe, Chalcha... 100-1.

²⁴ I. m. 101.

Ezután a hős ruhája, majd a táltosló rajza következik:²⁵

Ara-hupcsinak hívták a táltost.
Akkoriban pej ménes között járt,
Árnyas völgy mélyén rejtőzött hűsben.
Szemei kerek, hatalmas csészek,
Szippantó orra, - szakadék mélye,
Pofája sötét éjszaka színe,
Szája sziklának szörnyű nyílása,
Hatvanhét tépő-agyar szájában,
Erős, vad testét körül ha járod,
Egy teljes napig utadat járod.
Fülei hossza száz lépést tesz ki,
Fara vastag és bírja a távot,
Lángoló ezüst remegő ajka,
Jáspisként csillog hófehér foga,
Ezüsttel rakott dísz koponyáján,
Ezüst és arany a szájpadról.
Bordái között nincs helye résnek,
Bordái fűzve, íz nélkül ülnek,
Ízén lábának szent jelek állnak,
Írott betűkkel jól odavésve.
Két szép orcája nemes acélból,
Két erős csüdje fehér jáspisból.
Lengő sörénye orozzlánsörény,
Lobogó farka gyöngyökből szöve,
Kilenc nép nyelvén tudott beszélni.
Kitanulta a bölcsesség titkát.
Értette minden ellenség nyelvét,
Éles elmével legyőzte őket.
Szíve kemény volt, kőből faragva.
Egyenes, büszke, táltos paripa!

A ló leírása után(!) magának a hősnek az ábrázolása következik, aki a mongol nomád férfi-ideál megtestesítője, szép és könnyörtelen, bátor és rettenthetetlen. Az esztétikát nem túl gyakran használja, hiszen nincs is rá nagy szüksége; a gondolkodást elvégzi helyette táltos paripája, elsőszámú szövetségese és bizalmasa. Mindent erővel old meg, távol áll tőle a ravaszkodás és a taktika, a nyílt, férfias küzdelmet kedveli, nem illik hozzá a letelepedett népek csavaros gondolkodása. Tetteiben azt az egyszerűséget követi, ahogyan a nomád a körülötte levő világot szemléli; minden dolognak két oldala van, jó és rossz, fokozatokat e kettő között nem ismer, mint ahogy a pusztán élesen elkülönül egymástól a fény és az árnyék, ugyanilyen élesen különülnek el az emberek, a jók és a rosszak. Közbeeső kategóriák nincsenek. Hősünk ábrázolása félelmetes, hiszen ártó démonokkal kell megküzdenie, azok ellen pedig csak a nyers erő és a tiszteletet parancsoló fellépés ér valamit.²⁶

Koponya kezében - így szülte az anyja.
Rettenthetetlennek - így szülte az anyja.
Nyugtalan lélekkel - így szülte az anyja.

²⁵ I. m. 102-3.

²⁶ I. m. 103.

Veszélyt szeretőnek - így szülte az anyja!
Nagyujja szörnyű erős,
Nagy a férfi-ereje!
Orcáján tűz ég!
Szemében láng ég!
Sűrű ködben született,
A vad Silin vitéz!

A minden hősenekben ismétlődő, azonos részek közé tartozik a táltos paripa beszéde, melyet ló-alattvalóihoz intéz:²⁷

Rengeteg paripáim!
Füvek csúcsát egyétek!
Vizek ízét igyátok!
Éles patát növeljete,
Izmosak, gyorsak legyetek!

Hasonló állandó-jelzős szavakkal éneklük meg azt a jelenetet is, amikor a hős csata után hazatérőben rágyújt pipájára:²⁸

Acél tűzszerzámmal
Egyet-kettőt csiholt,
Liba-nyakú pipáját,
Egyszer-kétszer kivájta.
Erős, vörös dohányból
Egyet-kettőt szippantott,
Szája jobb szögletéből
Egyet-kettőt pőfékelt.
Kieresztett pipafüstje,
Bevonta a jobb világot,
Kieresztett pipafüstje,
Bevonta a bal világot,
Két hatalmas sziklacsúcsból,
Semmi más, csak a füst látszott.

Azonos a leírása a találkozásnak is, amikor a főhős az ellenfelét először pillantja meg. Az ellenfél a következő szavakkal fordul hősünkhöz:²⁹

In a tarkójában,
Velő a csontjában,
Láng az orcájában,
Villogás szemében,
Utálatos vagy te!
Kinek a sarja vagy?
Merre van a hazád?
Mely kán országában,
Mily tisztséget viselsz?

²⁷ I. m. 109.

²⁸ I. m. 109.

²⁹ I. m. 110.

A felsoroltakon kívül még sok, állandósult, azonos helyet találunk, melyek részletes ismertetésére itt most nincs lehetőség, de úgy hisszük, hogy az elmondottakból is lehet következtetni a mongol hősénekek között fennálló tartalmi azonosságok rendkívül nagy számára és jelentőségére.

Végezetül tekintsük át még a mongol hősénekek néhány verstani, formai sajátosságait. Említettük, hogy az énekek nagyrészt a verses formát hosszabb-rövidebb prózai betétek szakítják meg, melyeket többféleképpen is értelmeznek. Egyes vélemények szerint a prózai betétek a hivatásos énekesréteg megszűnése után a művészi színvonal esésének következményei, más vélemények szerint viszont, egy sajátos forma, s a hősénekeket már ősi állapotukban prózai betétek gazdagították, amelyek a későbbiek során is megőrződtek. Véleményem szerint az utóbbi a valószínűbb, hiszen az általunk ismert legrégibb epikus alkotásokban, így a Mongolok Titkos Történetében is a vers és a próza szervesen kiegészíti, zökkenőmentesen váltja egymást. Valószínű az is, hogy a prózai betétek sem egyszerű próza, hanem ritmikus próza módjára adattak elő. Természetesen ez nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy a hivatásos énekesréteg megszűnésének következtében színvonalesés következett be, s a prózai betétek, esetleg már nem is ritmikus próza formájában, megnövekedtek a verses rész rovására. Ami magát a verset illeti, részben már foglalkoztunk vele, amikor általában a mongol versről beszéltünk. Elmondottuk, hogy a mongol vers szóeleji rímet, alliterációt használ, sorvégi rímet nem. A népdalokkal ellentétben, a hősénekekben nincs meghatározva, hogy hány sor első szótagja alliteráljon. A népdalokban általában az alliteráló sorok száma páros, mivel a strófát alkotó sorok száma is páros, így vagy két sor kezdőszótagjai alliterálnak, vagy mind a négy, egy strófát alkotó soré. A hősénekekben azonban, mivel nincsenek strófák, tetszőleges az alliteráló sorok száma, lehet páratlan is, de előfordulnak olyan énekek, amelyek nem ismerik az alliterációt.

Gyakori a hősénekekben a *paralelizmus* (párhuzamosság), az a jelenség, amikor egymás után következő sorok tartalmát, az ezután következő sorok lényegében megismétlik. A két egymás után következő kifejezés, gondolattartalma lényegében azonos, ugyanazt a jelentést takarják az egymás után következő sorkapcsolatok, kissé más kifejezési formákkal élve. A táltos ló rajzáról így szól egyhelyütt az ének:³⁰

Patkója csillagot rúgott az égen,
Patkója gyökeret rúgott a földben.

Egy másik énekben a hős vadászatát így énekli a versmondó:³¹

Hegy ölének vadját üzte,
Lőtte, míg elhullt mint tevetrágya;
Hegygerincnek vadját üzte,
Lőtte, míg oszlott mint por a szélben.

A gondolati párhuzam a stílust teszi élénkebbé, fokozza a hallgatóság bámulatát a hős tettei iránt. E fokozás célját szolgálja a *gradáció* jelensége is. Ha az első gondolati egységben valamilyen mennyiség fordul elő, akkor ez a mennyiség a másik gondolati egységben megemelkedik. A gradáció tehát a paralelizmus egyik formája.³²

Ezer sárga-foltos juha
Mangudz folyó völgyben legelt,
Tízezernyi foltos juha,
Tunhudz folyó völgyben legelt.

³⁰ I. m. 118.

³¹ I. m. 118.

³² I. m. 119.

Sokan megkísérelték már a mongol énekeket metrikai szempontból elemezni, senki nem jutott azonban megnyugtató eredményre. Egy azonban bizonyos: a mongol hősének a zenétől elválaszthatatlan, akkor érezzük igazán költeménynek, ha hivatott előadó tolmácsolásában halljuk. Az írott alkotás sokat veszít szépségéből. A dallam, az előadásmód és a szöveg szoros egységben vannak, bármelyik is hiányzik, felborul az egyensúly. A főszereplő, az énekes az, aki tulajdonképpen költeménnyé teszi a leírva talán szürkének ható, ritmikailag nehezen elemezhető sorokat, s ha valaki megpróbálkozik a jövőben a ritmikai elemzéssel, csakis ebből az egységből szabad kiindulnia.

Mesék

Ki ne hallotta volna már a híres keleti meséket emlegetni, ki ne olvasott volna már a keleti bölcseskről, akik bölcsességüket mesék és példázatok alakjában tárták az egyszerű halandók elé. Szinte fogalommá vált az Ezeregyéjszaka Ali babája, Szindbádja, a Pancsatantra, a leg-híresebb indiai mesegyűjtemény ravasz sakálja, vagy a Sukaszaptati, a Papagáj hetven meséjének hűtlen asszonyai. Amikor, az elmúlt évszázadokban, az európai ember fokozott figyelemmel fordult földrészünk sajátos kultúrájának vizsgálata felé, lépten-nyomon elébe tűntek olyan párhuzamok, hasonlóságok és azonosságok, amelyek azt mutatták, hogy a mesés kelet gazdag népi irodalma komoly hatást gyakorolt Európa folklórára. Egyre többen vetették magukat a keleti nyelvek, a keleti kultúrák tanulmányozására, egyre újabb és újabb könyvek, tanulmányok tették a hétköznapi emberek számára is hozzáférhetővé a távoli világ kultúráját. A gyarmatosítás következtében sokak számára elérhető közelbe kerültek ezek a távoli világok, s sokan voltak olyanok, akik nem zárták be fülüket a leigázott népek kultúrája előtt, szomjasan szívták magukba a távoli földrészek ízes-zamatos népköltészetét. Lassan-lassan feltárult az európai ember előtt a távoli Kelet népi irodalmának kincseshányája, s elsősorban a mesék voltak azok, amelyek leginkább felkeltették az európai tudósok figyelmét.

Döbbenet vették észre, hogy alig akad az európai mesék között olyan, amely valamilyen - ha átalakult formában is -, de ne lenne meg Indiában. Egyesek odáig mentek, hogy a világ valamennyi meséjét Indiából származtatták. Kétségtelen, hogy az indiai mesék régebbiek, mint az európaiak, legalábbis régebben vannak írásba rögzítve, mint az európai népköltészet alkotásai. Az is kétségtelen azonban, hogy ahogyan az európai művészet hatást gyakorolt az indiai művészetre (grekobuddhista művészet), úgy az európai népi kultúra - gondolunk itt elsősorban a mesékre és a görög mitológiai történetekre -, is hatást gyakorolhatott az indiai szellemi kultúrára. Így az európai és indiai mesék hasonlóságának oka nemcsak egy kelet-nyugati, hanem egy nyugat-keleti irányú hatásban is keresendő.

Indiai kultúrája, anyagi és szellemi egyaránt, óriási erővel hatolt be a szomszédos, nála alacsonyabb kulturális fokon álló népek életébe. India adta szomszédainak az írást, s az ókor egyik legfontosabb szellemi áramlatát, a buddhista vallást, amelyből mint termőtalajra hullott magból csírázott ki az addig műveletlen, írástudatlan nomád népek sajátos, az indiait átalakító s a sajátjával összeolvastó, gazdag népi kultúrája.

A buddhizmus i. e. VI. században született Indiában, de több mint ezer évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy észak felé is utat törjön, s eljusson a világ egyik legelrejtettebb, legelzárkózottabb országába, Tibetbe. Az i. sz. VII. század nagy tibeti királya Srongbcen Szgampó, miután a buddhizmust uralkodóvá tette, s indiai mintára elkészíttette a tibeti írást, megnyitotta a kaput az indiai kultúra északra áramlása előtt. Hamarosan lefordították a buddhizmus több száz kötetes kánonjait tibeti nyelvre, s a fordítások következtében lehetővé tették a tibeti nyelv bizonyos átalakulását is, hiszen a rendkívül fejlett, hajlékony szanszkrit nyelvet nem volt olyan könnyű egy másik, akkor még minden bizonnyal fejletlenebb nyelvre átültetni. A vallási kapcsolatok megerősödése következtében tibeti szerzetesek, zarándokok özönlöttek el Indiát, hogy meglátogassák a szent helyeket, ahol a nagy Tanító, Sakjamuni buddha élt, hogy megmerítkezzenek a Szent Folyóban, s hogy tanulmányokat folytassanak az indiai irodalmi alkotóműhelyekben, a kolostorokban. Ezek a zarándokok aztán elvitték magukkal hegyóriásokkal övezett hazájukba, nemcsak a vallás tanait, hanem azokat a legendákat, meséket is, amelyeket a Szentföld kolostorainak celláiban olvastak vagy amelyeket vándor mesemondóktól hallottak. Így jutottak el a Pancsatantra, a Vétálapancsavimsatiká s Sukaszaptati gyönyörű meséi Tibetbe, amelyek azonban nem buddhista filozófiát tükröznek. Régóta vitatott

kérdése a tudománynak, hogy a nagy indiai mesegyűjtemények miért nem találhatók meg Tibetben fordított formában, miért csak egyes mesék alaposan átdolgozott változatait ismerjük. Úgy hisszük, hogy a fordítás hiányának a mesegyűjtemények és a tibeti szellemiség között, az átvétel korában fennálló filozófiai különbségek voltak az okai. A mesegyűjtemények nem a buddhista élet aszkétizmusát, életundorát, hanem az élet élvezésének és szépségének eszméit hirdették. Ez a filozófia, egy olyan erősen buddhista országban, mint Tibet, idegen volt, sőt ellenséges, így a nagy mesegyűjteményeket nem fordították le tibeti nyelvre, csak a formát, a „keretet” vették át, s ezt a tibeti folklórból vett alkotásokkal töltötték meg. Így történt, hogy a rendkívül gazdag, fordított irodalomban nem találunk egyetlen mesegyűjteményt sem.

Az indiai kultúra északi előrenyomulása a XIV-XV. században érte el Mongóliát, legalábbis erre az időre tehetők az indiai irodalom termékei, tibeti nyelvről való fordításainak kezdetei. A tibeti hittérítés időszakában, ugyanúgy mint ahogy India és Tibet viszonylatában történt, a vallási művek fordításával kezdetét vette az irodalmi nyelv kialakulása, a fordított irodalmi művek tömeges megjelenése. Ettől az időtől figyelhetjük meg az indiai mesék megjelenését is mongol területen. Az indiai mesék mellett azonban a szomszédság, és ezzel együttjáróan a lakosság érintkezése, keveredése következtében az eredeti tibeti és a kínai folklór termékei is megjelennek Mongóliában, elsősorban folklórátvétel formájában, s keverednek a mongol népi irodalom alkotásaival. Ezek a többoldali, kívülről jövő hatások, valamint a belső fejlődés sajátos társadalmi-gazdasági alapja határozzák meg a mongol folklór, s azok között is elsősorban a meseirodalom arculatát. A következőkben a mongol mesék néhány jellegzetes csoportját, majd részletesebben a hősmeséket tárgyaljuk.

Eredetmagyarázó mesék

Többnyire belső keletkezésűek, hiszen a mongol pusztákon élő állatok, s a mongol földön elterülő hegyek, tavak neveit, történetét magyarázzák. Közülük is legelterjedtebb a *tarbagán-ember* meséje. A tarbagán, magyarul mormota, a mongol puszták jellegzetes rágcsálója, a mongol vadász egyik legkedveltebb zsákmánya. Szőréből bundát készítenek, húsát, főleg vidéken, még ma is fogyasztják. Régi hiedelem szerint a pestist terjeszti, de az elfogyasztásával járó veszélyért kárpótol húsának különlegesen jó íze. A tarbagánról számos legenda, mese kereng a mongol pusztákon. Valamennyi megegyezik abban, hogy a tarbagán valaha a ködbesző régi időkben ember volt, s egy különleges fogadás következtében változott rágcsálóvá.³³

„Valaha réges-régen, régen elmúlt időkben hét nap szórta sugarát földünkre. Rettenetes szárazság volt akkoriban a hét nap miatt, a vizek kiszáradtak, a növények és állatok elpusztultak a hőségben, s az emberek is rettenetesen szenvedtek. Volt ebben az időben egy Erhí-mergen (Hüvelyk-mester) nevű vadász, akiről az a hír járta, hogy nyilával sohasem téveszti el a célpontot, mindent eltalál, amit csak akar. Az élőlények, akik abban az időben éltek, követeket küldtek Erhí-mergenhez, hogy szabadítsa meg a világot a kínzó hőségtől, lője le a napokat az égről. A vadász fiatal volt, forróvérű, s hencegve kiáltotta a követeknek: - Mind a hét napot lelövöm az égről sorban, egy-egy nyíllal. Ha egyet is elhibázok, levágom a hüvelykujjamat, amelynek ügyessége kiemelt engem a többi, egyszerű vadászok tömegéből, elhagyom az emberek világát, sötét lyukba bújok s ott élek ezután! - Amit fogadott, meg is tette. Elővette félelmetes nyilát, kifeszítette, s hat nyílvesszővel lelőtt hat napot az égről. Amikor a hetediket készült lenyilazni, hirtelen arra szállt egy fecske, s a hatalmas erővel felröppent nyílvessző a fecske farkát hasította ketté. Azóta villás a fecske farka. A nyílvessző erejét veszelve, célt

³³ Mongol ardyn aman zochiolyn dêž. Ulaanbaatar, 1967. 123.

tévesztve hullott vissza a földre, Erhí-mergennek nem volt mit tenni, be kellett tartania esküjét. Ahogy elhamarkodottan megfogadta, levágta hüvelykujját, elhagyta az emberek világát, sötét odúba bújott, így élt tovább. Néha azonban, amikor a reggeli nap fénye végigömlik a pusztán, Erhí-mergen elfelejti, hogy már nem ember, kibújik lyukából, két kezével célbaveszi a napot, mintha csak íjját tartana, s le akarná löni. Az emberek ezért nem eszik a tarbagán húsát, mivel a tarbagán maga Erhí-mergen, az ember pedig nem eheti meg embertársát. A nap, aki azóta is emlékszik testvérei halálára, retteg Erhí-mergen nyilától, nem mer többé mozdulatlanul állani az égen, este lebukik a hegyek mögé, reggel pedig felkel s vándorol az égen, hogy elkerülje a tarbagánná változott vadász félelmetes nyilát.”

Ez a tarbagán eredetének legnépszerűbb és valószínűleg legrégebb változata, amely még a buddhizmus előtti időkre megy vissza. A buddhizmus azonban ezt a mesét is átgyúrta saját világképének megfelelően.

A buddhista változatban négy nap kerengett a föld körül s az élőlények boldogok voltak, mivel a Tan (a buddhizmus) fénye, még a napoknál is fényesebben ragyogott az emberek lelkében. Volt ebben az időben egy híres vadász, aki nem tisztelte a napokat, nem tisztelte az embereket, s talán még a szerzeteseket sem. Ez a híres és gögös ember elhatározta, hogy erejének és ügyességének fitogtatásaképpen lelövi a napokat az égről. Buddha azonban, aki gondot visel a világbeli élőlényekre, előre értesült a gögös vadász szándékáról, s hogy megakadályozza az emberekre zúduló szerencsétlenséget, amelyet a napok megölése jelentene, közbeavatkozott, s a vadászt tarbagánná változtatta. Így háritotta el az emberiséget fenyegető balsorsot.

Az eredetmagyarázó mesék közül való a „Miért nincs nyelve a méhnek?” című is, amely szintén egy buddhizmus előtti és egy buddhista változatban maradt ránk.³⁴

„Történt egyszer, hogy a madarak királya, a Garuda kíváncsi lett, melyik élőlénynek a legízletesebb a húsa a világon. Magához hívatta számos alattvalója közül a fecskét meg a méhet. „Repüljétek keresztül-kasul a világot - parancsolta nekik a madárkirály - s tudjátok meg, hogy mely élőlény húsa a legjobb!” - mondta s elküldötte őket. Azon a napon éppen gyönyörű volt az idő, kék volt az ég, a nap melegen sütött, s a fecske látva ezt a rengeteg szépséget, megfedkezett királya parancsáról, fáról-fára szállt, majd felrepült a kék égbe s ott énekelt. A gonoszlelkű méhet nem ejtette meg a természet varázsa, leszállt az élőlények világába, s mindenkinek gondosan megízlelte a vérét, megkóstolta a húsát. Mint ahogy mindennek vége lesz egyszer, vége lett ennek a gyönyörű napnak is, félhomály ereszkedett a földre, s a méh elindult vissza a madárkirályhoz. Útközben találkozott a fecskével, aki a nap lenyugodtakor szintén visszaindult a Garuda palotájához. Kétségbeesve hallotta a méhtől, aki végigpróbálta az élőlények húsát és vérét, hogy a legízletesebb húsa az embernek van. „Tiszteletreméltó király urunk ezután már csak emberhússal él majd” - tette hozzá a gonoszlelkű. A fecskét, aki az emberek barátjának tartotta magát, megrémítette az életüket fenyegető szörnyű jövő, s bár szelídlelkű volt, most mégis cselhez folyamodott. „Mutasd meg a nyelvedet, - kérte a méhet, - milyen lehet az, hogy minden élőlénynek a húsát és a vérét meg tudjad ízlelni?” A méh kinyújtotta a nyelvét, a fecske villámgyorsan odakapott és tövestől kiszakította. Amikor a madárkirály, a Garuda elé értek, s az küldetésük eredménye felől kérdezte őket, a méh nem tudott semmit mondani, csak kétségbeesetten zümmögött. A fecske pedig azt válaszolta királya kérésére, hogy a legízletesebb húsu élőlény a világon a kígyó. Ez a története annak, hogy a méh miért nem tud beszélni, miért zümmög, s hogy a madárkirály a Garuda, miért táplálkozik kizárólag kígyókkal, ahogy azt számtalan mese és képzőművészeti alkotás bizonyítja.”

³⁴ A Mongol irodalom Kistükre, Budapest 1965. 127-8.

Maga a Garuda alakja s a kígyókkal való ellenségeskedésének története indiai eredetű, utalásokat találunk rá az egyik nagy indiai mesegyűjteményben a Vétálapancsavimsatikában is.

Az idézett történet nem buddhista, ismerünk azonban átdolgozott, buddhistává tett változatokat is. Ezekben a változatokban a madárkirály küldötte állatok visszatértükben Buddhával találkoznak, s Buddha, féltvén az embereket, kitépi a méh nyelvét.

Jellegzetesen mongol eredetmagyarázó mese kapcsolódik a tevéhez, s azt magyarázza, hogy „Miért nincs a tevének szarva?”.³⁵ A mongolok hiedelme szerint valaha réges-régen a tevének is olyan gyönyörű szarva volt, mint ma a királyszarvasnak, tizenkét ágból állt. A szarvas ugyanakkor nem hordott agancsot, fején nem volt semmi, csúnya volt és jelentéktelen. A tevét mindenki dicsérte elsősorban gyönyörű szarváért, hosszú farkáért, de karcsú lábai és púpjai is osztatlan elismerést arattak. Történt egyszer, hogy a teve éppen vizet ivott a patakban, ivás közben is gyönyörködve karcsú alakjában és gyönyörű szarvaiban, amikor a patak másik partjára megérkezett a szarvas, hogy szomját oltsa. Elmesélte a tevének, hogy estére hivatalos egy nagy lakomára, amit az erdei állatok rendeznek, de szégyel elmenni ilyen jelentéktelen külsővel. Kérlelni kezdte a púpost, adná kölcsön gyönyörű szarvait, hogy ne kelljen este az erdei állatok gyülekezetében szégyent vallania. Megígérte, hogy másnap ugyanabban az időpontban ugyanott találkoznak, s a szarvas visszaadja a tevének a kölcsönként szarvakat. A teve, aki szép volt ugyan, de nem volt elég bölcs, ráállt az alkura. A szarvas boldogan magához vette a kölcsön-díszeket és elügetett velük. Útközben találkozott a lóval, aki nem győzött csodálkozni az újonnan szerzett szarvak felett, s mivel neki abban az időben még nem volt farka, elhatározta, hogy elmegy a tevéhez, elkéri annak szép hosszú farkát, amely a szarva mellett egyik legnagyobb ékessége volt. A jóhiszemű teve ennek a kérésnek is engedett, s szarva után farkát is kölcsönadta. A ló és a szarvas pedig miután az állatok lakomáján teleették és teleítették magukat, elteltek új szerzeményeik dicséretével, úgy határoztak, hogy nem adják vissza a szarvat és a farkat a tevének, hanem megtartják maguknak. A teve másnap a megbeszélt időpontban hiába ballagott ki a patakhoz, sem akkor, sem pedig azután soha többé nem találkozott sem a szarvassal, sem pedig a lóval, hogy visszakövetelhetne volna elorzott tulajdonát. Ezért, azóta ha teve vízhez jut s iszik, ivás közben jobbra-balra ingatja a fejét, hol a távoli hegyeket fürkészi, hol az erdőket bámulja, s lesi, hátha feltűnik a távolban a szarvas meg a ló, visszahozván kölcsönvett javait, melyekkel ismét visszanyerhetné régi szépségét.”

Ugyancsak a teve a főszereplője egy másik mesének, amely az állatciklusnak az eredetével foglalkozik. Tudott dolog, hogy a keleti népek, időszámításuk megkönnyítése végett, az egyes éveket állatokról nevezték el. Tizenkét állat, tizenkét év, alkot egy ciklust. Minden állat-év, például a nyúl-év, tizenkét évenként ismétlődik. Az állatokat gyakorta kombinálják színekkel, majd elemek (föld, vas, tűz stb.) neveivel, így nagyobb, hatvan éves ciklusokat kapnak, melynek segítségével már jól el lehet igazodni az időszámításban.³⁶

A mongol elképzelés szerint Buddha adta az állatciklust az embereknek, hogy számon tudják tartani a múltat. Az első tizenegy évet már elnevezte tizenegy állatról, csak az utolsó volt hátra, amikor meglepődve tapasztalta, hogy az utolsó év elnevezésére két jelölt is akad, a teve és a patkány. Hogy eldöntse a vitát, azt a feladatot adta a két versengőnek, hogy hajnalban menjenek ki a pusztába, s aki közülük legelőször pillantja meg a kelő napot, arról nevezi el a ciklus legelső évét, nem is az utolsót, mint ahogy eredetileg tervezte. A két állat beleegyezett Buddha döntésébe s másnap a reggeli szürkület már a pusztában találta őket. A teve keleti irányba fordult és feszülten kémlelt a majdan felkelő nap felé. A patkány ugyanakkor nyugati

³⁵ I. m. 129.

³⁶ I. m. 129-30.

irányba nézett, ahol hatalmas hegyek látszóttak. Amikor elérkezett a nap felkeltének az ideje, a nyugati irányba fordult patkány pillantotta meg elsőnek, amint fénye visszaverődött a hatalmas sziklafalról. Buddha így a patkánynak ítélte a győzelmet, s azóta az állatciklus első éve az ő nevét viseli. A történethez tartozik még, hogy a feldühödött és póruljárt teve üzni kezdte az okos patkányt, amely egy nagy hamukupac alá menekült. A teve tehetetlen dühében meghempergőzött a hamuban, hogy agyonnyomja ellenfelét. Ez az oka annak, ha még manapság is hamut lát a teve, azonnal hempergőzni kezd benne, mert patkányt sejt alatta.

Ugyanebbe a csoportba tartoznak az állatok nyelvéről szóló mesék is. Jellegzetesen buddhista magyarázatot találunk arra, hogy pl. miért nem érti a galamb és a veréb egymás nyelvét?³⁷

A galamb és a veréb Mongóliában éltek. Egyszer elhatározták, hogy átrándulnak Tibetbe, s megsejmelik a tibeti kolostorokban lakó szerzetesek életét. Elindultak, s éppen a Tibetet Mongóliától elválasztó hatalmas hágó tetején, egy sátor fűsteresztő nyílása mellett pihentek meg. Amint ott üldögéltek, a sátorból egy beteg asszony jajgatása szűrődött ki a nyíláson keresztül. A könyörületes szívű galamb nem akart tovább indulni, amikor megtudta, hogy a beteg asszonynak nincs senkije, aki ápolná. Ott is maradt mellette és gondot viselt rá. A veréb tovább repült, megérkezett Tibetbe, s egy kolostor tetején rendezkedett be. Nap-nap után nem tett mást, mint az imádkozó szerzeteseket figyelte, s igyekezett megtanulni, amit azok a szent könyvekből hangosan kiolvastak. Egy hónap elmúltával, amikor ismét összetalálkoztak, már nem értették meg egymás nyelvét, mivel a galamb megtanulta a beteg asszony jajgatását, minden mást elfelejtett, s a veréb sem emlékezett másra, mint a szent szövegeket olvasó lámák monoton mormolására. Így történt, hogy a veréb és a galamb azóta sem tud beszélni egymással.

Az állat-eredetmesék mellett alig-alig találunk olyanokat, amelyek növényekkel lennének kapcsolatosak, bizonyára a földművelés hiánya miatt. Az a kevés is, amit ismerünk, csak részben foglalkozik a növényvilággal, részben az állat-eredetmesék közé sorolható. Ilyen például az örökzöld növények keletkezésének meséje, amelyik végső célját tekintve ide tartozik, maga a forma azonban a fecske és a méh örök ellenségeskedésére épül.³⁸

„Történt egyszer, hogy a fecske, aki nagyon szerette az embereket, megszerezte valahonnan az örök élet vizét s elhatározta, hogy örök életet ajándékozzon az emberiségnek. Szájába vette az élet-elixírt, s éppen útban volt az emberek lakóhelye felé, amikor a gonoszlelkű méh megtámadta, s fullánkját szárnya alá mélyesztette. A fecske fájdalmában nagyot kiáltott, az örök élet vize kiömlött csőréből, ráfolyt néhány növényre, melyek azon a helyen növekedtek, ahova a víz ömlött. Így történt, hogy a fenyő, a cédrus és az áfonya soha nem hullatja le a levelét, soha nem hal meg, örökké él.”

Igen elterjedtek a csillagok neveit, a csillagok és más égitestek keletkezését magyarázó mesék is. Ezek közül válasszuk ki talán a legszebbet, de biztosan a legnépszerűbbet, a Göncölszekér keletkezésének meséjét.³⁹

„Élt egyszer két testvér, akik egyszer vadászni indultak, s vadászat közben találkoztak egy emberrel, aki íjját és nyilát szorongatta a kezében, s mindegyre az eget kémlelte. A két testvér odament hozzá és megkérdezte, hogy mit kémlel a kék égen, ahol az égvilágon semmi nem volt látható. Az ember elmondta nekik, hogy a „mennyországon innen, az égen túl” repült egy madár, melyet nyilával eltalált, s most várja, hogy leessék. Néhány percig együtt várakoztak, majd hirtelen nagy puffanással a vakító kék égből egy nyíllal keresztüllőtt madár zuhant lábaik elé. A két testvér elcsodálkozott a nyíllal rendkívüli képességén, testvérükké fogadták, s

³⁷ I. m. 130-1.

³⁸ I. m. 127.

³⁹ I. m. 124-7.

hármán elindultak szerencsét próbálni. Amint mentek tovább, találkoztak egy másik emberrel, aki a pusztán hevert, egyik fülét a földre szorította, majd felpattant, s az égre tartotta a másik fülét. Mikor megkérdezték tőle is, hogy mit csinál, a furcsán viselkedő ember azt válaszolta, hogy az égen és a földön lakó valamennyi élőlény szavát képes kihallgatni, mindről tudja, hogy most éppen mit csinál, miről és kivel beszélget. Ezt az embert is testvérükké fogadták, s vándoroltak tovább. Nem sokkal ezután, amint tovább haladtak, két hegyet pillantottak meg, melyek között egy hatalmas természetű legény állt, felemelte az egyiket a másik tetejére tette, majd felcserélte őket. A vándorok meglepett kérdésére, hogy miért teszi ezt, azt válaszolta, hogy egyszerűen csak karizmait akarja vele erősíteni. Ezt is barátjukká fogadták. Amint mentek-mendégéltek, találkoztak egy másik legénnyel, s látták, hogy az menekülő antilopok után eredt, utolérte őket, megcibálta a farkukat, majd meglehetősen visszafordult. Ezt is testvérükké fogadták s tanakodni kezdtek, hogy mit is tegyenek tovább? A mindenthalló ember fülét a földre szorította, aztán felemelkedett s elmondta a többieknek, hogy a közelben elterülő tenger túlsó partján fekszik Szarka-kán országa, amit most éppen nagy veszély fenyeget. A szomszéd ország kánja ugyanis hadat indított Szarka-kán ellen, s el akarja foglalni annak birodalmát. A hat barát elhatározta, hogy mivel más dolga nincs, segítségére siet Szarka-kánnak. El is indultak, elérkeztek a hatalmas tenger partjára, melyen senki emberfia nem tudott áthaladni. Szerencsére találtak a parton egy újabb segítőtársat, aki egyetlen nyelés-sel eltüntette a tengert. Ezt is barátjukká fogadták, s már heten mentek tovább. Útközben találkoztak egy ismeretlen vitézzel, akiről kiderült, hogy Szarka-kán testvére. A vitéz elvezette őket a kán fővárosába, s elmondta a kánnak, hogy hét legény szeretne nála udvari szolgálatba állni. A kán nagyon megörült ugyan, de elhatározta hogy előbb próbára teszi a vitézeket. A hét barát közül a mindent-halló kihallgatta az uralkodó szándékát, a többieket is felkészítette a várható eseményekre, majd másnap megkezdődött a verseny. A kán első vitéze távnyilazásra szólított a barátok közül valakit, a híres nyilastól azonban csúfos vereséget szenvedett. A következő napon erejüket akarták kipróbálni, de a hegyhengergetőt senki nem tudta fölülmúlni. Az ezt követő napon futóversenyt rendeztek, a zergéknél gyorsabban futót azonban senki nem tudta legyőzni. Ekkor a kán is, miniszterei is a kezdeti öröm után rettenetesen megrémültek, mert azt hitték, hogy a hét vitéz életükre és országukra tör. Rémületükben elhatározták, hogy megölik őket. Az egyik ravasz miniszter tanácsára azt a tervet eszelték ki, hogy lakomára hívják a vitézeket, s amíg azok friss kumiszt isznak, a jurtát kívülről körülrakják szénnel s rájukgyújtják. A mindent-halló azonban már jóelőre értesült a kán szándékáról. Amikor a sátrat valóban rájukgyújtották, a tengerivó kitátotta a száját, kieresztette a lenyelt tengert, kioltotta vele a tüzet. A hatalmas hullámokat korbácsoló rohanó áradat pedig magával ragadta a kán egész országát, de a hét barátnak is el kellett vándorolni arról a földről, ahol már úgyminden a tenger martalékává vált. Felemelkedtek a föld-feletti országba, a Hét Buddhává váltak s onnét ragyognak azóta is az emberekre.”

Ha a mesét alaposabb vizsgálat alá vesszük, megállapíthatjuk, hogy lényegét tekintve hősmese, melynek utolsó motívumaként teremtik meg a hősök, vagy valaki öbelőlük a Hét Buddhát, vagyis a Göncölszekeret. Ugyanennek a célnak megfelelően, ezzel a zárómotívummal fejezik be a tibeti változatok az ismert 301-es mesetípust, a Fehérlófiát is. Ott a hős a mese végén meghal, s a buddhista főisten, Kormuszda belőle alkotja meg a csillagképet. Gyakori tehát, hogy egyszerű hősmeséket ilyen zárómotívummal látnak el - feltehetően egyházi hatásra -, s csillag-eredet mesévé alakítják át őket.

Végezetül az eredet-meséket két igen érdekes, tipikusan buddhista hatást mutató mesével fejezzük be. Az első formailag is tanulságos kis mese azt magyarázza, hogy miért kopasz az ember, s miért szőrös a kutya? A mese az ember teremtésével kapcsolatos.⁴⁰

⁴⁰ I. m. 127.

„Valaha nagyon régen, amikor még a föld hajnalkorát élte

A tűz-gyermek épp hogy felkelt,
Tejtenger még kis mocsár volt,
Szűmber-hegy még dombocska volt,
Felkelt nap anyánk az égre,
Fák levele zöldült kedvvel,
Fehér hold is épp hogy felkelt.....

ebben az időben történt, hogy Buddha elhatározta: embereket teremt a világra. Gyúrt is sárból egy férfit meg egy nőt, majd elindult az élet vizének forrásához, hogy a csodavízzel életre keltse őket. Arra is gondolt azonban, hogy távollétét esetleg az ördög megpróbálja majd kihasználni, hogy elrontsa művét, ezért odaültette a kutyát és a macskát a két sárból gyúrt alak lába elé, s szigorúan meghagyta nekik, hogy amíg ő az élet vize után jár, egy pillanatra se mozduljanak el a sárfigurák mellől, senkit közel ne eresszenek hozzájuk. Miután eltávozott, ahogy sejtette, hamarosan megérkezett az ördög, hogy munkáját elcsúfítsa. Amikor az örök közelébe ért, s azok nem engedték közel, egy darab húst vetett a kutyának, egy csésze tejet adott a macskának, s míg azok ettek, odalopódzott az isten teremtményeihez s levizelte őket. Buddha rövidesen visszaérkezett az élet-vizével s szörnyű haragra gerjedt, amikor megérezte, hogy teremtményeinek szörzete rettenetesen bűzlik. Megparancsolta a macskának, hogy nyálja le a bűzös szőrt róluk, amit az a büntetéstől való félelmében meg is tett. Csak egy kicsit hagyott a fejük tetején, ahova nem ért el az ördög vizelete, s néhány helyhez nem tudott hozzáférni ott maradt még egy kicsi. A macska által lenyalt szörzetet Buddha dühében a kutyára húzta, ezért bűdös a kutya, s ezért meztelen az ember. De mivel az ördög rontása sem múlt el nyomtalanul, ezért nem él az ember örökké, annak ellenére, hogy Buddha az örök élet vizével keltette életre alkotásait.”

Tartalmi szempontból kétségtelen, hogy a mese a buddhizmus és a kereszténység teremtésmondájának kombinációja révén keletkezett, pontosabban: a keresztény isten szerepét Buddha vette át. A buddhizmus nem foglalkozik az ember keletkezésével, de ahol elvétele mégis szó esik erről, ott sem ebben a formában. A sárból gyúrt emberek felélesztésének meséje mindenképpen keresztény hatást mutat, s legvalószínűbb hogy burját közvetítéssel került Mongólia területére. A mese másik jellegzetessége, hogy verses betétet tartalmaz.

A hősénekek tárgyalásánál szólottunk már arról, hogy a mongol epikus alkotásokban, a verset és a prózát nem választja el nagy szakadék egymástól, a hősénekek gyakran tartalmazznak prózai részeket, a prózai termékek pedig szép számmal foglalnak magukba verses betéteket. Jelen esetben a mese éppen egy hősének-kezdő formulával indul, bizonyítva, hogy a vers és a próza között nincs értékkülönbség a mongol folklórban. Végezetül egy olyan eredetmesével ismerkedünk meg, amelyik a mesék keletkezését magyarázza, s azt hogy hogyan terjedtek el a mongolok között.⁴¹

„Mesélik, hogy néhány évszázaddal ezelőtt, mint félelmetes fekete virág, a pestis borította leveleit a mongolok földje fölé. Az emberek százával, ezrével haltak meg, nem volt orvosság, nem volt, ami megállította volna a döghalált. Ekkor történt, hogy egy tizenötéves fiú is megkapta a betegséget, s amikor eszméletét veszítve összeesett, lelke, amely azt hitte, hogy a fiú már halott, kiszállt a testből, leszállt az alvilágba s az alvilág bírása, a rettenetes Erlig kán elé állt. Erlig kán összeszidta a gyáva lelket, amiért még halála előtt elhagyta a testet, s mivel a fiú halálának napja még nem érkezett el, parancsot adott, hogy azonnal térjen vissza a magára hagyott testbe. De hogy bátorítsa, megkérdezte tőle, van-e valami kívánsága, van-e valami, amit magával akar vinni, vissza a földre azok közül, ami a pokol kincstárában csak található.

⁴¹ I. m. 128-9.

Volt ott minden: gazdagság, vidámság, boldogság, gyász, könny, nevetés, dal, mese, tánc, szóval minden, ami csak emberivé teszi az ember életét. A fiú lelke eközül a rengeteg csoda közül a meséket választotta, s visszatért az elhagyott testbe. De amíg a test elhagyottan hevert a pusztában, hollók szálltak arra, s kivájták a szemét. A lelket, amikor meglátta a szemnélküli testet, rettegés fogta el, de Erlig kán parancsa ellen nem tehetett semmit, visszabújt lakóhelyére. Így történt, hogy a fiú, aki később a Vak Tarva nevet kapta, magához tért s amerre csak járt, mindenütt mesékkal tette szebbé az emberek életét. Így terjedtek el a mesék a mongolok között.”

Állatmesék

Az állatmeséket általában két részre szokták felosztani, a vadállatokról és a háziállatokról szóló mesék csoportjára. Mivel a lovasnomád társadalom nem állattenyésztéssel, hanem állattartással foglalkozik, nincs meg az éles különbség a vad és az ún. háziállatok között, az ilyen felosztást mellőznünk kell. A mongol állatmesék döntő többségükben indiai eredetűek. A hallatlanul gazdag indiai állatmesekincs hatásának a következménye az is, hogy a számos meseátvételen túlmenően, a mongol környezettől idegen elemek vonultak be a mongol mesekincsbe. Ilyen idegen elemek például azok az állatok, amelyek Mongólia területén ma nem találhatók, s a mesék keletkezésének, ill. megjelenésének időpontjában sem voltak azok. Az oroszlán, a tigris, az elefánt, a majom, csaknem kizárólag Indiából jutottak be a mongol mesékbe. Tipikusan indiai, ismert mese, az „Oroszlán és a sakál” története.⁴²

„Az oroszlán és a sakál mindig együtt vadásztak, s ha valamit elejtettek, azt az oroszlán vitte nyugalmas helyre, ahol békében elfogyaszthatták. Történt egyszer, hogy egy sikeres vadászat után az oroszlán ráparancsolt a sakálra, hogy most ő vigye az elejtett állat húsát. A sakálnak nem tetszett a cipelés, de jó képet vágott a dologhoz, s az oroszlánhoz fordult: „Nagyon szívesen cipelem, ha te meg mögöttem jössz és üvöltesz, mint ahogy szokás, ha állatot ejtünk el.” Az oroszlán felháborodottan utasította vissza az ajánlatot, hiszen nem lenne méltó az állatok kánjához, ha egy ilyen nem túlságosan közkedvelt állat, mint a sakál után kullogna és üvöltene. Inkább továbbra is ő cipelte a nehéz terhet, a sakál pedig követte és vonyított hozzá. Így menekült meg az okos sakál a cipekedéstől.”

Indiai eredetű az elefánt és az egér párviadalával foglalkozó mese is.⁴³

„Élt egyszer egy folyó partján egy egér, melynek életét nap mint nap megkeserítette egy elefánt, amely ha leszállt az este, a folyóhoz ment szomszját oltani. Amikor ormányával jókat szívott a vízből, az egérke lyukát is telefröcskölte vele úgy, hogy naponta kellett újat ásnia. Hiába kérte a hatalmas állatot, hogy ne tegye tönkre otthonát, az elefánt ügyet sem vetett rá. Egyszer aztán a felháborodott egérke nyilvánosan hadat üzent az elefántnak. Az elefánt csak nevetett, amikor a fülébe jutott a dolog. Az egérke másnap sorra járta a környéken lakó embereket, s figyelmeztette őket, hogy holnaptól kezdve háborúságban áll az elefánttal, s a háború időtartamára költözzenek el, mivel ottmaradásuk életükbe kerülhet. A gazdagok csak nevettek, amikor az egérke intette őket, a szegények azonban hallgattak szavára s ideiglenesen más vidéken kerestek menedéket. Amikor aztán legközelebb megjelent az elefánt, hogy vizet igyon, az egérke bemászott az ormánya lyukán a torkába, majd marcangolni kezdte tüdejét és szívét. Az óriás tehetetlen kínjában mindent összetört és mindenkit megölt, aki a közelben volt, s akik a figyelmeztetés ellenére sem kerestek maguknak más vidéken menedéket.”

⁴² I. m. 131.

⁴³ I. m. 132-3.

Ezekről az indiai eredetű mesékről még csak annyit, hogy a mongol folklórban való meghonosodásukat nagymértékben a didaktikus célzatú, bölcs-mondás gyűjtemények segítették elő, mint például a Szubhásitaratnaniddhi. Ezek a gyűjtemények aforizmákat, tanácsokat tartalmaznak mindenki számára: a kánoknak, hogy miképpen kell uralkodni, az alattvalóknak, hogy miképpen kell viselkedni kánokkal és papokkal szemben, tanácsokat mindenki számára, hogy miképpen lehet megkülönböztetni az ostobát a bölcstől, a hazugot az igaztól. S hogy ezeket az elvont, filozofikus bölcselkedéseket az egyszerűbb emberek is képesek legyenek megérteni, tartalmukat mesékkel, többnyire állatmesékkel magyarázták. Ezek az állatmesék aztán éppen a didaktikus művek nagy népszerűsége következtében a mongol folklór termékeivé váltak, többnyire mongol elemekkel bővültek. Más esetben pedig tipikusan mongol mesékben találunk indiai elemeket, ami azt bizonyítja, hogy nemcsak kerek, egész indiai mesék, hanem az indiai népköltészet egyes elemei is önálló életet kezdtek, s hol itt, hol ott kapcsolódtak egy mongol meséhez, élénkebbé, színesebbé téve azt.

Pusztai, nomád mese az „Öregember meg a tigris”, amelyben egyedül a tigris az indiai elem, a mese többi része valószínűleg vagy tibeti, vagy a mongol folklór terméke. Megjegyezzük, hogy a típus ismert Európában is, csak itt tigris helyett ördög szerepel, s valószínűleg Dél-Oroszországon vagy a Balkánon keresztül érkezett Európába.⁴⁴

„Élt egyszer egy öregember és egy öregasszony, kiknek néhány juhukon kívül nem volt egyebük. A juhok közül azonban minden nap elragadott egyet a farkas. Egy napon, amikor az öregember fáért ment az erdőbe, találkozott egy tigrissel, amely felszólította, hogy mérjék össze erejüket, ki tud pusztá kézzel vastagabb fát kidönteni. Másnapra beszéltek meg a versenyt. Az öregember, az öregasszony tanácsára, még aznap éjjel titokban kiment az erdőbe s egy hatalmas törzsű fát középen befűrészelt. Másnap aztán amikor versenyre került a sor, legyőzte a tigrist, amely csak jóval vékonyabb fát volt képes kidönteni. A következő napon megállapodtak egy újabb versenyben: ki tudja a száraz követ úgy megszorítani, hogy kiloccsanjon annak agyveleje? Az öregasszony ismét ravaszsághoz folyamodott, kívül-száraz túródarabot adott az öregnek aki ezzel ismét legyőzte a tigrist, mivel az az öreggel ellentétben nem tudott nedvességet sajtolni a száraz kőből. A vereséget szenvedett tigris ezután vendégségbe hívta magához a megszeppent öregembert. Megvendégelte, majd amikor lefekvéshez készülődtek, a reszkető öreg észrevette, hogy a tigris a jurtán kívül köszörüli a szablyáját. Felismerte ellenfele gonosz szándékát, rézmozsarat helyezett az ágyba, maga pedig az ágy alá bújt. A tigris éjszaka hatalmas csapásokat mért a mozsárra kardjával, majd nyugodtan lefeküdt aludni. Rémülete leírhatatlan volt, amikor reggel a halottnak hitt öreg a nyakát vakargatva üdvözölte és panaszkodott, hogy éjszaka valaki megcsiklandozta. Ezután a legutolsó próba következett: hatalmas vederben vizet kellett volna hozni a tigris kútjából, az öreg azonban úgy tett, mintha az egész kutat be akarná vinni a jurtába, mire a megrémült tigris abbahagyta az öreggel való viaskodást. Hosszabb idő múlva aztán az öreg ember is meghívta a tigrist lakomára, azonban okos felesége elremítette a vadat azzal, hogy nevezetesebb napokon tigrishúst szoktak enni. A menekülő tigris találkozott a farkassal, amely éppen lakomázni készült az öregek juhaiból. Egy darabig bátorította a megijedt tigrist, majd hogy az félelmében el ne tudjon menekülni, jó erősen magához kötözte, s együtt indultak vissza az öregek jurtájához. Amikor az öregasszony meglátta őket, elkiáltotta magát: „Itt a mi szelídített farkasunk, tigrist hozott vacsorára!” A tigris pedig azt hívén, hogy árulás történt, hanyatt-homlok rohanni kezdett, magával vonszolta a farkast is, amely beledöglött a menekülésbe. A megrémült tigris is elköltözött aztán arról a vidékről.”

Mint már említettük, e mese nem indiai eredetű: Tibetben vagy Mongóliában keletkezhetett. Magam láttam az Ulánbátori Tudományos Akadémia kiadatlan gyűjteményében olyan

⁴⁴ I. m. 133-4.

változatot, amelyikben tigris helyett mangusz, azaz a mongol népmesék és hősénekek démonfigurája szerepel. Nyilvánvalóan ez lehetett az elsődleges forma, s az indiai folklór hatására egyes változatokban a démont tigris váltotta fel. Nem egészen bizonyos, de valószínű indiai hatásnak tulajdonítható, hogy az állatmesék fő-ravaszdija a mongol folklórban is a sakál vagy a róka. A kettőt azonban nagyon nehéz megkülönböztetni egymástól, mivel a mongol nyelv azonos szót használ mindegyik állatra, így csak gyanítjuk, hogy indiai mintára a sakál lehet az, amely túljár a többi állat eszén. A farkas, az oroszlán, az elefánt az erőt képviseli, ezekkel áll szemben a sakál, a nyúl és az egér, ezek viszont eszük segítségével győzelmet aratnak a nyers erő fölött.

A farkas ellentétpárja többnyire a sakál. Pl. Egy alkalommal a sakál és a farkas egy nagy darab vaját találtak. A sakál tanácsára nem ették meg az úton, hanem elvitték egy domb tetejére, hogy ott zavartalanul megosztozhassanak rajta. Itt a ravasz sakál azt javasolta, hogy mivel a vaj kettőjüknek kevés, az kapja, aki idősebb közülük. Az ostoba farkas azt hívén, hogy túljárhat a sakál eszén, a következőket mondta: „Amikor én kicsi voltam, a Sümber-hegy még csak kis halom volt, a Tejtenger még csak kis pocsolya volt.” A ravasz sakál ekkor sírva fakadt, s azt zokogta, hogy visszaemlékszik azokra a régi szép időkre; akkor neki három kis kölyke volt, a legkisebb éppen annyi idős, mint a farkas. Így túljárt a farkas eszén, ő kapta a vajdarabot.⁴⁵

Néha azonban a sakál eszén is túljárnak, például a sündisznó, amely nem egy alkalommal megnyeri a versenyt a sakállal és a farkassal szemben. Egyszer például egy aszaltszilvát találnak az úton s vitatkozni kezdenek, hogy ki egye meg. Megegyeznek, hogy az kapja, aki a pálinkától legkönnyebben be tud rúgni. A farkas a legostobább, azt mondja, hogy ha csak megízleli, már be is rúgott tőle, a ravasz sakál ezt azzal toldja meg, hogy ha csak megszagolja, máris elveszti az öntudatát. A sündisznó hirtelen tántorogni kezd, s azt dadogja, hogy ha csak meg is hallja a pálinka nevét, már azonnal a fejébe száll. Következik ezután még egy motívum, még egy próbatétel, az okos sündisznó azonban itt is győzelmet arat.⁴⁶

Egy másik változatban egy kolbászdarab az, ami becsapja a farkast. Egy alkalommal talált az úton egy kolbászt, s éppen nekiállt, hogy megegye, amikor a kolbász megszólalt, s arra kérte, hogy ne egye meg, mivel neki úgyis kevés a húsa, menjen inkább tovább s a folyóparton találni fog egy lovat, amely belesüllyedt az iszapba s nem tud továbbmenni. Egye meg inkább azt! A farkas hallgat a szóra, s amikor éppen ráugrana a lóra, az szidni kezdi, hogy képes lenne megenni a sárban, ahelyett hogy kihúzná és megtisztítaná. A farkas megtisztítja a kihúzottat, majd amikor meg akarja enni, a ló ismét csak figyelmezteti, hogy a hátsó patáján van egy levél, neki címezve, olvassa el. Az ostoba farkas lehajol, hogy elolvassa, a ló fejberúgja és elvágat.⁴⁷

Gyakoriak az okos nyulak is, akik a rókával vagy sakállal szemben nem a ravaszságot, hanem a bölcsességet képviselik.

„A két paripa” című mesében szereplő két ló messzire szakadt szülőföldjétől, hazaindul, de az úton az öregebb megdöglik a kimerültségtől. Kimúlása előtt figyelmezteti fiát, hogy milyen úton járjon és milyenen ne, s ha valami bekötött szájú zsákkal találkozik az úton, ki ne nyissa. A csikó azonban nem hallgat öreg és tapasztalt apjára, hanem amikor meglátja az úton a bekötött szájú zsákot, amelyben valami mozog, nem tudja kíváncsiságát legyőzni s kinyitja. A

⁴⁵ I. m. 131.

⁴⁶ I. m. 132.

⁴⁷ I. m. 132.

zsákból kiugrik egy hatalmas, éhes farkas, s elmeséli, hogy egy aulból⁴⁸ juhokat lopott, az örök azonban gyors lovakon utolérték, bezárták ebbe a zsákba, s a pusztába vetették. Most mivel nagyon éhes, mást nem tud tenni, mint hogy megeszi a csikót. Éppen arra jött egy nyúl s amikor meghallotta, hogy miről van szó, elhatározta, megmenti az ostoba és kíváncsi csikó életét. „Nem hiszem farkas bátyám, hogy te ebben a kis zsákban voltál!” - ravaszkodott, majd amikor a farkas igazát bizonyítandó, visszamászott a zsákba, a nyúl hirtelen ismét összehurkolta a zsinórt, s a farkassal együtt sorsára hagyták. Így mentette meg az okos nyúl az ostoba csikó életét.⁴⁹

Gyakori szereplői még az állatmeséknek a patkányok vagy egerek, amelyek az erősek ellen aratott győzelmet testesítik meg, más esetekben viszont becsapják őket. Nem túlságosan okosak, inkább kicsinységüket használják fel győzelmük érdekében. Ugyanakkor segítőkészek, de többnyire megjárják, ráfizetnek önzetlenségükre.

Egy alkalommal egy madárnak segít a patkány egy róka ellenében. A róka üldözi, a patkány lyukba menekül. A róka ravasz módon a patkány hiúságát használja fel annak előcsalogatására s végül is megeszi.⁵⁰ Igen híres, szinte minden mongol mesegyűjteményben szerepel „A hét kis patkány” című mese, amely antiklerikális éle miatt, régen is népszerű darabja volt a gyűjteményeknek.

Valaha réges-régen élt hét kis patkány, egy akkora kis földön, mint egy emberi tenyér. Egy napon földjükre hó esett, s amikor a havat tisztogatták, találtak egy darab vajat, akkorát mint egy birka bokacsontja. Rábízták a legkisebbikre, az egy darabig őrizgette, nyalogatta, végül nem tudván ellenállni a csábításnak, megette. A többiek amikor megtudták, hogy mi történt, megölték testvérüket. A hat patkány tisztában volt az elkövetett bűn súlyával, elvonultak hát egy lámához, hogy feloldozást kapjanak. Útközben elhatározták, hogy elmesélik történetüket a szerzetesnek. „Hetem voltunk testvérek” - kezdték a patkányok. „Ez nagy családot jelent” - mordult fel a láma. „Akkora földünk volt, mint egy emberi tenyér.” „Nagyon sok földetek lesz még!” - folytatta a jóslást a láma. „Akkora vajat találtunk, mint egy bokacsont.” „Nagy éhínséget jelent” - mondta az. Ahogy a patkányok továbbmesélték a történetet, kiderült, hogy a láma semmit sem tud mondani, semmihez sem ért, össze-vissza beszél. A patkányok végül is felismerték, hogy saját bűnük miatt teljesen felesleges olyanhoz fordulni, aki semmiféle tanácsot nem tud adni, jobb ha ezután maguktól békességben élnek.⁵¹

Teljesen nyilvánvaló a mese antiklerikális volta, tudatlanoknak és ostobáknak, ugyanakkor haszonlesőknek ábrázolja a szerzeteseket.

Érdekes megfigyelni, hogy amíg az állatmesék száma a mesék összességéhez viszonyítva nagy, addig a mongol módra domesztifikált állatokról kevés mese szól. Lóval kapcsolatos mesék még csak-csak előfordulnak, ezekben azonban nem ő a főszereplő, hanem az okos nyúl, vagy pedig más állatok. Egészen kivételes esetekben a ló is lehet főhős, mégpedig pozitív, előnyös tulajdonságokkal rendelkező főszereplő. Ilyen a már említett mese, a melyben a mocsárba süllyedt ló becsapja az ostoba farkast, egy másik mese pedig egy pejloról szól, aki sok hányattatás után érdemes gazdát talál magának. A ló a hősepikán kívül a hősmeséknek is főszereplője, hiszen mongol mesehős ló nélkül, méghozzá táltosló nélkül egyszerűen elképzelhetetlen.

⁴⁸ Nomád szálláshely.

⁴⁹ A Mongol irodalom... 137.

⁵⁰ I. m. 136.

⁵¹ I. m. 133.

Meglehetősen mostoha elbánásban van része a különben kedvelt tevének, amelyről szintén alig-alig találunk mesét. Egy teve-meséről, „Az árva, fehér teveborjú” meséjéről, népszerűsége miatt mégis szólnunk kell.

„Egyszer régen történt, hogy két gazdag ember szoros barátságot kötött egymással. Az egyik elhatározta, egy alkalommal, hogy kedveskedésből száz fehér tevét küld a másik születésnapjára. Szolgái össze is gyűjtöttek kilencvenkilenc fehér tevét, de a századikat nem találták sehol. Végre nagy sokára sikerült azt is felhajtani, egy fehér nőtényteve személyében, amelyet kis fehér borja követett. A goromba tevehajcsárok azonban nem törődtek a kisborjúval, durván elszakították anyjától, s az anyát messzi vidékre vitték, kilencvenkilenc társával együtt. Az árva, fehér teveborjú elhatározta, hogy megszökik a csordából anyja után. Szökését azonban az öreg tekepásztor, Agszagalдай észrevette, s megfenyegette az engedetlent, hogy még egy szökés és a kutyák elé veti; majd erős kötéllel hozzákötötte egy tevecsődő nyakához. A teveborjú csak sírt-rítt naphosszat, nem evett és nem ivott, egyre csak anyját siratta. A vad fekete tevecsődőrnök végül is megesett a szíve az árván, egy éjszaka elrágta a kötelét s segítette megszöknie. Agszagalдай azonban észrevette a szökést, elfogta az árva fehér teveborjút s egy másik hímteve nyakához kötötte. A borjú itt is csak sírt naphosszat, nem evett, nem ivott semmit. Ez a tevecsődő is megkönyörült rajta s szökéshez segítette. Agszagalдай most is észrevette a dolgot, felpattant villámgyors paripájára s üldözésére indult. Már-már beérte, amikor a teveborjú keserves sírásra fakadt. A sírás hallatára Agszagalдай lovának, aki megértette, hogy egy olyan árvát kerget, aki az anyját keresi, a sajnálattól meghasadt a szíve. Agszagalдай ló nélkül nem tudta utolérni az árvát, így a teveborjú megmenekült. Sírvá-ríva futott tovább, s egy magas hágó tetején farkasokkal találkozott. Amikor a farkasok megpillantották nagyon megörültek, hogy finom falathoz jutnak, de amikor meghallották az árva fehér teveborjú szomorú történetét, megesett rajta a szívük és tovább engedték. Ugyanúgy tettek a tigrisek is, amelyekkel később találkozott. Így vándorolt tovább, amikor egy hatalmas tengernek a partjához érkezett. Tanácstalanul álldogált a parton, s egyszerre a tenger hullámai hirtelen szétnyíltak, kimászott a partra egy hatalmas teknősbéka. A béka először meg akarta enni, de amikor ennek is elmesélte szomorú történetét, neki is megesett a szíve az árván, a hátára ültette, s átvitte a tengeren. Ment-mendegélt a szegény árva egyedül, mígnem végül megérkezett annak a gazdag embernek az országába, ahova anyját vitték. Keservesen sírni kezdett a fehér tevék istállója mellett, s amikor az anyja meghallotta kisborja sírását, erős patáival szétrúgta a karám vasfalát, megölte a karámot őrző katonákat, s borjához sietett. Rövid ideig élhettek azonban csak békességben, mivel a gazdag ember tevehajcsárai az anya üldözésére siettek, s rövid küzdelem után megölték. Három évig sírt-rítt az árva fehér teveborjú, míg megvigasztalódott, egy anyjához hasonlóan jó mostoha oldalán.”⁵²

Tündérmesék

A tündérmesék főszereplői emberek, akik varázslatos, földöntúli hatalmakat használnak fel céljaik elérése érdekében. A mongol tündérmesék főszereplői túlnyomó többségükben öregek: öregasszony vagy öregember, akik földöntúli hatalmakkal vívnak küzdelmet, s vagy saját ravaszságuk és furfangosságuk, vagy pedig más természetfeletti erők segítségével viszi őket győzelemre. Íme a „Sosemvolt-szürke-öregember” c. mese.

„Élt egyszer a Sosemvolt-szürke-öregember, hét juhával, szürke lovával, amelyik repülni tudott, s szürke lovával, amelyik nem tudott repülni. Egy domboldalban épített egy viskót, abban éldegélt, juhait őrizgette, repülni tudó szürke lova a viskó jobboldalán, repülni nemtudó

⁵² Mal až achujn cholbogdoltaj aman zochiol. Ulaanbaatar, 1956. 115-9.

szürke lova pedig a viskó baloldalán volt kipányvázva. „Bárcsak születne egy fehér kisbáránym, hogy felajánlhatnám Kormuszda istennek áldozatképpen!” - kívánta az öregember, s csodák-csodája, néhány nap múlva született is egy hófehér kisbáránya. Az újszülött bárány lábát összekötötte s letette a fűre, hogy ha majd a többi juhot hazahajtja, a bárányt Kormuszda istennek áldozza. Amíg azonban a juhaival foglalatoskodott, arra repült Kormuszda isten rettenetes fekete varja, s kivájta a bárány szemét. A Sosemvolt-szürke-öregember felpattant repülni tudó szürke lovára, utolérte a varjat és megvakította. Kormuszda rettenetes haragra gerjedt, amikor megvakított varját meglátta, előhívta két vad farkasát, s azt a parancsot adta nekik, hogy büntetésből falják fel az öregember repülni tudó szürke lovát. Az öreg azonban előre megtudta a dolgot, repülni tudó szürke lovát a jurta bal oldalához, a repülni nem tudót a jobb oldalához kötötte. A farkasok mit sem sejtve a cseréről, a repülni nem tudót falták fel, majd visszafordultak. A Sosemvolt-szürke-öregember ekkor felpattant repülő lovára, utánuk eredt, s a két farkas hátáról lenyúzta a bőrt. Kormuszda ekkor dühében két sárkányt küldött az öregemberhez, hogy fűjjanak tüzet rá, s pusztítsák el mindenestől. Az öreg azonban ismét előre értesült a dologról, magára hagyta kunyhóját, s messziről leste, hogy mi történik. A sárkányok két oldalról tüzet fűjtak a kunyhóra, porig égették, majd visszafordultak. A Sosemvolt-szürke-öregember ekkor ismét felpattant táltos lovára, üldözőbe vette a sárkányokat, s levágta a farkukat. Kormuszda utolsó próbaként két ördögöt küldött az öregember elpusztítására. Az öreg ezt is megtudta, s amikor az ördögök belestek a kunyhó hasadékán, hogy valóban ott tartózkodik-e, vízzel forralt lótrágyával öntötte szemközt őket; csaknem megvakította a leselkedőket. Kormuszda, mivel leghűbb szolgálira már nem számíthatott, maga elé idéztette a Sosemvolt-szürke-öregembert, hogy engedetlensége miatt törvényt üljön felette. A kérdésre, hogy miért vakította meg a varjút, az öreg azt válaszolta, hogy azért, mivel az megvakította a bárányt, amit neki, Kormuszda istennek szánt ajándéknak; az pedig tiszteletlenség lett volna, hogyha vak bárányt hoz az isten színe elé. Kormuszdának mit volt mit tennie, tudomásul vette a dolgot. Arra a kérdésre, hogy miért nyúzta meg a farkasokat, azt felelte az öreg, hogy a farkasoknak az lett volna a feladatuk, hogy a repülni tudó szürke lovat egyék meg, azok viszont a másikat ették meg, így nem teljesítették Kormuszda isten parancsát, s az isten helyett büntette meg őket. A két sárkánynak is azért vágta le a farkát, mert hibásan teljesítették a parancsot, hiszen az ő feladatuk az lett volna, hogy őt, az öregembert öljék meg és ne a kunyhóját perzseljék fel. A két ördögöt is azért büntette meg, mivel nekik az lett volna a kötelességük, hogy az öregembernek ártsanak és ne a kunyhón fűrjanak lyukakat, miáltal az öregember helyett azt tették tönkre. Kormuszda végighallgatta az öregot, igazat adott neki, s elbocsátotta őt.”⁵³

A mese főszereplője az öregember, aki részben természetfeletti tulajdonsággal, részben pedig természetfeletti erejű tárgyakkal rendelkezik. E tárgy jelen esetben a táltos paripa, a repülni tudó szürke ló. Győzelmeit azonban csak részben aratja a paripa segítségével, részben - s ez a fontosabb -, saját természetfeletti képessége révén, hogy ti. előre kitalálja az isten szándékait. A mese első részében e két elem segítségével arat győzelmet az isten felett. Ebben meg-egyezik a vitézi énekek hőseivel, hiszen nekik is van táltos paripájuk, amely az itt felsorolt mindkét tulajdonsággal rendelkezik, mindkettőt egyesíti magában, ti. repülni is tud, azaz természetfeletti cselekedet véghezvitelére képes, másrészt viszont kitalálja előre az ellenség szándékait s ezt közli gazdájával. A mese második felében azonban a hősének-hősöktől merőben eltérő viselkedést tapasztalhatunk az öregembernél, ugyanis ravaszsággal, de mondhatnánk úgy is, hogy gondolkodással arat végleges győzelmet a nem minden igazságérzettől mentes isten felett. Az öreg tehát gondolkodik, s ebben a tevékenységében nem segíti senki, nincs szüksége természetfeletti erők közreműködésére, egyedül, csakis a saját erejére támasz-

⁵³ A Mongol irodalom... 141-3.

kodva arat végső győzelmet. A tündérmesék hősei jóval összetettebb, mondhatnánk az élethez közelebb álló figurák, mint a hősének hősei voltak. Igaz ugyan, hogy az előbbiek is rendelkeznek természetfeletti segítséggel, a döntő azonban, legalábbis az esetek túlnyomó többségében az emberi ész, amely győzelmet arat a természetfeletti erőkkel szemben. Ez utóbbira hoztunk már példát, most vizsgáljunk meg egy olyan mesét, amelyikben a természetfeletti erővel rendelkező tárgyaké a döntő szerep - az ész teljesen háttérbe szorul - hangsúlyozván, hogy ez a típus a ritkább. Ilyen mese a „Kék ökrű öreg”.

Egy öreg házaspárnak volt egy kék ökre, s ennek a hátát egyszer alaposan összecsimpkedték a madarak. Az öreg, hogy ökrét meggyógyítsa, enyvvvel kente be a sebet, melybe beleragadt egy varjú. Az öreg már éppen nekikészülődött, hogy megölje a madarat, amikor az felajánlotta, hogy megmenekülése fejében teljesíti az öreg három kívánságát, aki rá is állt az alkura. Elsőnek egy minden kívánságot kielégítő drágakövet kért, melyet azonban a kán emberei - értesülvén az öreg hirtelen meggazdagodásáról - elloptak tőle. Második kívánságaképpen hozzájutott egy elvarázsolt tehénhez: ez a drágakőhöz hasonlóan szintén minden kívánságot kielégített. A kán emberei azonban ennek is a nyomára jutottak, s csellel elcserélték egy másik, külsőleg hasonló tehénre, amely azonban semmiféle varázstulajdonsággal nem rendelkezett. Végül a varjú egy dobozt nyújtott át neki, amelyet kinyitva egy kalapács ugrott ki, s a mutatott célpontot össze-vissza verte. A kalapács segítségével visszaszerezte ellopott értékeit, visszanyerte előző vagyonát s boldogan élt tovább.⁵⁴

Ebben a mesében csak a varázstárgyak érdemelnek figyelmet, hiszen elsősorban övék a főszerep az öregembernek semmiféle lényeges funkciója nincs. Az első varázstárgy a minden kívánságot kielégítő drágakő, a szanszkrit *csintamani*, a mongol *molor erdeni*. Ez a drágakő nemcsak egyszerűen drága, hanem olyan tulajdonsággal rendelkezik, hogy amit kívánnak tőle, előteremti. Szerepe azonos az európai mesék terüj asztalkám-jáéval. Ugyanezt a szerepet tölti be a minden kívánságot kielégítő tehén is, amely Tibetből került a mongol folklórbá. A mindenkit agyonütő bot, és ennek testvére, a dobozból előugró kalapács egészen közönséges, mondhatnánk mindennapi elem a mongol és a magyar mesekincsben.

A drágakőnek azonban van egy másik típusa is, amelyet például a „Hüreldej” című mesében találunk meg. A mese lényege az, hogy Hüreldej csatából visszatérve, az országúton kígyókkal és skorpiókkal találkozik, s mivel tisztelettel viseltetik velük szemben, megajándékozzák egy olyan korállal, amelyet, ha lenyel, megérti az állatok nyelvét. A koráll, tehát ismét egy természetfeletti tulajdonsággal rendelkező tárgy, segítségével gazdagsághoz jut.⁵⁵

A tündérmesék másik csoportjában nem természetfeletti erővel rendelkező tárgyak, hanem emberek állnak a főszereplő rendelkezésére, akik győzelemhez segítik. Ezek közül az első típus közelebb áll a hősénekhez, mivel részben a segítők ereje az alapvető determináns.

Ilyen a „Jiszgöldej apó kilenc fia” című mese.

„Történt egyszer, hogy egy kánnak egy éjszaka elveszett egyik kedvenc felesége. Szolgái mindent tűvé tettek a birodalomban, a királynőt nem sikerült azonban megtalálni. Végre egy miniszter azzal az ötlettel állt elő, hogy nézzék meg Jiszgöldej apónál, mivel neki kilenc fia van, s előfordulhat, hogy ezek valamelyike rabolta el a királynőt. A követ elment, s közölte az apóval a kán parancsát: hogyha a királynő nem kerül elő hamarosan, mind a kilenc fiának a fejét veszik. Az apó másnap korán felkelt, felkereste egy hegy oldalában azt a titkos helyet, ahol aranyport lehetett találni, összeszedett néhány marokravalót, megolvasztotta, íjjat készített belőle, majd fiai elé tette s azt mondta, hogy az kapja az aranyíjjat, aki közülük a leg-

⁵⁴ I. m. 155.

⁵⁵ I. m. 156.

művészibb fokra fejlesztette tudományát. A fiúk sorban elmondták a legkisebben kezdve, hogy mihez értenek: az első sötét éjszakában még a sziklán is képes követni egy légy nyomát, a második egyetlen kortyintásra kiissza a tengert, a harmadik három hágónyi távolságot egy szempillantás alatt képes áttekinteni, a negyedik mindenkitől mindent ellop, az ötödik pusztán helyen vizet fakaszt, tűzhányó nélküli földből lángot fakaszt, a hatodik élelem nélküli vidéken ételmet szerez, a hetedik minden titkos dolgot képes kihallgatni, a nyolcadik egy szempillantás alatt három emeletes ólomházat épít, míg a kilencedik ott mászik be a föld alá, ahol éppen tartózkodik, ott mászik ki a föld alól, ahol csak akar. Az öreg kérésére a kilenc fiú elindult, hogy előkerítse a kán feleségét. A nyomolvasó megtalálta a nyomát, a tengerivó felszippantotta az útjukban akadályként álló tengert, a tolvaj ellopta a kán feleségét egy démontól, aki elrabolta, a mindentlátó észrevette az üldöző szörnyet, a következő testvér ólompalotát épített, ahol megpihentek, majd a föld alatt közlekedve visszajuttatták a kánnak a feleséget. A kán örömeiben, hogy ilyen vitézei vannak, a legkisebbik fiúnak ajándékozta a megmentett asszonyt, az apó pedig az aranyíjját.”⁵⁶

Ebben a mesében a főszereplőt, az apót, fiai fizikai tulajdonságai segítik győzelemre. A tündérmesék egy részében azonban a főhős nem társai ereje, hanem azok szellemi gazdagsága, esze és találékonysága révén arat győzelmet. Az „Okos meny” című mesében például: „volt egy kánnak egy ostoba fia, kinek az apa okos feleséget akart keresni. Hallotta, hogy lakik a közelben egy öreg, akinek a lánya messzi vidékeken híres nagy eszéről. Elhatározta, hogy próbára teszi, és ha valóban okosnak bizonyul, hozzáadja a fiához. Magához hívatta az öregembert és megparancsolta neki, hogy készítsen másnapra egy hamu-béklyót, amit a ló lábára lehet helyezni, s úgy hozza el, hogy az úton se jöjjön, út nélküli helyen se jöjjön, éjszaka se legyen, nappal se, sátorban se legyen, a sátron kívül sem; így nyújtsa át. Az okos lány mindent a kán parancsa szerint tett. Fűből font béklyót, meggyújtotta, s amikor az elégett, kész volt a hamubéklyó, az öreg az útmenti árokban hozta, hajnalban, s a sátorfalat alkotó nemez rétegek közül -, sem a sátorban nem volt, sem azon kívül - nyújtotta át. A kán kívánsága másnap az volt, hogy bikatejből készült kumiszt óhajt inni. Amikor délután az öregember jurtája felé közeledett, hogy a furcsa kumiszból igyon, a leány nem akarta beengedni mondván, hogy az apónak gyereke született. A kán hitetlenkedő kérdésére a lány azt a választ adta, ha a bikának lehet teje, az apónak miért ne lehetne gyereke? A mese további részében az okos leány még néhány alkalommal bebizonyította rendkívüli szellemi képességeit, megmentette az ellenségtől magát a királyt is, aki hálából ostoba fia helyett okos menyét tette kánná.”⁵⁷

A hősmesék és viszonyuk a hősénekhez

Az előző fejezetben röviden áttekintettük a hőséneket, elemeztük őket tartalmi és formai szempontból, most megkíséreljük összevetni őket a hősmesékkal s a közöttük levő kapcsolatot megállapítani. Abból kell kiindulnunk, hogy a mongol folklórban a próza és a vers között nincs áthághatatlan szakadék. Nincs, és nemcsak azért, mert a mongol vers formájánál fogva közelebb áll a prózához mint az európai vers, hanem azért is, mert ezekben az énekekben a verset sok esetben prózai betétek váltják fel. Ugyanakkor fordítva is gyakran előfordul, hogy kimondottan prózai művekben, mint például krónikákban vagy legendákban, versbetéteket találunk. A hősének prózai betétei lehetnek ritmikus, költői prózában, de lehetnek egyszerű hétköznapi nyelven is. Ha a próza költői és ritmikus, akkor a betét csupán műfaji kérdés, azaz élénkítő jelleget tölt be, vagy ellenkezőleg pihenteti az énekest, ha azonban mindennapi nyelven szól, valószínű hogy a hivatásos énekesréteg megszűnése következtében fellépő szín-

⁵⁶ I. m. 160-1.

⁵⁷ I. m. 168-170.

vonalsökkenés tanúi vagyunk. Ez a színvonalromlás a prózaivá válás irányában hat; a hősénekekben egyre több prózai betét jelenik meg. A hősmesék létrejöttének azonban nem ez az igazi oka. Még régebben, a hősénekek virágkorában, minden bizonnyal olyanok is próbálták előadni őket, akik nem voltak elég tehetségesek, nem tudták a formát egyáltalán, vagy csak jól-rosszul visszaadni, a tartalmat viszont továbbadták prózában, így megalkották a meséket, mégpedig a hősmeséket. A hősmesék tehát a hősénekek bomlástermékei, s abban a korban jöttek létre, amikor a hősénekek virágkorukat élték, s még egyáltalán jelei sem mutatkoztak a későbbi, színvonalcsökkenés miatti prózaivá válásnak. Ezek a bomlástermékek azonban, amelyek a kezdeti időben éppen a hozzánemértés miatt születtek meg, a későbbiek során sajátos műfajjá alakultak, kitermelték a maguk előadóit, s más mércét teremtettek művészi színvonaluk elbírálására, mint amilyen mércével szülőanyjuk volt hivatott mérteni.

A hősmesék nem túlságosan széles skálájúak, alig egy-két típusuk van, hiszen a hősénekek is egy vagy két epizódúak, így nagy változatosságra nincs lehetőség.

Elsőnek talán vizsgáljuk meg „Az arany és ezüst bokacsont” című mesét: „Volt egyszer egy öreg házaspár, akiknek volt egy nyolc éves Csagá nevű fiuk. Ez a fiúcska naphosszat a jurta előtt játszadozott egy aranyból és egy ezüsből készült bokacsontjátékkal. Amikor apja egyik nap juhait hajtotta legeltetni, találkozott a fekete démonnal. A démon megevással fenyegette az öreget, majd választás elé állította, hogy vagy saját életét adja oda, vagy pedig nyolcéves fiát. Az öreg a fia életét választotta. Megállapodtak a dolog végrehajtásában is: Az öreg javasolni fogja, hogy költözzenek új szállásra, s a költözés előtt elrejtí kisfia bokacsontjátékait. Amikor megérkeznek az új szállásterületre, a kisfia keresni fogja azokat erre az öreg visszaküldi a fiút az elhagyott szállásra az ottfelejtett játékért. A démon addigra ott várja, s a többi az ő dolga. Így is történt. Az új szálláson a fiúcska észrevette, hogy nincsenek meg a bokacsontjátékai, s apja szavai után, hogy ti. bizonyára a régi helyen maradt, elhatározta, hogy visszamegy értük. Apjához fordult tanácsért, hogy visszaútjában melyik lovat lovagolja, de nem arra szállt, amelyiket apja ajánlott, hanem amelyiket az anyja. Felpattant a nyolclábú táltoslóra, s visszaindult az elhagyott szállásterületre. A régi sátor helyén egy öregasszonyt látott, amint az ezüst és az arany bokacsontokkal játszott. „Hé öreganyám! Ezek az én bokacsontjaim, add csak tüstént vissza őket!” - kiáltott oda a banyának, aki szelíden csak annyit válaszolt, hogy öreg és beteg, nem tud felemelkedni, hogy odaadja, szálljon le a fiú a lováról. Csagá már éppen leugrott volna, amikor megszólalt a táltosló és figyelmeztette, hogy ne szálljon le, csak kapaszkodjon jó erősen, majd ő meggörbül s így leszállás nélkül elveheti a csontjátékot az öregasszonytól. Így is tettek. A ló lehajolt, a fiú kikapta a játékot az öregasszony kezéből s már vágattak is tova. A démon-öregasszony ekkor hirtelen felpattant s sebes futással üldözésükre indult. Üldözés közben előkapta ölmoskorbácsát, utánuk dobta, a ló nyolc lába közül egyet eltört, majd felkapta a korbácsot, ismét utánuk dobta, s ismét egy lábát eltörte a lónak, míg végül az utolsó lábát is sikerült eltörnie. A ló ekkor testével gurult tovább. A démon előbb a testét is kettészakította, majd amikor már csak a feje maradt s ezen gördült tova, a fejet is kettéütötte korbácsával. A fiú akkor gyalog menekült tovább. Egy nyírfaligetbe érkezett, s felmászott egy nyírfára. A közben odaérkezett banya megpróbálta a fát kidönteni, majd nekiállt, hogy elrágja a törzsét, amikor arra jött egy róka, s felajánlotta, hogy majd ő elrágja a fát, a fáradt démon aludjon addig egyet. Az elszundított, s amíg aludt, a róka megszöktette a fiút. A felébredt démon egészen a tenger partjáig üldözte a szökevényt, ahol a fiúcska ismét egy fa tetejére mászott. A történet itt ismétlődik: ismét előkerül egy róka, s az alvó démon mellől megszökteti a fiút. A menekülő később találkozott egy bikaborjával, a hátára pattant s azon vágatott tovább. A démon felébredt, tovább üldözte, s már-már a közélébe ért, amikor a bikaborjú szelet eresztett s bélsarát az utánuk loholó démon képébe vágta. A démon hasra esett s visszarohant a tengerhez, hogy megmosakodjon. A történet ezután még egyszer ugyanígy megismétlődött, a démonnak ismét vissza kellett rohannia, mivel az arcába

vágott bélsártól semmit sem látott. Így a démon által üldözve, hősünk visszaérkezett apja és anyja szállására, ahol azonban semmit sem talált, csak a jurta elhagyott helyét, apjának eltört köszörűkövét, anyja eltört fésűjét, s egy elhagyott varrótűt. Amikor az öregasszony már ismét nagyon közel volt, a fiúcska eléje dobta fésűjét, amiből egy rettenetes sűrű erdő nőtt ki. A démon tanácstalanul álldogált az erdő szélén, majd átkiáltott a fiúnak, s kérdőre vonta, hogy hogyan tudott ezen a szörnyű erdőn átkelni? A fiú azt válaszolta, hogy megvakította magát, s így sikerült. Az ostoba démon elhitte, vakká tette magát, s valahogy át is keveredett a sűrűségben. A legényke ekkor a köszörűkövet dobta maga és a démon közé, amiből hatalmas sziklacsúcs keletkezett. A banya ismételt kérdésére azt válaszolta, hogy ha levágja a lábát, át tud kelni a sziklán. A démon elhitte, amit a fiú mondott, levágta a lábát, s valahogy átkecmergett a sziklacsúcsra. A maga mögé dobott tűből hatalmas, parttalan tenger keletkezett, majd az öregasszonyt ismét sikerült becsapni azzal a „jótanáccsal”, hogy kössön két hatalmas követ a két vállára, ugorjon a tengerbe, s így majd át tud jutni rajta. A démon így is cselekedett, s belefulladt a vízbe. A bikaborjú, amelyen eddig lovagolt, arra kérte most a fiút, hogy ölje meg, s testét darabolja fel. A fiú előbb szabódott, végül eleget tett a kérésnek, s a feldarabolt borjú felett tért nyugovóra. Reggel, amikor felébredt, látta, hogy a bikaborjú testrészei eltűntek, helyettük állatsordák, hatalmas palota s töméntelen gazdagság született egy éjszaka. Még be sem telt gazdagsága szemlélésével, amikor juhait hajtva édesanyja is megérkezett, akit férje kényszerített az elvándorlásra régi szállásukról. Megérkezett az apa is, akit a legényke büntetésből azonnal megölt, s anyjával együtt boldogan élt tovább.”⁵⁸ A mese tartalma tehát így fest:

1. Apa feláldozza fiát a démonnak, a fiú azonban táltosló segítségével megszabadul a démon kezéből.
2. A démon üldözi, segítőkész állatok s varázseszközök segítségével megmenekül, a demont elpusztítja.
3. Apját megbünteti, boldogan él tovább.

Milyen sajátosságai is vannak az ismertetett mesének? Elsősorban az, hogy a hőseinkhez hasonlóan két alapvető epizódra tagolható; A. Küzdelem a démonnal, és annak legyőzése, B. A győztes hős gazdag lesz, s a bűnösöket (jelen esetben tulajdon apját) megbünteti. A főhős, eltérően a tündérmesék főhőseinek nagyrésztől, fiatal fiúcska, a legkülönbözőbb korú lehet, de többnyire nyolc éves. A hős kora tehát azonos mind a mesékben, mind a hőseinkben, hiszen Dzsangar is hőstetteinek nagyrésztét igen fiatal korában hajtotta végre. Ellenfelei közül is sokan fiatalok, gyermekek, gondoljunk csak az ismert jelenetre, amikor a vassbölcshő csecsemővel vív élet-halál küzdelmet. De nemcsak a Dzsangar, hanem számos más hősének főszereplője is gyermek, hiszen Geszer bátor is gyermekkorában hajtotta végre legismertebb hőstetteit, még pólyás volt, amikor megfojtotta a madár alakjában szemét kívájni készülő ördögöt. A hősmesék nagyrésztében ugyanezzel a jelenséggel találkozunk. A mesék hősei többnyire gyerekek, vagy gyermek alakját veszik fel, „taknyos, rongyos fiúcskává változnak”. S talán ez az átváltozás az oka annak, hogy miért szerepelnek a hőseink nagyrésztében és a mesékben gyermekhősök.

A főszereplőnek el kell mennie az ellenséges kán országába, mivel annak a lányát kívánja megszerezni magának, vagy csak részt kíván venni a meghirdetett versenyeken, de mindeképpen el akarja titkolni személyét, így táltoslovát kopasz, kehes gebévé vagy gyenge kiscsikóvá, magát pedig taknyos fiúcskává változtatja. A taknyos kisfiú és a lovacska aztán győzelmet arat a kán, a démonok vagy egyéb ellenség felett, minden próbában győzedelmeskedik, s végül elnyeri a hozományt. Ez a taknyos fiúcska aztán egyéb változatokban már

⁵⁸ I. m. 143-5.

igazában azzá alakult: az énekes elfelejtette közölni, hogy vitézből változott azzá. Így a hős-énekek egy részében már csak az említett taknyos fiúcska szerepel, minden utalás nélkül arra, hogy valójában egy vitéz átváltozása, s tulajdonképpen már nem is az, hanem valódi szegény, de erős legényke. A hősmesékbe a hősénekek taknyos gyermekének, legénykéjének alakja változtatás nélkül átkerült, így a hősmesék hősei is nagyrészen gyermekek.

A főszereplő legényke legfőbb segítőtársa a táltos paripa. Azokban a mesékben, amelyekben hősünk nem egy vitéz átváltozása, a ló sem a már említett rejtett, hanem igazi, néha repülni is tudó nyolclábú táltosló, aki egy évi járóföldet egy nap alatt képes megtenni. Az ismertetett mesében a táltosló repülni nem képes; általában a repülni tudás nem jellemzője, a hősmesék táltosainak. Éppen ezért szárnya helyett nyolc lába van s lábai eltörése után nem tud elszakadni a földtől, nem tud a levegőbe emelkedni, tovagördül lábatlan testén, majd meghal. A hősmesék nagyrészt azonban nem hal meg véglegesen. Az ismertetett mesében például a táltosló halála után két róka és a bikaborjú segíti a fiút menekülésében. Számos mesepárhuzamunk van arra, hogy a rókák és a bikaborjú nem más, mint maga a táltos újjászületett alakban, s halála után is teljesíti kötelességét, segít gazdájának a menekülésben. Itt tibeti, s ezzel együtt buddhista hatás érződik meséinken. A lélekvándorlás és újjászületés tana következtében változik a táltos halála után egyik formából a másikba. A tibeti és ezzel együtt a mongol mesék egy részében a táltos megöleti önmagát, gazdáját gazdagsághoz juttatja, majd újjászületik. A táltos újjászüli önmagát, egy újabb táltos paripa személyében. A *Ro-sgrung* tibeti gyűjteményben, ahol az említett mese egyik tibeti őse található, a táltos megöleti magát a legénykével, s szétdarabolt testrészeiből gazdagság születik, szívéből pedig egy újabb táltos paripa, aki tovább szolgálja gazdáját. Jelen mesénkben a ló újjászületése hiányzik, csupán a testrészekből születő vagyion eleme található meg. Hogy mesénkben nem táltosló, hanem bikaborjú szabdalatja szét magát, nem nagy jelentőségű, hiszen a párhuzamok világosan mutatják, hogy a bikaborjú, sőt még a rókák is a kezdetben megölt táltos paripa inkarnációi. A mese mesélője azonban feltehetően nem látta már ezeket az összefüggéseket, számára mindegyik állat más-más szerepet játszott, más-más személyiség is volt, így a megölt bikaborjúból nem teremthette ismét újjá a paripát. Ez az oka, hogy a táltostól ebben a mesében végső búcsút kell vennünk.

A legényke ellenfele, mint a hősénekekben is, a démon. Leírása tökéletesen megegyezik a hősénekek démonjának alakjával. A népmesékben is többé-kevésbé a feudális rabló alakjában lép fel, a hősmesében azonban sokkal áttételesebben ábrázolják a feudális úr alakját a démonok, mint a hősénekekben. A mesék egy részében visszatér az ábrázolás az osztálynélküli társadalom démonábrázolásának antropomorf alakjához, s céljaiban sem olyan következetes, mint a hősénekekben. Ez a tény viszont arra mutat, hogy a hősmesék egy része nem kései, nem az osztálytársadalom hősénekeinek bomlásakor keletkezett, hanem akkor, amikor az osztálynélküli társadalomból az osztálytársadalomba való átmenet idején a hősénekek tartalmában és szerkezetében lényeges változások állottak be. Az osztálynélküli társadalom hősénekei részben átalakultak mesékké, prózává válás révén, részben pedig átalakultak a megváltozott gazdasági viszonyoknak megfelelően az osztálytársadalom hősénekeivé. A hősmesék azonban itt-ott még megőriztek bizonyos archaikus vonásokat, amelyek az osztálynélküli társadalom hősénekeiben szereplő alakok rajzát őrzik, mivel a hősmese konzervatívabb, lassabban fejlődik, mint a hősének. A hősének nagyarányú funkcionális terheltségénél fogva sokkal erőteljesebben ki van téve a változásoknak, mint a kevésbé exponált helyzetben levő, háttérbe húzódóbb hősmese. Azonban az is bizonyos, hogy a hősmesék is fejlődtek, ha lassabban is, sok elemet, motívumot vettek át a hősénekekből, sőt a legutóbbi időkben is keletkeztek új hősmesék - s ez a hősmesék másik csoportja - a már említett kései prózává válás révén.

Összefoglalva tehát, a hősmeséknek is két csoportját különböztetjük meg, az archaikus, a nemzeti társadalom hősepikája bomlásának termékét, s egy újabb keletkezésű, az osztálytársadalom hősepikájának a bomlástermékét. Az itt tárgyalt mese az első kategóriába tartozik,

habár már bizonyos, a második kategóriára utaló jeleket is találunk rajta. Mindenképpen az első csoportba tartozónak tekinthető jegy a démon, aki nem a rabló, feudális úr megtestesítője, nem a vagyona tör elsősorban, hanem meg akarja enni az öreget vagy a fiút, sőt valószínűleg a juhokat is. Nem szól a mese arról, hogy a démonnak palotája lenne, hogy katonái lennének, hogy maga kán lenne, nem, ő egyszerű démon, akinek egyetlen funkciója az emberek rémítése, elpusztítása. A hős szüleit, azok vagyonát sem rabolja el senki, pedig a hősepika megfelelő idetartozó részének a tagolása szerint, a fiú amikor visszatér a démonnal vívott harcból vagy feleségszerző hadjáratból, vadászatból, stb. pusztán, kiraboltnak találja szüleinek vagy feleségének a jurtáját, amit távollétében kifosztott a démon-kán. A hőseknél nem eszi meg a hős feleségét, sem a gyermekét, hanem vagyonával együtt elrabolja és saját feudális vagyonához csatolja. Mesénkben ráadásul nő a démon, ami szintén csak archaikus vonásként fogható fel, hiszen már szoltunk róla, hogy az osztálytársadalom hőseinek az idején a nő, legyen akár pozitív, akár negatív figura, mindenképpen jelentéktelen, nem játszik tevékeny szerepet. Kései és nem mongol elem mesénkben a már említett feldarabolt táltos ló, illetve tehén, amely tibeti vagy esetleg indiai eredetű lehet. A mesén világosan látszik ugyanakkor a hőseknél menetének megfelelő tagolás, amely már egyéb, frissebb születésű hősmeséknek a mintájára történt.

Most példaképpen vizsgáljuk meg a „Harhöhöl bátor” című hősmesét, amely a második csoportba, a feudális kor hőseinekiből keletkezett hősmesékhez, tartozik.

Valaha réges-régen élt a mongol pusztákon egy huszonöt éves bátor, Harhöhöl, aki minden világtáj felett uralkodott, nevének hallatára elsápadtak ellenségei; csatából soha nem tért meg vesztiesen. Lova csodálatos táltos volt, színe fekete, mint az éjszaka, hat ezüst agyara volt, s egy kis szürke csikaja. Felesége csodálatosan szép volt, szépségének híre messzi vidékekre eljutott. Palotája gazdag, falaira tigriseket és sárkányokat véstek híres mesterek. Harhöhöl bátornak volt azonban hét gonosz testvére is, akik lépten-nyomon életére törtek. Történt egyszer, hogy a gonoszok tanácsot ültek, s mivel úgy érezték, hogy híres és legyőzhetetlen testvérük árnyékot borít valamennyiükre, s az egyetlen módja annak, hogy ők is híressé váljanak az, ha megölik. Nem is haboztak sokáig, a legfiatalabb bátyját bízták meg a gyilkosság végrehajtásával. Az beleegyezett s tüstént ellovagolt Harhöhöl bátor jurtájához. A jurtában Harhöhöl és felesége Óháj asszony fogadták illő tisztelettel, s kikérdezték érkezésének célja felől. A legkisebb bátya nagyon félt eszes sógornőjétől, s sokáig szabadkozott, míg végül elmondta, hogy ellenség fenyegeti a hét testvér életét, a rettenetes Ulácsin kán sereggel közeledik a testvérek szállásterülete felé, hogy vagyonukat elrabolja, őket megölje. A testvérek nevében arra kérte Harhöhölt, segítsen rajtuk, vonuljon hadba Ulácsin kán ellen. Harhöhöl felesége rosszat sejtett, de nem szólt semmit. Harhöhöl kiment a jurtából, táltos lovához fordult, elmondta neki, milyen célból érkezett a bátyja. A ló csak hallgatott, majd figyelmeztette a vitézt, hogy testvérei hazugok és rosszat forralnak ellene, semmiképpen ne higgyen nekik, ne induljon el a hadjáratba. Harhöhöl nem hitt a lónak, s döllyfösen jegyezte meg, hogy mit ért egy ló az emberek dolgához! A táltos nem sértődött meg, csak arra kérte a bátort, hogy ebben az évben ne menjen, mivel

Ez az év fekete,
Erős férfinek,
Erős lónak,
Győzni nem lehet.
Gyilkos kard által,
Legyőzteni lehet.

A következő év azonban „Fehér év” lesz, azaz szerencsét hoz, akkor induljanak, hadjáratba. Harhöhölre hatottak az érvek, visszatért a jurtába, elmondta testvérének, hogy ebben az évben nem mehet, de megígérte, hogy jövőre a fehér évben hadba indul Ulácsin kán ellen, s e szavakkal lefeküdt aludni.

Mivel egy-egy álma két évig tartott, arra ébredt, hogy felesége ébreszti, vége van már e fekete évnek, megkezdődött a fehér, a szerencsés év. Harhöhöl felpattant, felszerszámozta lovát, búcsút vett feleségétől s elindult testvérei földjére. A táltos vágtatni kezdett, hét évi járóföldet hét hónapra rövidített, így érkeztek végül is testvérei fekete jurtájához. Itt a táltos a bátorhoz fordult:

„Ellenséget győzni,
Vitéz-címet nyerni,
Démon-kánt legyőzni,
Buddha-címet nyerni,
Nem hívtak ők téged...

hanem azért hívtak, hogy megöljenek!” - mondotta a paripa, majd óva intette gazdáját, hogy betérjen a testvérek jurtájába. A testvérek eléje jöttek, teát szolgáltak fel neki, ő azonban, a táltos tanácsára nem ivott a kígyóméreggel kevert italból, hanem azonnal elindult Ulácsin kán ellen. Találkozott útközben a sárkányok kánjával, Naváncalavval, aki ellátta étellel, itallal, jó tanácsokkal s figyelmeztette Ulácsin kán erejére. Harhöhöl azonban semmi sem rettentette útjában, egyre közelebb ért az ellenség szállásához. Az eléje küldött sereget legyőzte, s a kán két vitézével Aranyszív és Ezüstszív vitézekkel testvériséget fogadott. Majd, miután Ulácsint megölte, s vagyonát elvette, visszafordult testvéreihez. A táltos ismét figyelmeztette, azonban most győzelmi örömeiben nem hallgatott a lóra, megitta a kígyómérget s holtan esett össze. A ló elvágtatott, megkereste Aranyszív és Ezüstszív vitézeket, s elmesélte nekik, hogy gazdáját megölte hét testvére. A két vitéz már-már fegyvert fogott, hogy a hét testvért megölje, a táltos azonban nem engedte, mondván hogy azokat mindig lesz elegendő idő megölni, most a legfontosabb feladat Harhöhöl életrekeltése. A táltosló tudta, hogy Kormuszda isten udvarában él Otgon tündérlány, akinek varázsitala

Ha meghalt a bátor,
Életre kelti,
Ha veszély szakad rá,
Vagyonát menti.

A táltos paripa felkerekedett, s meg sem állt Kormuszda isten udvaráig. Addig-addig kellett magát, kapálta a földet, míg a tündérlány észrevette és kikérdezte, hogy ki a gazdája, s mi az oka jövetelének. A fekete táltos elmesélte, hogy urát megölte hét testvére, s ő az élet vizéért érkezett az istenek földjére. Otgon megsajnálta Harhöhölt, a lónak adta az élet vizét, aki a két testvér-vitéz segítségével felélesztette gazdáját. Harhöhöl bátor

Erősebb lett mint
Előbb,
Eszesebb lett mint
Előbb.

így támadt életre. Rettenetes harag fogta el, amikor értesült testvérei bűnéről, felpattant táltos paripája hátára, s a két testvérévé fogadott vitézzel együtt lerohanta asszonyként vacogó testvéreit, s megölte őket. Miután bosszút vett ellenségein, hazaindult, hogy rég odahagyott feleségét ismét lássa, s mérhetetlen vagyonában ismét gyönyörködjék. A táltos paripa az egy évi utat egy hónapra rövidítette, így vágtattak a régi szállás felé. Amikor végre megérkeztek, megdöbbenve látta Harhöhöl, hogy az addig virágzó mezők üresek, díszes sátrának csak a

nyoma maradt meg, sem felesége, sem pedig mérhetetlen vagyona nincs sehol. Ahol régen csordák százai legeltek, most csak száraz ördögszekeret hord a szél. Elkeseredésében felment a legközelebbi domb tetejére, lefeküdt egy szantálfa árnyékába, s ott töprengett, hogy mi is történhetett távollétében, amikor hozzászállt egy pacsirta s elmondta, hogy amíg ő távol járt, feleségét és vagyonát elrabolta a kilencvenöt fejű Inderma fekete-démon. Elmondta azt is, hogy felesége arra kéri általa, szabadítsa ki a fekete-démon rabságából, de előbb igya meg a számára félretett forró tejes teát, s kapjon tőle új erőre. Harhöhöl a táltos segítségével megtalálta az elrejtett italt, megitta, s régi erejét tüstént visszanyerve elindult a démon országába feleségét megszabadítani, vagyonát visszaszerezni. Hosszas, elkeseredett küzdelem után sikerült is a táltos paripa s Agszagaldaj öregember segítségével legyőzni a démon, mivel a lelkeket őrző állatokat - pókot, varjút, kígyót - sikerült megölnie. A lelkei elvesztése által erejét vesztett démon aztán már könnyű volt elpusztítani a rettenetes erejű bábornak.⁵⁹

Tekintsük át most röviden egy másik hősmese, a „Vitézek vitéze a bölcs Egédej” címűt. A mesének a rövidség kedvéért csak a vázlatát közöljük:

1. A vitézek vitéze Egédej, Lagsin-ombo kán lányának a kezét kéri, de meg kell küzdenie érte az Erős Teshar vitézzel.
2. Három viadalt vív: lóversenyt, nyíllövőversenyt, birkózóversenyt, s elnyeri a kánlányt.
3. A viadal után hazatértében egy ismeretlen vitézzel találkozik, megküzdnek, majd örök testvériséget fogadnak.
4. Fogadott testvérét a fekete-démon megöli, de a bölcs Egédej varázshal tüdejével életrekelti.
5. Míg a bántott életrekelte, feleségét és gyermekeit elrabolta a démon; megöli a szörnyet, vagyonát és feleségét visszaszerzi.⁶⁰

Az ismertett hősmesék tartalmukban tökéletesen megegyeznek a hősénekek tartalmával, csak a forma különbözteti meg őket egymástól. Ezek a típusú hősmesék nem régiek, nem a nemzeti társadalom hősénekeinek felbomlása, hanem, talán nem is olyan régen, a feudális hősénekek bomlása révén jöttek létre. E hősmesék még rendkívül közel állnak a hősénekekhez, s az előbbi, a Harhöhöl bátor története mintegy átmenetet képvisel a kettő között. A vers és a próza keveredik benne, de döntő többsége már próza. Nem a legszerencsésebb módja az összehasonlításnak, de szemléletes, hogy abban a könyvkiadásban, ahonnan a szöveget vettük, a közölt mesében 417 verssor és mintegy 8-900 prózai sor található. Ennél is jelentősebb azonban, hogy a mese szabályos hősenek-kezdő formulát tartalmaz, valamennyi olyan fordulattal együtt, amelyek minden hősenekben többé-kevésbé azonosak, s amelyekről már a hősénekek tárgyalásakor szóltunk. A hősénekek bomlásának a folyamata ezek szerint nyilván úgy történt, hogy elsősorban azok a részek váltak prózává, amelyek minden egyes hősenekben egyéniek voltak, legtovább az ismétlődő formák éltek, ezek gyökeresedtek meg leginkább az amatőr előadók körében is, mivel ezt hallották és interpretálták ők is a legtöbbször. Kivételt képez talán a bonyolultabb kezdőformula, amely a már ismertett okok miatt, sok esetben eltűnt.

A mesék tartalma, s ez első pillantásra nyilvánvaló, tökéletesen megegyezik a hősénekek tartalmával, s a már vizsgált módon, a hősmeséket is jelölhetjük motívumonként egyezményes betűjelekkel, mint ahogy azt a hősénekek esetében tettük. Mind epizódjaikat, mind pedig szereplőik jellemét tekintve megegyeznek a hősénekekkel. Sem a fő-, sem a mellékszereplők jellege, ábrázolásmódja nem változott semmit, ugyanazokkal a tulajdonságokkal rendelke-

⁵⁹ Mongol ardyn ülgër. Ulaanbaatar, 1957. 50-73.

⁶⁰ I. m. 118-30.

nek, mint amikor még hősénekek szereplői voltak. E mesék alkotják a mongol hősmesék zömét, s a nemzetiségi társadalom felbomlott hősénekeiből keletkezett mesék mellett, a mongol hősmesék másik alaptípusát.

A fehérlófia

A hősénekek tárgyalásánál, pontosabban a Dzsangar énekek kapcsolatban foglalkoztunk azzal a jelenettel, melyben Dzsangar bátor Hongor vitézt keresve leereszkedik az alvilágba, ott megmérkőzik a vashölcsőjű csecsemővel, megszabadítja a főisten lányát, majd miután társai lenn hagyják, az égigérő szantálfa segítségével menekül meg. A nemzetközi mese-kutatás a 301-es mesetípusba sorolja a hasonló meséket vagy ennek a történetnek a variánsait. A magyar folklórban is ismeretes ez a típus, s mivel a különféle változatok között bizonyos, a mese menetét jelentősen érintő különbségek vannak, a magyar kutatás a típust alfejezetekre, altípusokra bontotta: 301/A I. A szalonnafa; 301/A II. Este, Hajnal, Éjfél; 301/B Fehérlófia; 301/B I. Csonkatehénfia; 301/C Borsszem Jankó.

A Fehérlófia típushoz tartozó mesék (a nemzetközi mesekutatás a 301-es típust A három elrabolt királykisasszony-nak nevezi, de mi az egyszerűség kedvéért, mivel a mongol folklór az Elrabolt királykisasszonyok-at nem, vagy csak alig-alig ismeri, a továbbiakban Fehérlófia néven említjük) a mongol folklórban is rendkívüli elterjedtségnek örvendenek. A magyar Fehérlófia a következő motívumokra tagolódik:⁶¹

A₁ A hős világrajövedele (állatapától vagy anyától), erőpróbái.

A₂ A hőst egy állat táplálja, ennek következtében nagy erőre tesz szert (erőpróbái).

A₃ Rendkívüli erővel rendelkező legény.

B₁ Világgá megy, találkozik Fanyüvővel, Kőmorzsolóval, Vasgyúróval, akiket erőpróbán legyőz. Az erős emberek hozzásegődnek.

B₂ Találkozik egy óriással, társak lesznek.

C Tudomást szereznek arról, hogy három királykisasszonyt elraboltak a sárkányok.

D Erdőbe érnek, s vadászni járnak. Nagyerejű, hosszú szakállú törpe a főzni otthonhagyott társak hasáról háromszor (kétszer, ha csak két társról van szó) megeszi az ebédet. Mikor a hősre kerül a sor, legyőzi a törpét, szakállánál fogva egy nagy fa hasítékába szorítja. A törpe a fát szakállánál fogva tövestől kihúzza, és elvonszolja az alvilágba vezető lyukig. Az erős társak követik a nyomokat.

E A társak megkísérlik a leereszkedést, de félútról visszahúzzák magukat, végül a hős leereszkedik.

F Madárlábon forgó kastélyhoz érkezik, amely a hős szavára megáll. A kastélyban egy szép asszony (legidősebb leány) lakik. Hétfejű sárkányférje buzogánya hazadobásával jelzi közeledtét. A hős a buzogányt visszadobja. A sárkány megvendégeli kőkenyérrel, ólomgaluskával, utána birkózásban vagy párviadalban a hős legyőzi és elpusztítja. A kastélyt egy pálca segítségével almává változtatja. Ugyanez az esemény játszódik le még kétszer a 14 és 24 fejű sárkány palotájában, akik szintén királylányt tartanak fogva.

⁶¹ A magyar változat szűzségét Kiss Gabriella, a 301-es mesetípus magyar redakciói, *Etnographia* 1959. 253-68. című cikkéből idézem. A szűzsét magát Kovács Ágnes készítette.

G A hős a három megszabadított lánnyal és a kastélyokból lett almákkal a felső világba vezető lyukhoz megy. Testvérei a lányokat felhúzzák, a hőst vagy az általa kötélre kötött követ visszaejtik.

H₁ A hős folytatja útját az alsó világban. Egy fészekalja griff fiókát megment a jégesőtől (kigyótól). Hálából az öreg griff felviszi a hőst a másik világba. Útközben a hős húsdarabokkal táplálja, mikor elfogy, saját combjából kanyarít ki egy darabot. Mikor felérnek, a griff a húsdarabot visszaköpi a helyére.

H₂ A hős - csalafintasággal - vak házaspár szolgálatába szegődik az alvilágban. Juhok (kecskék) őrzésére fogadják meg azzal a meghagyással, hogy a nyáját a folyón (a határon) túl ne hajtsa. A hős megszegi a tilalmat, a folyón túl lakó sárkányt (boszorkányt) csel vagy bűvös eszköz segítségével arra kényszeríti, hogy a vak házaspár szemét (lelkét) visszaadja. A szemeket (lelket) régi helyére visszateszi, s az öregektől magas jutalomban részesül, vagy megmutatják az utat a felvilágba vezető lyukhoz. Vagy az ajándékba kapott tárgy segítségével feljut a felső világba.

H₃ Egy csodálatos kecske segítségével kerül vissza a felső világba.

H₄ A hős más módon kerül vissza a felső világba.

H₅ A hőst a társak a lányokkal együtt felhúzzák.

I₁ A hűtlen társak leleplezése, a kastélyokban talált ruhák, vagy a királykisasszonyoktól kapott gyűrűk segítségével. Megbüntetésük és a hős megjutalmazása. Házasság a legkisebb királykisasszonnyal, felekirályság, nagy vagyon.

I₂ A hős egy disznópásztorral találkozik a felső világban, aki a fia. Megtudja tőle, hogy anyját cselédnek, őt pedig disznópásztornak fogadták be társai. A hős megbünteti őket és felfedi magát felesége és fia előtt.

I₃ A hős visszatér a másik világba. Társait megbünteti vagy megbocsát nekik.

A mongol változatok tartalmát külön-külön leírni - úgy hisszük - szükségtelen, mivel többé-kevésbé valamennyien eltérnek egymástól, így felsorolásuk sok időt és helyet igényelne, ehelyett inkább sorra vesszük a magyar változatok motívumait, s összevetjük a mongol változatok megfelelő motívumaival.

Előljáróban meg kell jegyeznünk, hogy a mese nem mongol eredetű, Tibetből került Mongóliába, mégpedig két úton, részben irodalmi átvétel formájában, részben pedig szóbeli átvétel útján. A mese első előfordulása egy tibeti mesegyűjtemény, ide minden bizonnyal a tibeti folklórból került. E gyűjteményt később, valószínűleg a XVI-XVII. század folyamán lefordították mongolra, s ettől kezdve terjedt el mongol területen is. Lehetséges ennél korábbi száj-hagyományozás útján történt átvétel is, amely a tibeti határvidékeken lakó kétnyelvű mongol törzseknél következhetett be. Ezt a feltevést támogatja a „Fekete ló” című változat, melyet a tibeti határterületeken lakó monguor nevű törzsnél gyűjtöttek. Ez a mese alaposan eltér a többi mongol változattól. A kutatást, sajnos megnehezíti az a tény, hogy Tibet területén szinte alig végeztek folklór-gyűjtőmunkát, a gyűjtött kevéske anyag pedig szerencsétlen módon nem tartalmaz egyetlen Fehérlófia változatot sem. De a mese elterjedésének iránya így is megállapítható; Tibetből indult ki, s Mongólián keresztül jutott el Európába feltehetően ázsiai török népek közvetítésével. A mongol változatok szerint a mese így alakul.⁶²

Ember apától és tehén anyától születik egy kisfiú, feje borjúfej, hosszú farka van és borjúpatái. Apja, amikor megpillantja a szörnyszülöttet, felkapja íjját és nyílát, hogy megölje. A gyermek, aki a mese szerint jólelkű és tisztelettudó, kéri apját, kegyelmezzen meg életének, s

⁶² Če. Damdinsüring, Siditü kegür-ün üliгер. Ulaanbaatar, 1963. 33-40.

megígéri, hogy meghálálja jóindulatát. Amikor az apa meghallja, hogy a gyermek nem akar vele élni, hanem elvándorol otthonról, letesz gyilkos szándékáról s elbocsátja. A magyar változatokkal ellentétben semmiféle különleges erővel nem rendelkezik, erejét nem teszi próbára, legalábbis ebben a variánsban nem. Egy másik mongol változat szerint fekete kanca az anyja, apja pedig ember.⁶³ Öregasszony és öregember nevelik, nem árulják el neki származását. Hét éves korában, az iskolában megtudja a többi gyerektől, hogy az anyja egy fekete kanca. Hazamegy, kényszeríti nevelőanyját az igazság bevallására, majd elindul a hegyekbe megkeresni igazi anyját. A változatok fennmaradó részében a főhős vagy egyszerű ember, akit társai becsapnak, vad erdőbe küldenek, de a vadállatok nem eszik meg, hanem útjára engedik, vagy pedig egyszerűen egy bátor, aki vándorútja során találkozik az erős társakkal. A mongol változatok első motívuma tehát:

A₁ A hős világrajövedele állatanyától (tehén, fekete ló).

A₂ Nagy erővel rendelkező vitéz.

A₃ Egyszerű ember.

Egyes variánsokban a tehénfejű gyermek három társra tesz szert. Egy erdőtől született fekete ember, egy réttől született zöld színű ember és egy hegyikristálytól született fehér színű ember lesz a barátja. Ezek a barátok látszólag semmit nem tudnak, különleges erényekkel nem rendelkeznek, csupán színük és születésük módja tér el a közönséges emberektől. Eredetileg az ő szerepük is a főhős segítése volt, hiszen enélkül a funkció nélkül az egész motívum értelmetlenné válik, s a későbbi is, hiszen a főhős rendkívüli erejét és ügyességét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a rendkívüli erejű társak nem tudnak győzelmet aratni az arasznyi asszony felett, ő pedig igen. Mivel a változatoknak ebben a csoportjában a társaknak csak színük van, a megoldás nyilván itt, pontosabban a buddhizmus előtti tibeti hiedelemvilágban keresendő. A fától született fekete ember nem lehet más, mint az erdő védőszelleme, a zöld a rété, míg a kristálytól született a hegyek védőszelleme. Ezek a szellemek szegődnek a főhős társául, s bizonyulnak nála gyengébbeknek. A változatok másik csoportjában (ide tartozik a Dzsangar is) két társal találkozik a főhős, Hegyhengergetővel és Tengerivóval, míg a harmadik csoportban a társak száma változó, többnyire hat, akik különféle tulajdonságokkal rendelkeznek pl. az első mindent képes kihallgatni földre szorított fülével, a második olyan gyorsan fut, hogy utoléri az antilopokat, a harmadik csillagokat lő le nyilával, a negyedik mestertolvaj, kilopja a tojást a költő madár alól, az ötödik olyan erős, hogy hegyeket rak egymásra, a hatodik egy kortyra kiissza a tengert, majd kiköpi. A magyar változatokban az erős főhős viadalban legyőzi jövődő társait, majd ezután fogadja őket barátaivá. Ez az elem a mongol változatokból hiányzik, a társak szabad akaratukból követik. A második (B) motívum tehát:

B₁ A hős világgá megy, védőszellemek szegődnek társaivá.

B₂ Hegyhengergető és Tengerivó szegődik társává.

B₃ Váltakozó számú, emberfeletti tulajdonsággal rendelkező legény társul vele.

A magyar változatok harmadik (C) motívuma valamennyi mongol változathoz hiányzik. Valami hasonló található ugyan egy monguor változatban; Három galambbá változott lány nap mint nap ételt készít nekik, meglesik, majd feleségül veszik őket, miután azok levették galambruhájukat s együtt élnek velük. Egy alkalommal kialszik otthon a tűzük, s a lányok egyike tűzkeresés közben egy démon lakóhelyére ér, s tőle kér tüzet. A démon kilesi, hogy hol laknak. Naponta hozzájuk jár szívni a vérüket, a lányok pedig egyre soványabbak és betegebbek lesznek. Ez a motívum tehát így alakul:

⁶³ D. Schröder, *Aus der Volksdichtung der Monguor*. Wiesbaden, 1959. 101-15.

C₁ Galambbá változott lányokat vesznek feleségül, kiknek démon szívja naponta a vérüket.

C₂ A motívum hiányzik.

A mesék túlnyomó többségében a vándorló társak egy erdei tisztáson vagy a pusztában, egy gazdátlan házra, s a ház körül nyájra bukkannak. Megtelepednek a házikóban, s felváltva maradnak otthon ételt készíteni. Minden nap megjelenik náluk az arasznyi asszony, egy falásnyi ételt kér az ételkészítőtől, s amikor az könnyelműen beleegyezik, az öregasszony egy falással bekapja az elkészített ételt, majd eltűnik. Az otthonmaradt társ szörnyen szégyenli a dolgot, kívülről megnyilazza a házat, s azt hazudja társainak, hogy hadsereg támadt rá, s erőszakkal elvették a kész ételt. Harmadik napon a borjúpofájú marad otthon, megküzd az arasznyi asszonnyal s kemény küzdelemben halálosan megsebesíti. A démon-asszony egy, az alvilágba vezető szakadékba zuhan. A társak követik a vérnyomokat. A változatok másik csoportjában, a feleségek vérét szívó démonnal megküzd a Feketelófia, sorban levágja a démon kilenc fejét, majd a holttestét elégeti. A motívumsor tehát így folytatódik:

D₁ Erdőbe érnek, vadászni járnak. Nagyerejű arasznyi asszony az otthonhagyott társak által főzött ételt megeszi. A társak szégyenükben azt a látszatot keltik, mintha kirabolták volna őket. A főhős megküzd az arasznyi asszonnyal, megöli. A haldokló asszony az alvilágba menekül. A társak követik a vérnyomokat.

D₂ Kilenc fejű démon a feleségeik vérét szívja, az őrségben otthagyott társak nem tudják megakadályozni. A főhős megöli a demont, holttestét elégetik. (Ez a változat itt végződik.)

E A társak félnek követni a vérnyomokat, a hős leereszkedik az alvilágba.

A mongol változatokból ezután, a magyarokhoz viszonyítva nagyon sok elem hiányzik s másokkal helyettesítődött. A változatok többségében, a hős drágaságokat talál a halott démon-asszony mellett, egy kosárba rakja s felküldi a lyuk szájánál várakozó társainak. A Dzsangar-énekben azonban, pontosabban abban a mesében amit a Dzsangarba beépítettek, a hős követi az alvilágban a megsebesített demont, s fehér jurtában kán vagy isten lányára talál, akit az asszony virágszedés közben rabolt el. Dzsangar megöli a démon-asszony hét kopasz fiát és a vasbölcsőjű csecsemőt, akik funkciójukban megfelelnek a magyar mesék sárkányainak.

F₁ A változatok nagyrészből hiányzik.

F₂ A hős az alvilágban elrabolt lánnyal találkozik, megöli a démon-asszony hét kopasz fiát, és a rettenetes erejű, vasbölcsőben fekvő csecsemőt.

G₁ Testvérei a drágaságokat, amit a démon holtteste mellett talált, felhúzzák, őt magát lennhagyják.

G₂ A hős a megszabadított lánnyal a lyukhoz megy, testvérei a leányt felhúzzák, őt magát visszaejtik, az esés következtében kulcscontját törli.

A továbbiakban a változatok két csoportra különülnek. Az első csoportban a hős cseresznyemagvakat talál s a belőlük kinőtt fa segítségével (égigérő fa) mászik fel a felső világba. A változatok másik csoportjában pedig elsősorban sérülését gyógyítja meg csodálatos szantálfa-levéllal, majd a szantálfa levelének segítségével felkerül az alvilágból.

H₁ Cseresznyemagokat saját vizeletével kicsíráztat s a felnőtt fákön felmászik az alvilágból.

H₂ Csodálatos szantálfa levelével meggyógyítja eltört csontját, majd a szantálfa levelét lenyeli s azt kívánva, hogy amikor felébred, társai közelében legyen, elalszik - reggel a felső világban ébred.

I₁ A hős nem veszi feleségül a kánlányt vagy istenlányt, magukra hagyja hűtlen társait, nem bünteti meg őket.

Egyes mongol változatok tartalmaznak még ezután egy-két motívumot, csillagteremtés stb., ezek azonban már messzire visznek, így részletesebben nem foglalkozunk velük. Megállapíthatjuk tehát, hogy a magyar mese lényegében megegyezik a mongollal. Nemcsak ez az egyetlen magyar mese azonban, amelyik valahonnan a messze keletről, a végeláthatatlan mongol pusztákról származik. Ha a Berze-Nagy-féle katalógust lapozgatjuk, vagy ha magyar népmeséket olvasunk, egyre-másra meglepő azonosságokat tapasztalunk. Egyes elemeken és vándormotívumokon túlmenően, motívumsorok, tehát teljes mesék azonosságára is rábukkunk. Ez az egyezés semmiképpen nem véletlen. Valaha, a történelem folyamán, elindultak ezek a pusztai, nomád mesék, s különféle állomásokon keresztül megérkeztek hazánk földjére. Az állomások pedig nem lehettek mások, mint az Ázsiában élő nomád török törzsek, melyeknek folklórja igen sok hasonlóságot mutat a mongol folklórral. Ezek a törzsek továbbították aztán a meséket Európa felé. Hogy mikor, milyen módon, arra ma még nem tudunk választ adni, de ahogy a magyar nyelv szavainak egyrészét török jövevényszavak alkotják, úgy a magyar népköltészet egy részét is török vagy általuk közvetített népek folklórájának jövevényei teszik ki. Ezek kutatása azonban még a jövő feladata.

Líra

A mongol líra rendkívül gazdag és sokrétű. Mongóliában úgy teremnek a dalok ma is, mintha mind az egymillió lakos akik benépesítik ezt a hatalmas területet, csupa költő volna, ami talán kis túlzással igaz is. Talán sehol a világon, a népesség arányszámához viszonyítva nincs annyi költő, mint Mongóliában. Nem is a hivatásos költőkre gondolunk itt elsősorban, hanem azokra az ismeretlenekre, akiket megihlet a napról-napra változó, társadalmi-gazdasági fokot átugró fejlődés, s a mai modern élet egy-egy szokatlan vonását, meglepő újdonságát dalban örökítik meg. Ugyanakkor kitörölhetetlen erővel él a hagyomány is. Élnek a hagyományos tartalmú dalok, a sötét erdők mélyében évszázadokkal ezelőtt született rontó vagy segítséget kérő sámánénekek, a buddhista szenteket dicsőítő népdalok stb. Élnek szép számmal öreg énekmondók, akik az ősi mongol hangszeren, a *húron* játsszák a népdalokat, hősénekeket, egy-egy ünnepélyes alkalomkor, vagy csupán saját maguk szórakoztatására, hűvös őszi estén, a jurtalámpa halvány világánál.

A mongol népdalok tárgyalását a legősibb típusokkal, a jirölökkel, magtálokkal és harálokkal kezdjük, mivel ezek a mongol népköltészet legősibb alkotásai, eredetük a távoli múlt rituális eseményeihez kapcsolódik.

Jirölök, áldástkérő, ráolvasó énekek

A mongol népköltészet jellegzetes alkotásai a jirölök, az áldástkérő, ráolvasó énekek. Ezek az alkotások a mongol népköltészet legősibb formáit őrzik, amikor a költészet még kizárólag rituális célokat szolgált, amikor még nem kísérte a szöveget külön dallam, s amikor még nem tagolták a szöveget versszakokra. Általában nem is szokták ezeket a népdalok közé osztani, mivel vagy egyáltalán nincs dallamuk, vagy pedig egyhangú mormolással adatnak elő, melyet csak néha szakít meg egy-egy elnyújtott kiáltásszerű dallamtöredék. Mégis célszerű a népdalok között tárgyalni őket, hiszen részben ezt a mormolást is esetenként kottázható dallam szakítja meg, másrészt a műfaji, tartalmi elemzésnél eltekinthetünk a vizsgált alkotás dallamától. Jellemző ezekre a ráolvasó énekekre, hogy egy meghatározott esemény bekövetkeztekor, egy meghatározott cél érdekében adatnak elő, tehát az alkalom és a cél által meghatározottak. Minden alkalomkor nem lehet minden jirölt használni, csakis a meghatározott esetben. Jellemzője a katalógusszerűség; az énekes felsorolja a ráolvasott tárgy tulajdonságait, elsősorban azokat a még meg nem lévőket, amely tulajdonságok elérése érdekében történik a ceremónia, pl. a nemez legyen fehér és szilárd, az új íjj legyen erős, találja el az ellenséget stb. Legfontosabb jellemvonása az aktivitás, nemcsak dicsér, hanem követel is, s ez a lényege a műfajnak, az énekes a ceremónia segítségével hatást próbál gyakorolni a ráolvasás tárgyára, s azt az ő kívánsága szerint, az óhajtott módon befolyásolni. Néha összefonódik a magtállal, a dicsérő énekkel, abból átvesz, magába épít részleteket, de végül is a tulajdonképpeni magtált a műfaj törvényeinek megfelelően, aktív kívánsággal, ráolvasással zárja, tehát jiröllé alakítja. Tartalmát tekintve rendkívül sok témát ölel fel, sok az olyan esemény, az olyan tárgy, amely igényli az áldásmondást, ráolvasást. Eredetükre nézve a jirölök még a buddhizmus előtti mongol hitvilágban gyökereznek, a sámánizmusban, amikor a lelkek korlátlan ura a sámán volt, s az ő ráolvasásától, hatékonyságától függött, a megfelelő szellemeken keresztül a tárgyak jóindulata, az események szerencsés kimenetele, s maga az emberi élet is. Jiröl számtalan és nagyon sokféle van. Kapcsolódik a nomád ünnepnapjaihoz, és hétköznapijaihoz, elkíséri élete során, ha egészséges, szüksége van rá, ha beteg. Szinte tengernyi azoknak az alkalmaknak a száma, ahol szükség van áldásra, szükség van ráolvasásra.

Igen gyakran használnak jirölöket a házassági ceremónia alkalmával. A házasság a nomád társadalomban az élet egyik legfontosabb aktusa, s ilyen alkalomkor nem hiányozhatnak az áldáskérő énekek, a ráolvasások. Két legjellemzőbb típusa az új vőre vagy menyre való ráolvasás, és ráolvasás a fiatalok később felállítandó új jurtájának a helyére, vagy a már felállított jurtára:

Vő és meny áldása

Kán apád áld meg most téged:
Napként, holdként ragyogjatok,
Napkelettől napnyugatig
Széles birodalom ura,
Szabad, híres nép gazdája,
Kánja, úrnője legyetek.
Nyolc lábú aranyos trónon
Napként, holdként ragyogjatok.
Sólyom-szépségű fiaknak
Szülőanyja, öregapja,
Szerencsés őse legyetek.
Szabad, vándorló nép ura,
Kánja, úrnője legyetek.
Ivadékod mint vadmadár,
Itatód tengernyi legyen.
Ítéző törvény tudói,
Igaz gazdái legyetek.
Örömanyád áld most téged:
Királyi pecsét bírója,
Kánnemzetség folytatója,
Kövesd felségek szokását!
Havas hegyhez hasonlító
Habos-fehér jurtátokban,
Uralkodók tűzhelyénél,
Utódokkal, nyugalomban,
Áldott békében éljete!⁶⁴

(Tatár Magdolna ford.)

A jurta áldása

Igém kegyelem kövesse.
Fejszével faragott jurtád
Fényes várhoz hasonlítson.
Fehér palotánknak ura
Büntelenül boldog legyen.
Szekercével vágott jurtád,
Szent városhoz hasonlítson,
Tejfehér jurta gazdája,
Tévedetlen örülhessen.
Nemez borította jurtád,
Nemes várhoz hasonlítson,
Békés, fehér sátor ura,
Boldog nyugalomban éljen.

⁶⁴ B. Rintchen, Les matériaux pour l'étude du chamanisme mongol I. Wiesbaden, 1969. 3.

Végnyi selyem-fedte jurtád,
 Verhetetlen várként álljon.
 Végtelen sok kincsed legyen,
 Véred, fiad sok szülessen;
 Vajjal, tömjénnel áldozom.
 Délről Buddha oltalmazzon,
 Vágyad végre teljesítse!
 Nyugatról mesterünk védjen,
 Nagy kincstárral gazdagítson!
 Északról bölcs szent óvjon meg,
 Étel, itallal tápláljon!
 Keletről a sors istene,
 Kísértetet kergesse el,
 Kegyelmet hozzon áldásom!
 Betegségek pusztuljanak,
 Buddha hite így áldjon meg!
 Ez áldásmondásom által,
 Egybegyűjtött nemzetségünk
 Békés, biztos, életében
 Boldog, szerencsés lehessen!⁶⁵

(Tatár Magdolna ford.)

Nem nélkülözik a jirölöket azonban az egyéb ünnepi alkalmak sem. A jirölök, tekintve hogy rituálisak, meghatározott eseményekhez kötöttek, főleg ünnepnapok alkalmával használatosak. A legfontosabb ünnep a *nádam*, július 11-én, a mongol népi forradalom kitörésének évfordulója. A *nádam* a mongol nép legnagyobb ünnepe; három napig tartó lóversenyek, íjászbemutatók, birkózóversenyek teszik emlékezetessé. Ilyenkor kerül sor a lóversenyben győztes ló megáldására, ez az ünnepség kiemelkedő aktusa. A lóáldó énekek a mongol népköltészet legszebb alkotásai közé tartoznak.

Kiemelkedő még az újévi ünnep is, amikor a jövő évét áldják meg, s felsorolják, hogy milyen kívánságokat állítanak vele szemben. Tehát nem kézzelfogható dolgot, hanem a jövő évét áldják, mint ahogy a nádamkor elhangzó áldások javarészában is magát az ünnepet áldják elvont formában.

A legújabban keletkezett jirölök egyrésze a mongol társadalmi élet egyéb ünnepi aktusaihoz kapcsolódik. Híresek például a különböző állattenyésztési kongresszusok alkalmából írt, s azokra áldást kérő énekek.

Az ünnepnapok mellett a hétköznapiak is tartogatnak olyan alkalmakat, amikor áldástkérő énekek hangzanak el, hiszen a mindennapi élet is ezernyi olyan alkalmat kínál, amikor elkel az áldás. A munkavégzés fontos, kritikus fázisai, mind-mind megkövetelik a szorgalmas emberi munkán kívül a természetfeletti hatalmak jóindulatát is. A mai, megváltozott viszonyok között, az ünnepnapokra szerzett jirölök, már nem a természetfeletti hatalmak segítségét kérik, mint régebben, hanem tulajdonképpen ódák jiról formában; a munkavégzéssel kapcsolatos jirölök viszont megőrizték a felsőbbrendű hatalmakba vetett bizakodó hitet. A munkavégzéssel kapcsolatos leggyakoribb jirölöket új sátor felállításakor, üst alágyújtásakor, lakoma előtt, csépléskor, kumiszkészítéskor, gyapjúkalláskor, nemezkészítéskor és birkanyírásakor. Különösen híresek a birkanyírásakor mondott jirölök:

⁶⁵ I. m. 4-5.

Nyíróolló,
Nyírott birka,
Millió legyen belőle!
Birkafalka - ne lássam végét!
Birkagyapjú - érjen az égig!⁶⁶

- foháskodik a nomád pásztor.

A jirólók legtöbbje ismerteti a munka folyamatát is. Másképpen mondva, a munkavégzéssel kapcsolatos jirólók inkább leíró, míg a személyekkel, tárgyakkal kapcsolatosak inkább katalógus jellegűek. A nemezkészítést áldó versek magukba foglalják például, szemléletes módon, az egész munkafolyamatot:

Kiválasztott zöld mezőben
Két kezünkkel vágunk helyet,
Körülvevő sok baráttal,
Kumiszt iszunk majd és tejet.
Zöld mezőben letelepszünk,
Száz ezer juh gyapját vágjuk,
Fehér gyapjú-pihék szállnak,
Forrásvizet öntünk rájuk.
Kirostáljuk a hibásat,
Kavargatjuk, összenyomjuk,
Rétegesen összehordjuk,
Ráró-lóval lenyomtatjuk.
Óh nemez te csodálatos!
Fehér nemez lyuk nélkül,
Ferde szakadás nélkül,
A papírnál fehérebb,
A csontnál meg keményebb,
Domborúbb a hullott jégnél,
Drágább a friss, vert ezüstnél,
Préselt nemez drága kincsünk!
Légy fehér mint kagyló háza,
Légy erős mint selyem szála,
Tarts ki ha az ég dörög,
Ne hasadj el! Légy örök!⁶⁷

Igen gyakran előfordul a használati tárgyak megáldása is. A használati tárgyak megáldása a legősibb tevékenységek egyike, hiszen ezeknek a tárgyaknak a segítségével tudja a természeti ember életét fenntartani. A legfontosabb tárgyak az élelemszerzés és a védelem tárgyai, az íj és a nyíl, a nomád pásztor fontos szerszáma a pányva, a költözések lebonyolítására szolgáló jurtát szállító szekér, a lakósátor, s mindezek mellett természetesen a mulatságok elengedhetetlen tartozéka a pálinka és a kumisz.

A használati tárgyak mellett megáldják az állatokat is, hogy sokasodjanak és gyarapodjanak. A már említett ünnepi versenyló-áldáson kívül ismertek még juh- és teve-áldásmondások is, a leggyakoribb azonban az, amikor az ötféle állatot együtt áldják, azt az ötféle állatot, amely a

⁶⁶ Mal až achujn... 58.

⁶⁷ I. m. 56-7.

mongol nemzeti vagyon alapját képezi. Nem ismertek még, bár feltehetően vannak, kecske, szarvasmarha és jak áldó énekek is.

A sámánkultusz legszemléletesebb maradványai a testrészekre ráolvasó énekek. Ráolvasnak a beteg testrészeire, hogy az ártó szellem, amelyiknek a betegséget tulajdonítják, hagyja azt el, s a beteg gyógyuljon meg. Ismeretes egy belső-mongol ráolvasó, amelyik gerincbántalmak esetén alkalmazandó, másokat pedig fül- és szájbetegségek esetén kell használni.

Van néhány olyan áldástmondó ének, amelyik nem illeszthető bele egyik kategóriába sem, például az a belső-mongol ráolvasó, amely egy bizonyos fajta fű növekedését kívánja az áldástmondás segítségével serkenteni.

Befejezésül még csak annyit, hogy az áldástmondó énekek a mai mongol költészetben is előfordulnak. A meghatározott alkalomra írott költői alkotások nagyrésze is ilyen jiról formában készül, ami a mongol irodalmi hagyományok ápolásának ékes bizonyítéka.

Magtál, himnusz, dicsőítő ének

A jirólók mellett a mongol népköltészet legjellegzetesebb alkotásai. Európai szemmel nézve ódák vagy himnuszok, mivel valakinek vagy valaminek a tulajdonságait dicsőítik erősen túlzó, érzelmileg felfokozott formában. A jirólókkal együtt ezeket is ki szokták rekeszteni a népdalok közül, mivel vagy egyáltalán nincs dallamuk, vagy pedig a monoton kántálást csak ritkán szakítja meg kottázható dallam. A magtálok is meghatározottak az alkalom által, hiszen általában csak ünnepekkor, nevezetes események idején szokták őket előadni. A cél azonban nem határozza meg őket, mivel a magtálnak nincs kifejezett célja. A magtál nem kíván, nem óhajtja a jelen állapotot megváltoztatni, csupán túlzó formában, a meglevő tulajdonságok szemléletes leírására törekszik. Az igazsághoz tartozik, hogy az alkalom általi meghatározottság sem olyan szoros, mint a jirólóknél. Híres lovak dicsérő énekét, az Altaj hóborította csúcsainak dicséretét, minden különösebb alkalom nélkül, esti tábortűznél, a kumiszos kupák sűrű üritgetése mellett is el lehet énekelni, míg a jiról esetében nem lehetséges. Jellemzője a katalógusszerűség, sokkal erősebb formában, mint a jirólnél láttuk, néha egy-egy ilyen magtál szinte nem tartalmaz mást, mint a jelzett szót, jelzőivel együtt. A magtál passzív, azaz az énekmondó nem akar hatást gyakorolni a dicsért tárgyra, nem akarja azt megváltoztatni, legfeljebb magában rejti azt a kívánságot, hogy a dicsért tárgy maradjon olyan előnyös tulajdonságokkal teljes, mint amilyen a dicsérés időpontjában volt.

A magtál eredete is a sámánizmus korára nyúlik vissza, hiszen a szellemekkel való megfelelő viszony kialakításának, illetve fenntartásának, az áldozat melletti legfontosabb része, a dicséret. A sámánizmus hitvilágának embere szerint, a szellemek készek barátságot kötni avval, aki dicséri őket; a dicsért ló például megtartja a szellemek segítségével jó tulajdonságait. A buddhizmus uralkodóvá válása után ezek a dicsérő énekek ugyan fennmaradtak, de egyre inkább csak formájukban, míg a sámánizmusban kialakult tartalom és háttér elvesztette eredeti funkcióját. Ma már a hegyeket, erdőket dicsérő dalok nem a nomád félelmét, hanem hazaszeretetét tükrözik. A magtál, mint forma tovább él, sőt a mai modern irodalomban másodvirágzását éli. Szinte valamennyi új mongol költemény, amely a hazáról vagy annak valamelyik híres helyéről, városról, termelőszövetkezetéről szól, magtál formájában íródik. Gyakori fajtájuk a földrajzi fogalmakat dicsérő énekek.

Régen, a buddhizmus előtt, a hegyek, a vizek, nagy fák és a hatalmas hegyek keskeny hágói voltak a szellemek legismertebb lakóhelyei. A hágók szellemének történő tiszteletadás, áldozat ma is látható leggyakoribb emlékei az *obók*, kőrakások, melyeket az utasok emeltek, egy-egy követ dobva a már ott heverő halomhoz, hogy ezzel a gesztussal is biztosítsák maguknak a hágók szellemének a jóindulatát. A nép ajkán megszülettek a legjellegzetesebb helyeket

dicsérő dalok, ódák, melyek a megénekelt hely szentségét és fenségét zengik. Az egyik ilyen leggyakrabban megénekelt hely az Altaj hegység, amely kán a hegyek között, nem is emlegetik másképpen csak Altaj kán néven:

Örök hó-sapka borítja bérce,
Örül, ki látja kemény kő-csúcsod,
Tenger-széles égig érő,
Gazdag Altaj kán, szép szülőföldem.

Hűvös folyóid hólepte partján
Hód és vaddisznó pihen a húsben,
Tenger-széles égig érő
Gazdag Altaj kán, szép szülőföldem.

Víze ragyogó, halk szavú Bulgán
Vizében kövér nagy halak élnek,
Tenger-széles égig érő
Gazdag Altaj kán, szép szülőföldem.⁶⁸

E dalban is, a sámánizmus régi hagyományát, csak a forma őrzi, a tartalom a mongol nép hazaszeretetének szép kifejezési módja. Ez az érzelem szüli a modern költészet hazafias ódáit százszámra, s teszi a magtált a mai mongol költészet egyik legnépszerűbb formájává.

A táj, a haza dicséretén kívül, a dicsérő énekek másik népszerű témája az időhöz, az időjáráshoz kapcsolódik. Mint ahogy bizonyos helyek szelleme dicséretet igényelt, ugyanúgy dicséretre tartott számot a négy évszak, s az állatcikluson belüli tizenkét év is. Magasztalni kellett az évszakokat, hogy minden úgy következzen be, ahogy azt el lehet várni, hogy ne okozzon senkinek meglepetést, télen legyen hideg, de ne legyen szeles, jeges idő, amikor a hó ráfagy a fűre, az állatok a jeges hó alól nem tudják kitépni, s beköszönt a nomád pásztor leggonoszabb ellensége a *dzud*, az éhhalál. A tavasz legyen kellemes, csapadékos, de ne legyen árvíz; ősszel legyen kellemes meleg az idő. Az állatcikluson belül mind a tizenkét év legyen szerencsés, s még azok az évek is, amelyek különben nem szoktak túlságosan jóindulatúak lenni, a dicséret hatására ne legyenek kemények. Minden évről el kell mondani a legjobbakat, mint pl. a „Tizenkét év” című magtálban:

Drágaköveket hány ki szájából,
Deres hó-patkány - a kezdeti év.
Szerencsés az, ki gazdája néki,
Szarva-nagy ökör - a második év.
Fák árnyékában tarkán világít,
Fürge, vad tigris - a harmadik év.
Talpa nyomot hagy végig a földön,
Tapsifüles nyúl - a negyedik év.
Remeg az ég is, ha hallja haragját,
Rettentő sárkány - az ötödik év.
Csavarja testét míg az idő tart,
Csíkos-hó-kígyó - a hatodik év.
Patája messzire közelre csábít,
Paripák ura - a hetedik év.
Halmot és völgyet milliót tölt be,
Hófehér bárány - a nyolcadik év.

⁶⁸ Ardyn duunuud. Ulaanbaatar, 1962. 52-4.

Csúfol ő mindent, amit csak meglát,
Csalfa bölcs majom - a kilences év.
Hajnal pírjában kürtszó a hangja,
Húvös hó-kakas - a tizedik év.
Házőrző kutya, vonyít vagy ugat,
Harang a hangja - tizenegy év.
Vájja a földet a vén vaddisznó
Véső agyara - tizenkét év.⁶⁹

A dicsérő énekek harmadik csoportja az ún. állatdicsérők. A nomád pásztor közvetlen kapcsolatban állt az állatokkal, nevelte, gondozta őket, ugyanakkor az állatok tartották fenn életét, ők jelentették a társadalom gazdasági alapját. A mindennapi életben, de különösen a törzsi villongások, háborúk idején, nagyon sok függött attól, hogy kinek milyen gyors a lova, mivel ezen a gyorsaságon az élet vagy a győzelem múlhatott. Ezek a kis, alacsony, nagyfejű mongol lovak, gazdáikkal a nyergükben, több alkalommal eljutottak Belső-Ázsiából Európába is. A gazdának elsőrendű érdeke fűződött ahhoz, hogy lovai, tevéi, gyorsabbak, erősebbek legyenek másokénál, ha kell, meg tudjanak előzni másokat a győztes csatában, ha kell, el tudjanak menekülni az üldöző ellenség elől. Dicsérték tehát a lovat, a jót, hogy maradjon mindig olyan gyors és erős mint addig, a rosszat pedig azért, hogy hátha majd a dicséret hatására valóban olyan lesz, mint amilyen jelzőkkel illették. Dicsérték a lovat, amelyik halálos vágóban utoléri gazdájával a hátán a menekülő farkast, a tevét, amely méltóságteljesen emelkedik ki a homoksivatag buckái közül, mint a piramisok. Dicsérték a kecskét, a juhot, a tehenet, a szent „öt állatot”. Kedveskedtek neki, néha olyan módon, mint ahogy az ember annak szokott kedveskedni, akit a legjobban szeret. Elhalmozták jelzők százaival, dicsérték erejét, fürgeségét, szép formáját, hasznosságát. Szinte büvölték a dicsérekkel, hogy a jövőben is őrizze meg eddigi jótulajdonságait, segítse gazdáját a munkában és a harcban. Az egyik legszebb lódicsérőt Képes Géza fordította magyarra:

Szép hosszú hátú,
Széles, formás tomporú.
Lába poroszkál,
Lám nyakán bojtos dísz.
Szép füle, mint farkasfül,
Szeme hajnalcsillag.
Fenn a Hangájban
Fekete kanca szülte.
Távol az Altájban
Tarka kanca ellette.⁷⁰

A személyeket dicsőítő magtálok régebben a mongol történelem és mitológia, újabban viszont az emberiség kiemelkedő alakjait dicsérik. A régi dicsérőkben kánok, magas egyházi méltóságok, a társadalmi élet kiemelkedő személyiségeinek tetteit, Manahannak, a vadászok istenének segítőkészségét zengték. Különösen szép dicsérő éneket írtak a nagy ojrát nemzeti hős, Galdan s a mitikus vitéz, Geszer bátor emlékére. A legutóbbi időkben az ilyen típusú dicsérő énekek, a nemzetközi munkásmozgalom nagy vezetőihez, elsősorban Leninhez, a mongolok közül Szühebátorhoz, Csojbalszánhoz, s az emberiség kiemelkedő hőseihez, Gagarinhoz, Tyitovhoz stb. íródtak. Az itt következő részlet Lubszan húrcsinak, azaz Lubszan énekesnek, Leninhez írott hosszabb énekéből való:

⁶⁹ Mongol ardyn duunuud. Ulaanbaatar, 1958. 47.

⁷⁰ A mongol irodalom.... 254.

Megvilágítottad e sötét világot, Lenin!
Minden bölcsességnek csúcsa lettél, Lenin!
Mi kis népünk hőse, nagyerejű Lenin!
Haladásunk útját megmutattad, Lenin!
Harcra szerveztél meg a népünket, Lenin!
Hatalmas erejű világot ránk, Lenin!
Elnyomóinkat mind tovaűztél, Lenin!⁷¹

Akadnak, ha nem is túlságosan nagy számban, meghatározott alkalmakkor énekelt dicsérők is. Említettük ugyan, hogy a jiróllal szemben a magtál az alkalomtól kevésbé meghatározott, vannak azonban olyan magtálok, amelyeket nem lehet mindenkor, hanem csak bizonyos esetekben előadni. Részben ilyenek a lódicsérők, bár ezeket elvétele más alkalommal is lehet énekelni nemcsak lóversenykor. Szigorúan meghatározott viszont, és bizonyos rítust követ a birkózóversenyek résztvevőinek vagy győztesének dicsérője. Általában ünnepélyes alkalmakkor, főleg nádamkor hangzanak el, részben verseny előtt, lelkesítve a résztvevőket, részben verseny után, magasztalva a győzteseket. Más alkalomkor ilyen dicsérőket nem szoktak előadni.

Gyakoriak a használati eszközök dicséretei, melyek a mindennapi élet használati tárgyait dicsőítik, a nyeret, a pányvát stb. Igen érdekesek a *hadag*-dicsérők. A *hadag* egy téglalap alakú finom, többnyire kínai selyemkendő, amelyre ősi szokás szerint ráhelyezik azokat a tárgyakat, amelyeket egy másik személynek ajándékozni óhajtanak, s az ajándékot ezzel együtt nyújtják át. Viszontajándékozás esetén a válaszaajándékot az ajándékozó saját *hadagján* köteles átnyújtani. Modern fogalmaink szerint a *hadag* az ízléses csomagolás szerepét tölti be. Öreg mongolok felfogása szerint *hadag* nélkül ajándékozni illetlenség. A régi időkben egy-egy *hadag*, amely ritka selyemből művészi módon készült, nagy értéket képviselt, s nem egyszer értékesebb volt, mint a ráhelyezett, különben szintén nem lebecsülendő ajándék.

Ritkábban előfordul ételek, italok dicsérő éneke is, amelyet többnyire nagyobb összejövetelek, lakomák alkalmával mondanak el. Ismertek pálinka-, kumisz-, köles-dicsérők.

Akadnak olyan, főleg mostani keletkezésű dicsérők is, amelyekből alig néhány vagy gyakran csak egy-egy ismeretes, s a szocializmus építése során eddig megismert, nem látott, szokatlan, bámulatot keltő alkotást énekelnek meg benne. Ilyen „bámulatot keltő” tárgy lehet a repülőgép, toronydaru, vasút stb.

Magasban szálló repülőgép,
Mindannyiunk büszkesége vagy te!⁷²

- énekel a repülőgépet megpillantva Lubszan húrcsi.

Az áldást-, dicséretet zengő énekek ellentétei az átkozódó, átokmondó énekek.

Harál, átokmondó ének

A harál átkot és boldogtalanságot, szenvedést és halált kíván. Többnyire misztikus szertartások kíséretében alkalmazzák. Céltáblaik kivétel nélkül emberek, akik valamilyen oknál fogva kiváltották a harál mondójának gyűlöletét. Eredete a buddhizmus előtti időkre nyúlik vissza, amikor még a sámánok és varázslók korlátlan hatalommal rendelkeztek ellenségeik lelke felett:

⁷¹ A Mongol Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének archivumából (szám nélkül).

⁷² Uo.

Forduljon fel a tűzhelyed!
Feketüljön meg a combod!
Fuss! Menekülj!
Fagyj meg fene hidegben!
Csak! csak! fuss!
Csontkengyelbe kapaszkodjál!
Négy lába az égnek álljon!
Negyven csigolyája nézze a földet!⁷³

(Kara György ford.)

Az átok hatástalanítására, illetve visszafordítására szolgál az átok-megfordító, mely szerint az átkozódónak kell bűnhődnie:

Átkod váljék áldássá!
Álnok orrod horoggá!
Szurokszínű számaron
Hajtsanak át határon!⁷⁴

(Kara György ford.)

Alkalmi, rituális dalok

A rituális dalok meghatározott alkalomra születtek, későbbi keletkezésűek mint a jirölök vagy a magtálok, valószínű, hogy azokból vagy azok hatására jöttek létre. Dallamuk van, versszakokra tagolódnak. A legelterjedtebbek a mulatónóták, melyek ivásra, vidámságra, éneklésre serkentik a jelenlevőket. Érdekes dalt találunk Pozdnyejev gyűjteményében. A dalban a mulatozásnál használt hangszerek első személyben elmondják tulajdonságaikat, bemutatkoznak a jelenlevőknek:

Kutuktuk és lámák kik összegyűltetek,
Katonák és urak, ide eljöttetek,
Három zeneszerszám hangja, húrja, fája,
Hivogat titeket e jó lakomára.

Bisu-darma volt ki engem kifaragott,
Birü tündér az ki két kezében tartott,
Nézem a jövőndöt, elmondom a mának,
Neveznek engemet dalos bisandzának.

Dzódaj fából véstek, faragtak engemet,
Dünnyögő selyemhúr díszíti testemet,
Néha zeng a hangom, dísze lakomának,
Neveznek engemet nótás jatagának.

Kegyes mongol mester ki engem készített,
Kemény fámra húrnak ő lószórt feszített,
Gyönyörű hangomat ki hallja, nem feled,
Gyémánt jekelinek neveznek engemet.⁷⁵

⁷³ A mongol irodalom... 255.

⁷⁴ I. m. 255.

⁷⁵ A. Pozdneev, *Obrazcy narodnoj literatury mongoljskich plemen I.* Szentpétervár, 1880. 165.

Ha a mulató-nótákat hallgatjuk, sok mindent megtudunk a szigorú mongol szokásokról, melyeket a meghívottnak meg kell tartania, ha nem akarja megsérteni a házigazdát és a többi vendéget. A régi alkalmi dalok szolgáltatják a legjobb anyagot a ma már elfelejtett szokások vizsgálatához, kár hogy kevés van belőlük.

Tipikus alkalmi dal az úgynevezett kísérő dal, melyet hozzátartozó utazásakor énekelnek.

Járj utadon szerencsével, szerelmem hej!
Jellemedben ne változz meg, szerelmem hej!
Távolban járj egészséggel szerelmem hej!
Tiszta szíved őrizzed meg, szerelmem hej!
Szent kolostor messzi van biz, szerelmem hej!
Szigorú fagy arcod vágja, szerelmem hej!
Tarka lovadra pattanj fel, szerelmem hej!
Távolból sietve térj meg, szerelmem hej!⁷⁶

A „szerelmem hej”! megszólítás tetszés szerint, az alkalomtól függően felcserélhető.

A kísérő dalok a modern korban sem vesztek ki. Magam is tanúja voltam 1964 őszén az ulánbátori vasútállomáson kísérő dalok éneklésének, mikor hozzátartozóik a külföldre távozó ösztöndíjas diákokat búcsúztatták.

A feudális mongol társadalomban a hagyományoknak, a szokásoknak rendkívül nagy szerepe volt, s aki ezeket megszegte összeütközésbe került a társadalommal. Ilyen szigorú szokások voltak: az idősebbek tisztelete, a vendégfogadás kötelessége, az étkezés formái, a vendégnek a házigazda iránt mutatandó tiszteletének ezer apró módja, melyek megszegésére még a fiatalság sem volt enyhítő körülmény. A szokások megszegése miatt kirótt büntetés elleni tiltakozás is gyakran dal formájában öltött testet:

Hideg szél fúj kinn a mezőn, hej, haj!
Hogy a korbácsom elejtem, hej, haj!
Kényeztettek otthon engem, hej, haj!
Kemény szívvel mért dorgáltok, hej, haj!
Hideg szél fúj a hegyekben, hej, haj!
Hogy a pányvát is elejtem, hej, haj!
Mert nem tudtam én a szokást, hej, haj!
Mért szidtok most kemény szóval hej, haj!⁷⁷

Munkadalok

A mind ez ideig egyetlen mongol nyelvű népdal-osztályozással foglalkozó műben, Rincsin-szambu könyvében szerepel egy népdalcsoport, munkadalok néven, de a mű maga egyetlen igazi munkadalt sem tartalmaz. Klasszikus értelemben vett munkadalt mongol területen ezideig mindössze egyetlen darabot sikerült csak találni. Feltehető, hogy a pásztortársadalom bizonyos monoton munkatevékenységének elősegítésére, pl. nemezkészítés, születtek munkadalok, ezek azonban vagy eltűntek vagy pedig még lappanganak. Azok a dalok, amelyek az említett mongol szerző könyvében szerepelnek, nem munkadalok, hanem munkáról szóló dalok. Nem egy adott, konkrét tevékenység előmozdítását, nem magának a tevékenység

⁷⁶ Mongol ardyn duunuud 1957. 44.

⁷⁷ Rinčensambuu, Mongol ardyn duuny töröl züjl. Ulaanbaatar, 1959. 40.

végzésének fizikai segítségét szolgálják, hanem általában dicsérik a munkát, mindenfajta olyan tevékenységet, amely az emberi társadalom anyagi javainak gyarapodását segíti elő. Ezek a dalok többnyire újak, nem is igazi népdalok, művészi színvonaluk is meglehetősen kérdéses.

Mit megígértünk, azt teljesítjük,
Munkások harcos célja ez,
Hogy az új gépet uralni tudjuk.
Hős lendülettel törjünk előre!⁷⁸

- mondja egy burját népdal. Sok dal íródott a termelőszövetkezetekről is, főleg a burjátlakta területeken, melyekből N. Poppe 1934-ben kiadott s a termelőszövetkezeti poétikát tárgyaló könyvében közöl néhányat. Tartalmukban a termelőszövetkezeti tagok életét, a kollektív munka előnyeit s az alkotás örömét dicsőítik.

Az egyetlen igazi munkadalt a juhok terelésénél éneklik, célja a munka megkönnyítése:

Borzas fejű tarka birkám,
Bárányod már enni kér,
Friss tejed szagát már érzi,
Futna már az anyjáért.
 hosz!
 hosz!
 hosz!

Tavasza van már a világban,
Téli hó az égbe száll,
Bárányod a lágy szellőben
Bégetve nyomodban jár!
 tojg!
 tojg!
 tojg!

Simogató napsugárban,
Szeliden zöldül a rét,
Kiszopni a duzzadt tőgyed,
Kisbárányod fut eléd.
 tojg!
 tojg!
 tojg!

Hamarosan itt a nyár is,
Haragosan kék az ég,
Kisbárányod dús tőgyednek
Kiszopja majd friss tejét!
 tojg!
 tojg!
 tojg!⁷⁹

⁷⁸ I. m. 49.

⁷⁹ A mongol irodalom... 35.

Történeti énekek

A történeti énekek történeti eseményekről és történeti személyekről szólnak. A történeti személyekről szóló dalok ódák, amelyek a történelem valamely kiemelkedő eseményében résztvevő személyiségnek állítanak emléket, dicsőítik érdemeit. A forradalom előtti kor szép alkotása az ojrát Galdanhoz írott óda:

Folyó-forrásnál, Honholdzór hátán,
Fényes páncélban, néped csapásán,
Óh én hősöm, bátor Galdán!
Tegzedben vadul zörgetsz nyilakat,
Te kíséred a hercegfiaikat,
Óh én hősöm, bátor Galdán!
Kanócos puskád rázod, s rohanva,
Kísérő hadad jár a nyomodban,
Óh én hősöm, bátor Galdán!
Lövésed töri vadló vas-csüdjét,
Lőtt vessződ zúzza ellenség vértjét,
Óh én hősöm, bátor Galdán!
Galdán! Harapós teve ragyogó foga!
Galdán! Ellenség-fejek gyűjtő-kosara!
Galdán! Villám, nyomában pusztulás jár!
Galdán! Sólyom, karma a nyers húsba váj!
Galdán! Villám, nyomában pusztulás jár!
Galdán! Sas, kinek karma nyers húsba váj!
Óh jaj! Meghalt a vad tevecsdör!
Óh, sok utóda őrzi a magját,
Nem jön már vissza, elmúlt örökre,
Nem lesz már többé soha ő - Galdán!⁸⁰

A forradalom utáni kor történeti dalai a nemzetközi munkásmozgalom, a békeharc nagy alakjairól, a szocializmus építésének harcosairól szólnak. Ünnepeken, felvonulásokon százszámra éneklük a Leninről, Szühebátorról, régi partizánokról és nagy csatákról írt énekeket. E dalokról, mint műfaji kategóriáról a magtálok tárgyalásánál már szólottunk.

A történeti dalok különleges csoportját alkotják a betyár- és katonadalok. A nomád társadalom erejét, tulajdonképpen tömegét, a harcedzett férfiak alkották, akik a kánok hívó szavára hadbavonultak. A feudalizmus fejlettebb fokán kialakult a hivatásos katonák rétege, akik vagyontuk vesztett pásztorokból, s egyéb, dologtalan elemekből tevődtek össze. A feudális kor hűbéri harcaiban azonban már nem volt elég a feudális urak mellé tömörült kíséret, nagyobb számú katonaságra volt szükség, amely kizárólag a földesúr birtokán, a békében munkát végzők harcbaszólításán alapulhatott. Ezt a nem zsoldos katonaságot a kényszer, a kán kényszere hozta létre, s már nem a katonáskodást kedvelők pénzéhségén, nem is a haza s a közösség védelmére, saját akaratukból alakult önvédelmi egységek öntudatán alapult, hanem a földesúr kényszerítő hatására tevődött össze. A kényszer gyakorlati megvalósítása a katonafogdosás, s az erőszakos sorozás voltak. Az ellenük való tiltakozás jegyében születtek a szomorú katonadalok, a besorozott, harcba indulni nem akaró katonák családjuktól, szerelmüktől búcsúzók, bánatos dalai.

⁸⁰ A. Pozdneev, *Obrazcy...* 149.

(Kara György ford.)

Hogyha bátyám kérdi,
 Mondd meg: halott vagyok.
 Hogyha ángyom kérdi,
 Mondd azt, hogy megjövök.⁸²

„Három ágú varkocsom
Bizony ezüstté vált.
Kicsit hibás életű,
Isten-szívű Toroj barát
Együtt mulassunk hát!”⁸³

83

Politikai dalok

A társadalom mozgásának leglátványosabb vetülete, a napi politika, gondolkodásra és állásfoglalásra kényszeríti a kor emberét. Ez az állásfoglalás, a napi politika megítélése, az egyes embernek a napi politikához való viszonya tükröződik e népdalcsoportban. A csoportot három részre bonthatjuk, a feudalizmus, azaz a forradalom előtti, a forradalom és a szocializmus építése, azaz a forradalom utáni korra.

A forradalom előtt a mongol nomád-parasztot a világi és az egyházi kizsákmányolás kettős terhe nyomorította. Mind a világi, mind az egyházi hatalmasságok siserehadát, ezek eltartásának terheit az egyszerű köznép viselte vállain. A legsúlyosabb terhet az egyház jelentette, megszámlálhatatlan kolostorával, a lakosság 60 százalékát kitevő szerzetesi tömegével, akik a vallás segítségével zsákmányolták ki a tudatlan és a vallási fenyegetések hatására állandóan rettegetésben élő mongol parasztot. Tanításuk szerint a hágókat és a pusztákat rettenetes démonok népesítették be, a buddhista pokol ezernyi kimondhatatlan gyötrelme várt arra a halandóra, aki bűnei feloldozását nem a kolostorokban kereste, s aki a feloldozás fejében nem ajánlotta fel vagyonának nagyrészét a mindig éhes papoknak. Az egyház gazdasági hatalma súlyosabb volt a világi urak hatalmánál is.

Száraz fűvet, rothadt szénát
Számos marhánk egye meg,
Összes jurtánk ideűzve
Öreg Dá pap hajtott minket.⁸⁴

- kesereg egy népdal. A jó legelőről a kolostor elűzte a parasztokat, s a saját állatait hajtotta oda, míg az „aratok” kénytelenek „száraz fűvet, rothadt szénát” adni a jószágnak. S ami a kolostorok kiszípolozó tevékenysége után még megmaradt a szegények tulajdonában, arra a világi hatalmasok tartottak igényt. E kor jellegzetes termékei a kesergők, a világi és egyházi kizsákmányolástól elgyötört nomádok szomorú panaszdalai:

Fekete szantál-karcsú paripád
Fekete hátán fenn a nyereg;
Szigorú kánnak szegény jobbágya,
Szomorú sorsán csak kesereg.

Fekete szantál-szívós paripád
Fekete hátán fenn a nyereg;
Hitvány uraknak szegény jobbágya
Hitehagyottan csak kesereg.⁸⁵

Természetesen nemcsak kesergők és az elnyomástól gyötört parasztok panaszkodó és néha lázadó dalai a kor egyedüli termékei. A kánok környezetében éltek szép számmal olyanok, akiknek jobban ment a soruk, mint a nincstelen parasztoknak, az állandó fegyveres kíséret, az udvaroncok, a *nökiir*-ök, a közvetlen környezet egyéb emberei, dalaikban dicsőítik uraikat, hiszen azok táplálják őket, az ő kiszolgálásuk révén tudják fenntartani magukat, s tudnak jól élni, míg a parasztok csak tengődnek.

Fénye a holdnak és a csillagoknak,
Fénye és dísze a magas egeknek:

⁸⁴ Rinčensambuu, i. m. 18.

⁸⁵ Uo.

Sok-sok herceg és kán gyülekezete
Fénye, dísze a többi embereknek.⁸⁶

- énekelték azok, akik közel voltak a tűzhöz.

A politikai népdalok nem egyszer a kor áldatlan, sőt katasztrofális kulturális, egészségügyi viszonyaira is fényt vetnek:

Tuj folyó melletti fákat a tűz elégette,
Hogy történhetett?
Tüsetü megye lányait a vérbaj megette,
Hogy történhetett?⁸⁷

- kesereg az énekes egy régi dalban a Tüsetü kán területén dúló s a lakosságot pusztító szifilisz „járvány” idején.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására azonban Mongóliában is megindul a föld. A mongol kommunisták Szühebátor és Csojbalszán vezetésével megszervezték a pártot, a kánok és kolostorok elleni harcra buzdították az elnyomott tömegeket. A Szovjetunió hathatós segítségével hamarosan forradalom söpört végig az elnyomott, feudális Mongólián s egy-csapásra megszüntette az egyházi és világi feudálisok uralmát.

1921 nyarán győzött Mongóliában a szocialista forradalom. A mongol Vörös Hadsereg egységei, a mongol partizánok, a szovjet távol-keleti Vörös Hadsereg segítségével megtisztították országukat az Oroszországból kiűzött s keletre húzódott fehérgárdista bandáktól.

Még a forradalom győzelme előtt, röviddel 1917 után, megalakultak az első mongol partizánosztagok, melyek a Nagy Októberi Szocialista Forradalom mintájára Mongólia szocialista átalakításáért harcoltak. Ez alatt az idő alatt egyszerre viseltek hadat fehérgárdista oroszokkal, kínai rablókkal, japán hódítókkal és saját egyházi, világi uraikkal. A forradalom a nagy hőstettek kora, a bátor embereké s a lelkesítő daloké:

Vörös zászlónkat emeljük magasra,
Védjük népünk fenségét, hatalmát,
Kerítsük be mind a gonosztevőket,
Kiáltsunk hurrá-t, tapossuk szét őket!⁸⁸

- buzdít a „Vörös zászló” című dal.

1924-ben kikiáltották a Mongol Népköztársaságot. A világ második szocialista államának megalakulása után a politikai költészet is új tartalmat kapott; a szocializmus építésének problematikája foglalta el az urak elleni küzdelem, s a feudalizmus harcok ellenzésének a helyét.

A forradalom győzelme után Mongólia is bekapcsolódott a nemzetközi politika áramába. A mindennapi politikai fogalmai, kategóriái ismertekké váltak az egyszerű dolgozók előtt is, s a nagyszerű munkaeredmények, a békemozgalom sikerei, mind-mind ösztönzői voltak annak, hogy új tartalommal új népdalok szülessenek, melyek már az új társadalom, az új élet szépségeiről énekelnek. Rég eltűntek már az egyházi és világi kizsákmányolók, s a mostani népdalok mondanivalójának középpontjában az új életért folytatott harc áll:

⁸⁶ A. Pozdneev, Obrazczy... 127.

⁸⁷ I. m. 129.

⁸⁸ Mongol ardyn, 1957. 5.

Hatalmas hegy oldalán
Húvös-tarka cédrus áll;
Békeharc van minálunk,
Erős a mi országunk.

Vad magas hegy oldalán
Virágfürtös szantál áll;
Sorainkat szorosra,
Összezárjuk e harcban.⁸⁹

- mondja erről egy új mongol népdal.

Az új politikai népdalok formájukra a régi hagyományokat követik, de művészi színvonaluk még nem éri el a régiéket, inkább rigmusok, mint igazi népdalok. Hasonlataik szépek, de kifejezőmódjuk, valamint a politikai zsargon erőszakoltsága csökkenti művészi értéküket. Tartalmuk a legkülönbözőbb lehet: ifjúsági szövetség, békemozgalom, szakszervezet stb. Számos jel mutat azonban arra, hogy a modern népköltészet túljutott már a kezdeti nehézségeken, a politikai terminológia már nem hat szokatlannak, s az új fogalmakkal is képesek a hozzáértők már művészi fokon énekelni.

Vallásos népi-énekek

A vallásos énekek csoportja két részre oszlik: a buddhizmus előtti (sámánizmus korabeli) és a buddhista dalok csoportjára.

A sámánizmus népi énekei mások, mint az énekelt sámánszövegek, mivel azok általában nem voltak állandóak, a sámán egy adott témára improvizált, a népi-énekek viszont csak jellegükben viselik magukon a sámánizmus nyomait, nem a sámánok költötték őket, a nép ajkán születtek, nem változnak alkalmanként, hanem viszonylag állandóak, mint az egyéb népdalok. Viszonylag kevés maradt meg belőlük, hiszen a sámánizmus eltűnével s a buddhizmus mindent elsöprő győzelmével együtt feledésbe merültek ezek is. Sok sámánizmus korabeli ének azonban még ma is él, vagy a legközelebbi múltban még élt, mint ahogy azt a következő ilyen dal szövege is mutatja:

Nyugati sziklán nőtt fácska,
Terüljön szét sűrű ága!
Legyen kék, égbék a fája,
Legyen kék, mind a virága!
Oh ég, magas ég-apánk, vedd el!
Tudsz csinálni puskavesszőt belőle,
Menekül a jávorszarvas előle!
Ajándékot tudsz küldeni a cárnak,
Fogatot kiállítás a kozáknak!
Keleti sziklán nőtt fácska.....⁹⁰

Az énekes a kék éghez imádkozik, felajánl egy fácskát áldozatul, s az áldozat fejében némi segítséget kér, mivel nem volt képes saját erejéből eleget tenni a törvényben előírt fuvarállítási kötelességének. Számos ilyen népi-ének élt, amelyekben természeti jelenségekhez imádkoztak, tőlük várták a segítséget ügyes-bajos dolgaikban.

A vallási énekek másik nagy csoportját a buddhista népi-énekek alkotják. A buddhista énekek a buddhizmus filozófiáját tükrözik, a buddhista mitológia alakjai népesítik be őket:

⁸⁹ Rinčensambuu, i. m. 19-20.

⁹⁰ A. Pozdneev, *Obrazcy...* 288-9.

Dalai láma a hatalmas erőddel,
Diadalt arató győzelmi-híreddel,
Vadzsra-dára isten győzhetetlen töre,
Vigyázzon a bajtól, óvjon, védjen tőle!⁹¹

Az éneklő dicséri a mitikus alakokat, s védelmet kér tőlük a maga számára. Sok ének szól a mitikus alakok ábrázolása mellett a buddhizmusról általában. A buddhizmus jelentőségét dicsérik, nem személyekhez kötöten:

Ami az égen világít,
Arany napunk fénye az;
Ami lelkünkben világol,
Sárga hitünk fénye az!
Ami sötét éjben vezet,
Az ezüst hold fénye az;
Ami lelkünket vezeti,
Sárga hitünk fénye az!⁹²

A buddhizmussal nem elvont, hanem gyakorlati formában foglalkozó énekek alkotják a buddhista dalok zömét, a kolostorokkal, papokkal közvetlen kapcsolatban élő szerzők énekei. Mondhatnánk úgy is, hogy ezek az énekek a népi buddhizmussal foglalkoznak, az elvont fejtegetések helyett a buddhizmus gyakorlati megnyilvánulásai, felszíni jelenségei jelentik a fő témát. Ismerős lámákról, templomokról, megtörtént eseményekről énekelnek:

Sandáj folyó forrásánál
Szép templomot látok én.
Kinek a temploma az?
A mi lámánk háza az!

Déli hegynek oldalában
De szép dombot látok én.
Miféle domb lehet az?
A mi lámánk sírja az!⁹³

Végül meg kell emlékeznünk a vallásos énekek ellentétéről, az ateista énekekről is. Jól jellemzi ezt a csoportot a következő burját dal:

Hegyen élő jávorszarvast
Ha lelőtted, húzzad félre!
Jurtádból a buddha-szobrot,
Főlámástól rúgjad félre!
Jávorszarvast fenn a hegyen
Jó nyiladdal lőjjed által.
Buddhát összes szentjeivel,
Szemétdombon dobjad által!⁹⁴

Ezek az énekek a buddhizmust, a vallást magát tagadják, míg mások a papokat gúnyolják, azok az ún. papcsúfolók.

⁹¹ I. m. 87.

⁹² I. m. 224-6.

⁹³ A. Mostaert, Textes oraux ordos. Peking, 1937. 238.

⁹⁴ N. Poppe, Jazyk i kolchoznaja poëzija burjat-mongolov selenginskogo ajmaka. Leningrád, 1934. 63-4.

Didaktikus dalok

A mongol irodalom alkotásai között nagyszámban találunk didaktikus, tanító tartalmú műveket. Ezekben a könyvekben a szerzők arra oktatják olvasóikat, hogy miképpen kell viselkedni az istennel és a démonokkal, egyházi és világi előljáróival, a többi hozzá hasonló emberrel, szóval mindenkivel szemben, aki körülötte él. Kinek szabad hinni és kinek nem, mi különbözteti meg az ostoba embert a bölcstől, stb. Ezerféle jótanács ez, korabeli illemkalauz és nevelési tanácsadó egyszerre. A leghíresebb ilyen mongol gyűjtemény a „Bölcs mondások kincsestára” a szanszkrit Szubhasitaratnaniddhi mongol változata. A didaktikus irodalom igazi hazája India, innen került számos kiváló alkotás előbb Tibetbe, majd Mongóliába. A didaktikus irodalom hatására keletkeztek aztán a didaktikus népdalok, melyek tematikája a már említettekhez hasonlóan igen sokféle lehet.

A nép számára a legfontosabb intelem, a leglényegesebb oktatási téma az, hogy hogyan kell viselkedni egyházi és világi urai előtt. A tanács teljesen azonos; mindkettő előtt teljes tisztelet és megalázkodás:

Király urunk lovára
Kössünk gyeplőt, úgy illik.
Trónja előtt urunknak
Térdeljünk le, úgy illik.⁹⁵

- tanítja egy ordoszi népdal. A papoktól félni kell, el kell látni őket adományokkal, nem szabad lázadozni ellenük. Lényegében ugyanez vonatkozik a világi urakra is, így a dalok a feudális kizsákmányolásba való teljes beletörődést tanítják.

A másik, gyakori témája e daloknak az, hogy miképpen kell viselkedni a tanítómesterrel és az öregekkel szemben. A dalok a tanítványokat és a fiatalokat intik elsősorban. A tanítómester iránt tisztelettel kell viseltetni, nem szabad kigúnyolni, el kell tűrni fenyítéseit. Az öregeket gondozni kell, meg kell hallgatni bölcs tanácsaikat, hiszen az állam úgy van berendezve, hogy az öregek kormányozzák tapasztalataik révén. Néhány dal gúnyos formában ostorozza a fiatalok tapasztalatlanságát s szembeállítja az öregek megfontoltságával.

Igen fontos és nehéz dolog a jó és a rossz megkülönböztetése. A rossz álruhában leselkedik, felismerése nem könnyű, csak a bölcs tapasztalata segítségével lehetséges.

Magas hegynek a csúcsán
Mocsár vize meg nem áll;
Bűnös, gőgös emberhez,
Boldogság csak ritkán jár.

A macska ha egerész,
Arca szelíd, dorombol;
Ki a vizályt teremti,
Könnyes szemmel legyilkol.

Bölcs és ostoba súlyát
Beszélgetve ismered;
Malomkövet és szitát,
Megemeled, - ismered!⁹⁶

⁹⁵ A. Mostaert, Textes... 241.

⁹⁶ I. m. 300.

Óva intenek e dalok attól is, hogy valaki a rosszat kövesse, hiszen a gonosz emberek nem ismerik a boldogságot, a sötétségben tévelyegnek.

Sok dal foglalkozik azzal, hogy eligazítsa az egyszerű nomádot a világ dolgaiban. E dalok szinte katalógusszerű felsorolását adják a társadalmat alkotó, különféle jellemű és különféle réteghez tartozó embereknek, mintegy színes leporellót tartván a tanítványok elé. A társadalom hű keresztmetszetét adják, a korabeli dalköltő szinte mindenkit elének állít, aki csak élt abban az időben. Az egyik legszebb ilyen dal Mostaert ordoszi gyűjteményében található:

Az urat megismered
Tolldíszéről, gombjáról,
A hivatal emberét,
Törvények tudásáról.
Gazdagot megismered
Tevéjéről, lováról,
A szegény nincstelent meg
Kötélről és kapáról.
Jó lámát megismered
Csengőjéről, dobjáról,
A rossz lámát, a hitványt,
Pipáról és dohányról.
Előkelő úri nőt
Prémes szép kabátjáról,
Közönséges asszonyt meg
Tejéről és vajáról,
A fiatal kisasszonyt,
Hímzésről és virágról.
A buta pásztorfiút,
Juhot űző kutyáról;
Jó vadászt megismered,
Az elejtett rókáról,
A buta, lusta vadászt
Sok rossz hazugságáról.
A feledékeny asszonyt
Elkóborolt birkákról,
A részeges gazdát meg
Pálinkásbutykosáról.
A szomszédoló asszonyt
Kéregető pohárról,
A pletykás hírhordót meg
Sok koplaló borjáról.
Rendes lányt megismered
Mindig vidám daláról,
A rossz hírű leányt meg
Hazugságról, lopásról.
A jó láma-tanítványt,
Könyvéről, imájáról,
A rossz láma-tanítványt,
Kéregető csupráról.
A dúsgazdag kínait
Selyemről és brokátról,

A szegény kínait meg
Hátán hordott bugyráról.⁹⁷

A didaktikus daloknak egyetlen céljuk van: konzerválni a fennálló társadalmi rendet, bizonyítani, hogy ami van, az tökéletes, s ha hiba mégis adódik, az az engedetlenek, a gonoszak miatt zúdul az emberekre. Emellett persze találunk bennük általános érvényű erkölcsi tanításokat is, pl. nem szabad lopni, gyilkolni stb. E dalok tanulmányozása a nomád mongol társadalom vizsgálatának komoly forrása, hasznos tanulságokkal szolgál a nomád nép erkölcsének, szokásainak kutatói számára.

Filozofikus, bölcselkedő népdalok

A bölcselkedő népdalokat két részre oszthatjuk: a természeti jelenségekkel és a társadalommal kapcsolatos dalok csoportjára. A nomád pásztor sokkal közvetlenebbül benne élt a természetben, mint a letelepedett társadalmak város lakó embere, sokkal közvetlenebbül érzékelte a természet állandó változását, megújulását. Számára természetes pl. a születés és a halál, hiszen a természet is az állandó születés és elmúlás ciklusait éli. A nomád társadalom emberének nem esik nehezére, hogy bár primitív módon, de a társadalmi mozgásokban is törvényeket lásson, mégpedig nem emberek alkotta önkényes, hanem a társadalom alkotta objektív törvényeket. Ösztönösen felfedezi a tömegek társadalomformáló erejét, hogy a királyok, kánok és egyéb uralkodók végső soron alá vannak vetve a tömegek akaratának.

A természet örök változása, a születés és a halál kérdése foglalkoztatja leginkább a lovas-nomád társadalom emberét. Észreveszi, hogy a természet örök változásban, mozgásban van, s ez a mozgás az emberek által nem befolyásolható:

Antilop két szarvát
Akarod sem tudod visszahajtani,
A világ forgását
Akarod sem tudod megállítani.⁹⁸

- mondja egy halha népdal. A születés után a halál következik, mint ahogy a nap felkel és lenyugszik, mint ahogy a hó leesik és elolvad. Az elmúlás örök törvényét énekli egy irkutszki burját népdal:

Kiáltsd az égre: állj meg nap!
Miért kell néki lenyugodnia?
Kiáltsd az égre: állj meg élet!
Miért kell néki így elmúlnia?

Kiáltsd: óh ti hulló havak,
Miért kell néktek elolvadnotok?
Kiáltsd, csak kiáltsd: óh öregek,
Miért kell néktek eltávoznótok?

Kiáltsd az égre: állj meg hold!
Miért kell néki lenyugodnia?
Kiáltsd az égre: állj meg élet!
Miért kell néki elrohannia?

⁹⁷ I. m. 384-6.

⁹⁸ Lásd. 71. jegyzet.

Kiáltsd: óh ti futó felhők,
Miért kell ott fenn tovaúsznotok?
Kiáltsd, csak kiáltsd: óh ti vénnek,
Miért kell néktek sorban halnotok?⁹⁹

Ahogy a természetben az objektív törvények az uralkodók, ugyanúgy a társadalomban is érvényesül ilyen törvények hatása. A társadalom felszínén az egyes emberek akarata, a kánok, a gazdagok törvényei látszanak az erőknek, amelyek a társadalom mozgását meghatározzák. A kánok törvényei befolyásolják, irányítják a mindennapi élet rendjét, ezek határozzák meg a társadalom életének alapvető normáit. A nomád ember azonban azt is észrevette, hogy a felszín alatt, a mélyben sokkal nagyobb erők munkálkodnak, mint a káni parancsok, ezek a társadalom objektív törvényei, amelyek alapvetően meghatározzák a társadalom mozgását. A nomád mongol természetesen ezt nem tudta, csupán ösztönösen érezte, s megpróbált érzéseinek kifejezést is adni:

Magas Hangáj a szülőanyja,
Mégis az út, ki parancsol néki;
Kánok fia vagy unokája,
Köznép törvénye parancsol néki.

Mázsás-hatalmas az elefánt,
Mégis az út, ki parancsol néki;
Hercegek fia, unokája,
Halandó köznép parancsol néki.¹⁰⁰

- énekli a „Hangáj szürke lova” című dalban az ismeretlen szerző. A társadalomban az „út” a tömegek ereje, amely végső soron meghatározza a kánok tevékenységét is. A kánok tehát amikor törvényeiket hozzák, tulajdonképpen a tömegek által sugalmazott módon járnak el, az ő érdekeiket képviselik. Ez a felfogás természetesen a történelem téves szemléletéből fakad, azonban jelentős felfedezést tartalmaz; nevezetesen észreveszi a tömegek szerepét, a köznépét, akiknek még a kánok és hercegek is engedelmeskedni tartoznak.

Családi líra

A népdaloknak ez a típusa kiválóan alkalmas arra, hogy a nomád-feudalista társadalom család-viszonyairól, s azon belül, az egyes személyeknek a családban elfoglalt helyéről képet nyújtson. Rávilágítanak e dalok például a nő szerepére. A rosszindulatú európai hiedelemmel ellentétben ugyanis (pl. feleség felajánlása a vendégnek), a nomád társadalomban a nőt sokkal nagyobb jogok illették meg és nagyobb megbecsülésnek örvendett, mint a korabeli Európában, vagy pedig a letelepedett feudális ázsiai államokban. Igaz ugyan, hogy maga a házasságkötés nem a nő érzelmi vonzódásán alapult, példák rá a szegény fiatalasszonynak gazdag öreggel kötött házasságáról szóló keserves énekek, de mihelyt a házasság megtörtént, a fiatalasszony, érzelmi vonzástól vagy taszítástól függetlenül, az új család úrnője lett. Ha a szülők-höz költöztek, az anyós volt az úr, de később, az anyós halála után, a gazdasági vezetés a feleség kezébe került. A nomád feudalizmus, kivéve az uralkodóosztály kevés, kivételezett tagját, nem engedhette meg magának, hogy háremeket hozzon létre, ezzel is növelve az improduktív, ellátásra szorulókat számát. Az állattartás és a nomád vándorlás rendkívül kemény munkáját a férfiak nem voltak képesek egyedül ellátni, nem is beszélve a ház körül adódó állandó jellegű vagy idénymunkákról, ételkészítésről, kumiszkészítésről s a gyerekek gondo-

⁹⁹ I. m. 71.

¹⁰⁰ Rinčensambu, i. m. 16.

zásáról. A nő tehát Európához vagy a már említett ázsiai államokhoz képest szinte kivételezett jogi helyzetben élt, nemcsak a munkából vette ki a részét, hanem a gazdasági irányításból is; a nagycsalád fejének a felesége a nagyasszony volt a gazdasági ügyek szakavatott intézője. A nomád társadalom családtagjai között igen erősek voltak az érzelmi kapcsolatok. A közös küzdelem, a közös erőfeszítés, érzelmileg szoros egységbe kovácsolta a család minden tagját, teljes valóságában érvényesült az egy mindenkiért, mindenki egyért elv. A szülők nemcsak tiszteletnek, hanem szeretetnek is örvendettek, ami szinte minden dalból kicsendül.

A szülőket dicsérő dalok egyszerű hangvételű dalocskák, tartalmuk az anyák dicsőítése. Miután a gyermeknevelés gondja kizárólag az otthon tartózkodó nőre hárult, a gyerekek jobban ismerték, s talán jobban is szerették, mint a csak este hazatérő vagy a katonai szolgálatban álló, ritkán látott apjukat. A „drágakőnél is drágább” anyát dicsőíti a következő, Ordosban gyűjtött népdal:

A nyugati hegyen túl,
Akkora kő, mint egy juh.
Drágakőnél is drágább,
Drágakő a mi anyánk.

Lábánál déli hegynek,
Ló nagyságú ékkövek.
Drágakőnél is drágább,
Drágakő a mi anyánk.¹⁰¹

Gyakoriak az ún. „hála dalok” is, amelyek arról énekelnek, hogy a felnőtt gyermekek hogyan hálálják meg felnevelésük fáradságait szüleiknek.

Butu-ból vett pálinkával
Berugatom ősz apámat,
Erőscukorral s lepénnyel
Etetem a rokonságot.¹⁰²

- mondja egy ordoszi népdal. Ha egy kicsit szokatlan is a kép, mindenképpen a gyermeki hálát fejezi ki a maga módján.

Igen elterjedt dalok a szülői jurtától messzire került fiatalasszonyok szüleik, szülőföldjük után vágyódó dalai is. A nomád életforma kényszerítő hatására a szüleiktől nagy távolságban élő gyermekek visszagondolnak régi családjukra, visszavágynak oda, mivel az új körülményeik rosszabbak, mint a régiéek voltak, vagy mert egyszerűen csak látni szeretnék elhagyott családtagjaikat. A dalok többségéből azt érezzük, hogy éneklőik messzire férjhezadott fiatalasszonyok, kik tele vannak panasszal s visszavágynak a régi jurtába:

Sárga paripám, nyergelt paripám
Szőréen verejték sűrűn lecsöppen;
Szürkére őszült én kedves anyám,
Szíved ölelnem de jó is lenne.

Sárga paripám, kedves paripám
Szőréen verejték oly gyakran cseppen;
Szürkére őszült én drága apám
Szavad hallgatnom de jó is lenne.¹⁰³

¹⁰¹ A. Mostaert, Textes... 239.

¹⁰² I. m. 287.

¹⁰³ Mongol ardyn, 1958. 65.

- énekli a szülői háztól messzire került menyecske, majd egy másik dalban a hazától való távolságot ecseteli kétségbeesett szavakkal:

Bús, távoli szülőföldem,
Bánatos, ősz édesanyám.

Messze, hogy kismadár el nem ér odáig,
Messze, hogy egy nyáron nem jutok odáig.
Messze, hogy a sólyom nem röpül odáig,
Messze, hogy egy tavasz nem elég odáig.
Messze, hogy a szúnyog rég lehull odáig,
Messze, hogy egy bús ősz nem elég odáig.
Messze, hogy a madár nem röpül odáig,
Messze, hogy egy télen nem jutok odáig.¹⁰⁴

Az új haza minden darabjáról, minden kövéről a régi, a kedves jut az énekes eszébe:

Magas hegyről jöttem, széjjelnéztem, hej!
Magam szép földjére rá gondoltam, hej!
Magas hegyről jöttem, ideértem, hej!
Maró könnyeimmel szívem teli, hej!

Köszikláról jöttem, széjjelnéztem, hej!
Kedves szép hazámra rá gondoltam, hej!
Köszikláról jöttem, ideértem, hej!
Keserves könnyemtől kendőm nedves hej!

Hegyek közül jöttem, széjjelnéztem, hej!
Hegyes szép hazámra rá gondoltam, hej!
Hegyek közül jöttem, ideértem, hej!
Hegyek között hagytam a szívemet, hej!¹⁰⁵

Emberi érzéseket fejeznek ki az anyjuktól, szüleiktől megfosztott állatok panaszdalai is. Klasszikus példája a Mongólia-szerte egyik leggyakrabban énekelt, legnépszerűbb dal, az „Árva fehér teveborjú” ciklus. A számtalan, különböző hosszúságú „teveborjú”-dal közül válasszunk egy rövidebbet:

Kopár pusztán égő nyárban,
Óh anyácskám, bön, bön, bön,
Karóm körül forgok, sírok,
Óh anyácskám, bön, bön, bön.

Bárcsak füvet tépő erős fogam lenne,
Óh anyácskám, bön, bön, bön,
Bárcsak lenne apám, ki mellé fektetne,
Óh anyácskám, bön, bön, bön.¹⁰⁶

A teveborjú-dalok megtalálhatók szinte valamennyi mongol népnél, a folklórgyűjtés szempontjából kezdeti időktől egészen napjainkig. Említésreméltó, hogy hazánkfia Bálint Gábor múlt században végzett mongol gyűjtései között is található egy „Árva fehér teveborjú”-dal.

¹⁰⁴ A. Mostaert, Textes... 279.

¹⁰⁵ Mongol ardyn, 1958. 48.

¹⁰⁶ Ardyn duunuud, 16.

A családi líra csoportjába tartoznak a szülőket, rokonokat gyászoló énekek is. E dalok nem a gyászszertartás, hanem a gyász dalai. Szülőket, testvéreket vesztett gyászolók pl. árva kisfiúk éneklik. Elég kevés van belőlük, ritkák. Különösen szép, a gyászoló testvér dala, a „Négy nagy hegynek közepéből” című:

Négy nagy hegynek közepéből, hej!
Kristálytisza forrás fakad, hej!
Sokan jöttünk a világra, hej!
Sokunkra vet lángot a nap, hej!
Ketten egyűvé születünk, hej!
Keresel-e, rám találsz-e, hej?
Jaj testvérkém, gyász megtépett, hej!
Jaj, hogy egyedül maradtam, hej!¹⁰⁷

A két messzire szakadt testvér közül az egyik a családdal maradt, s a család egyik tagjának a halála felett érzett bánatában hívja haza a távollévőt.

A szülői szeretet igen szép kifejezési eszközei a bölcsődalok. Szöveggel meglehetősen ritkák. Egy jellegzetes, szép, halha területen gyűjtött bölcsődalt közlünk példaképpen egy ulán-bátori gyűjteményből:

Pólyás kicsinyem, fiam, lelkecském - buvej,
Picinyt éhes vagy, nem engem hívsz-e - buvej?
Ma még csöppnyi vagy, fiam, kicsinykém - buvej.
Megnősz hamar és vitéz leszel te - buvej.
 bujej, buvej, buvej.
Kedves porontyom, kincsen, picinykém - buvej.
Kedvem van véled eljátszozni - buvej.
 bujej, buvej, buvej.
Békésen nézzél, ásítsál egyet - buvej.
Borítson engem játékos kedved - buvej.
 bujej, buvej, buvej.
Pelenkás picim, fiam, lelkecském - buvej.
Pólyás virágom, nevéssél egyet - buvej.
 bujej, buvej, buvej.
Szívem virága, fiam, lelkecském - buvej.
Szopjál édesen aztán aludj el - buvej.
 bujej, buvej, buvej.¹⁰⁸

Igen népszerű daltípus a családdal kapcsolatos tréfás dalok csoportja. A dalok többsége a házsártos feleségek, a goromba és elviselhetetlen anyósok, a garatra felöntött vők örök ellentétéről szól. Egyik legismertebb daltípus a későn hazalopakodó férj dala, aki a jurta környékén mindenféle ellenségesen viselkedő tárgyba botlik, közben retteg attól, hogy zajt üt, s felébreszti alvó családtagjait:

Karagána bokor kabátom tépte,
Kóbor kutyák meg belémharaptak,
Ha nem sikerül zaj nélkül járni,
Haragos anyósom oh jaj, megtudja.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Mongol ardyn, 1958. 31.

¹⁰⁸ Mongol ardyn, 1957. 16.

¹⁰⁹ Ardyn duunuud, 66.

- énekli a lopakodó bűnös.

E dalok is, a tréfás tartalom mellett, a nomád-feudalista társadalom családon-belüli viszonyaira utalnak. A fiatal férj, a vő, aki a felesége családjához költözött (Ilyen is volt, hisz pl. a fiatal Temüdzsinnek, a későbbi Dzsingisz kánnak is hosszú éveket kellett volna jövendő apósa családjánál munkában eltölteni, hogy „ledolgozza” felesége árát, ha ebben apja váratlan halála meg nem akadályozta volna), a tényleges gazdasági irányítónak, az anyósnak volt alávetve. Hiába tartozott a férfiak közé, hiába nézte le és nem végezte az alantas asszonyi munkákat, mégis félt felesége anyjától, a hatalom birtokosától.

Szerelmi dalok

A legrégebbi ismert szerelmes dal Pallas gyűjtéséből való, tehát majdnem kétszáz éves. Régebbi időkből származó, nyelvemléknek számító népdaltöredékek azonban jóval feljebb tolják ezt az időbeni határt. 1930-ban, a Volga bal partján, Ternovka falu mellett 25 nyírfakéregre írt szövegtöredék került elő, s az azokon található dal, amennyire az eléggé megrongálódott szövegből kiderül, egy madár-anyáról szól, aki óvja kicsinyeit a világ veszedelmeitől. Ehhez hasonló énekeket ma is találhatunk a mongol folklórban. E töredékek tehát vagy népdalok, vagy pedig népdal ihletésű költemények voltak.

A mongol népdalok, pontosabban a szerelmi dalok szinte kizárólag természeti képpel kezdődnek. A kezdőképek igen nagy százalékát az állatokkal kombinált természeti kezdőkép teszi ki. Ezeknek a kezdőképeknek a döntő többségében a ló a főszereplő. Mellette elenyésző kisebbségben maradnak a többi állatok, a teve, juh, kecske stb. A ló egyeduralma a lovas-nomád társadalomban természetes jelenség, de a sivatagosabb vidékeken nagyobb számban találunk tevével kombinált természeti kezdőképeket is.

De nemcsak a kezdőképben, hanem magában a népdalban is a legtöbb hasonlat, párhuzam főszereplője a ló. Gyakori, hogy a lovat a szeretett lányhoz hasonlítják, amilyen szép futású a ló, vagy amilyen kedvesen játszadozik, olyan kedves a megénekelt leány is.

Sziklás hegy csúcsa hogyha alacsony,
Zablás lovamnak ugorni semmi.
Szeretöm kedves, hogyha szerény vagy,
Szívünknek egymást szeretni semmi.¹¹⁰

- mondja a „Sziklás hegytető” című dal.

A paripa emberi, pontosabban női tulajdonságokat vesz fel, s mint ahogy a nomád a jó paripára vágyik, úgy vágyódik a szerelmes ifjú is a lány után.

Kicsi piros pej lovad
Kislány-szelíd járású,
Kislány, téged szólongatva
Kedvem-színem odalett.

Tarka, tarka paripád
Táncos, könnyű járású,
Takaros téged szólongatva
Táltos-eszem elhagyott.¹¹¹

(Kara György ford.)

¹¹⁰ Mongol ardyn, 1958. 61.

¹¹¹ A mongol irodalom... 233.

Néha viszont a szeretett leány veszi fel a ló tulajdonságát, sőt nemcsak tulajdonságai, hanem cselekedetei, viselkedése is a lóra emlékeztetnek:

A makrancos sárga csikó,
Követi a völgy hosszát,
A lány amikor fiatal,
Követi mások útját.¹¹²

(Weöres Sándor ford.)

A párhuzam tökéletes, a lány tetteiben, életkori sajátásaiban is azonosul a lóval. A ló és a leány kapcsolata, hasonlítása, vagy azonosítása, a mongol szerelmi dalok egyik leggyakoribb állandósult eleme.

A többi állat azonban már nem egyenértékű a lóval, csak hasonlatként, párhuzamként szerepelhet, nem azonosul a főszereplővel. Ennek a különbségnek a nomád élet ló-centrizmusa mellett nyilván biológiai okai is vannak, hiszen a szeretett kedves ábrázolására sokkal megfelelőbb a csinos külsejű madárként suhanó pejszikó, mint a nehézkesen baktató teve. A teve különben sokat szerepel más típusú népdalokban, az anyját vesztett bánatos teveborjú éneke például a legnépszerűbb dalok egyike.

Ritkán előfordul dalkezdetként a juh is;

Hatvan fehér juh
Hív a mező zöldje...¹¹³

majd ugyanennek a dalnak egy másik változatában az ökör

Hetven vörös ökröt
Hív a mező zöldje...¹¹⁴

Néha madárral is találkozunk a kezdőképben. A madár mindenféle fajta lehet, egy bizonyos faj nem fejez ki meghatározott emberi tulajdonságokat, bár egyes dalokban a szarka a legény vagy a leány csinosságát, nyalkaságát hivatott kiemelni, míg másutt a pacsirta utal a lány kellemére:

Tarka tollú szarka madár
Tarka tollát veti, hányja,
Barna délű¹¹⁵ nyalka legény
Bámul engem, más is látja.

Tarka tollú szarka madár
Tarka tollát hányja, veti,
Gyönyörű szép barna kislány
Gyémánt szemét reám veti.¹¹⁶

Érdekes, hogy az európai szerelmes dalok egyeduralkodó galambja szinte elő sem fordul a mongol népdalokban.

¹¹² I. m. 237.

¹¹³ Mongol ardyn, 1957. 42.

¹¹⁴ I. m. 42.

¹¹⁵ *dél* mongol népviseleti öltöny

¹¹⁶ Mongol ardyn, 1958. 26.

A mongol szerelmi dalok felosztása, akár lírai alaphelyzetek, akár fontosabb érzelmek alapján próbáljuk is meg, rendkívül nehéz, mivel a mongol népdalok nem elbeszélő, hanem szigorúan leíró jellegűek. Nem találunk köztük olyat, amely találkozásról, megismerkedésről, vagy látványos visszautasításról szólna. A mongol szerelmi dalok nem annyira lírai alaphelyzeteket, hanem alapvető érzelmeket fejeznek ki, a viszonzott szerelmet, a visszautasított szerelmet, vagy csak egyszerűen a szeretett lány dicséretét, a szerelem boldogságát vagy boldogtalanságát éneklik.

A legalapvetőbb szerelmi hangulat: a boldogság érzése. Az ilyen daloknak alig van tartalmuk, elsősorban hangulati elemekre támaszkodnak, a szeretett kedvest dicsérik, szaggatott, fokozott formában:

Kék a vászon,
Kedves: te!
Piros a posztó,
Pici vagy te!
Zöld az öved,
Zsenge: te!
Gyöngy a gyolcs és
Gyönyörű: te!
Égszín? Selyem!
Édes? Te!
Tűzszín a bársony,
Tüzes vagy te!
Hamvas a kendő,
Hamis: te!
Fekete, fehér...
Enyim vagy te!¹¹⁷

(Kara György ford.)

Gyakran előfordul, hogy a boldogságot valami beárnyékolja, nem súlyos árnyék, de a válás lehetőségét hordozza magában. A szerelmeseknek rövid időre el kell szakadniuk egymástól. E dalok a szerelem édessége mellett annak keserűségét is megéneklük:

Édes ízű hej bizony az alma,
Édes lé van annak belsejében.
Édes bíz, de nehéz a szerelem,
Égető könny annak belsejében.
Zöld színe van biz a káposztának,
Zengő hangja hej, a szív szavának,
Szerelmesem, kedves Julinhuarom,
Szellő szárnyán mely vidékre menjek?¹¹⁸

Ehhez a népdaltípushoz egészen új keletkezésű dalok is tartoznak. A mongol fiatalok közül sokan tanulnak a Szovjetunió és más szocialista országok, köztük Magyarország, egyetemeken és főiskoláin, a diákok a tanév idejére elválnak szerelmeseiktől, s gyakran csak a tanév végén látják őket viszont. Az otthonmaradottak érzelmeit, bánatát és vágyódását az idegenben tanuló kedves iránt új népdalok örökítik meg. Ezek az új dalok, a tanulás szükségességének felismerése mellett, a szerelem nehézségéről, a vágyakozás és a kedvesre várás gyötrelmeiről is

¹¹⁷ A mongol irodalom... 232.

¹¹⁸ Mongol ardyn, 1958. 58

képet nyújtanak. A „Szerelmeslevél” című dalban az otthonmaradott biztatja, vigasztalja külföldre szakadt kedvesét:

Hegyes szarvú fehér kosok,
Hegyek ölén őrzöm mindet.
Szerelmesem, egyetlenem,
Hogy elmentél, jó ez - hidd el!

Tarka színű jó paripák,
Túl a dombon, ott legelnek.
Szerelmesem, egyetlenem,
Tanulj, s ne felejts el engem!¹¹⁹

Néha a boldogság érzése könnyekben oldódik fel, nem is tudjuk mindig pontosan meghatározni, hogy a könnyek miért hullanak, a boldogság vagy a bánat dominál-e a dalban. Jellemzője az erős érzelmi motiváltság s az érzelmi bizonytalanság.

Fehér felhő, tengerében
Futó esőt rejt-e? Titok.
Folydogáló könnyeidben
Fájó szerelem ég. Tudom.

Alabástromfehér felhő
Alatt megázunk-e? Titok.
Arcod gyöngyszem-könnyeiben,
Az a szerelem ég. Tudom!¹²⁰

A boldogság gyakran nemcsak két emberen múlik, mások is befolyásolhatják, kedvezőtlen irányba fordíthatják.

Sötét felhő ha nem jönne,
Sűrű eső miből esne?
Sima szónak ha nem hinne,
Szívünk mitől törne össze?

Jeges felhő ha nem jönne,
Jég és árvíz mitől lenne?
Jött-ment szónak ha nem hinne,
Jaj, elválni miért kéne?¹²¹

énekli egy halha népdal. A szerelmesek szívei közé valaki „tüske” szavakkal akadályokat állított, a kettejük közül az egyik felbontotta a kapcsolatot.

Gyakoriak az olyan dalok is, amelyek szemrehányással illetik a hűtlent, aki elhagyta szerelmét. Klasszikus példája ennek egy fiatalasszony panaszdala, aki szemére hányja volt szeretőjének állhatatlanságát. A XVIII. sz.-ból származó éneket Pallas gyűjtésében találjuk.

Fekete lovam felszerszámozva,
Felpattanni rá, milyen is lenne?
Szívből szeretett régi szeretőm,
Száguldni hozzád, milyen is lenne?

¹¹⁹ Ardyn duunuud, 37.

¹²⁰ Mongol ardyn, 1958. 37.

¹²¹ I. m. 134.

Nem voltam én jó szeretőd néked?
Nem voltam olyan, kinek nincs párja?
Milyen lenne, ha barnád lefogyna,
Milyen, ha véled énhozzám járna?
Hűségemet nem tartottam tán be?
Hű szeretőd nem voltam tán néked?
Jaj, te folyópart magas fenyője,
Jaj, hű szeretőd nem voltam néked?¹²²

A szerelem nem mindig boldogságba torkollik. Eljöhet az az idő, amikor a szerelmesek egyike, megunva az addigi kapcsolatot, annak felszámolására készül, szabadulni kíván a megunt szerelemből. Az ilyen érzést kifejező népdalok az előző kategóriákkal ellentétben könnyedek, humorosak, a felszabadulás érzésével telítettek:

Vizen át, vizen át,
Vágtass lovam vizen át.
Volt szeretőm Dongojnak,
Ne is lássam a nyomát!

Füvön át, füvön át,
Fussunk fakó füvön át,
Fenének kell már Dongoj,
Ne is lássam a nyomát!

Sziken át, sziken át,
Száguldj lovam sziken át,
Szeretőmnek Dongojnak,
Ne is lássam a nyomát!¹²³

Többnyire társadalmi mondanivalójú dalok tartoznak az erőszakolt szerelemről szóló dalok csoportjába, melyekben általában szegény leányt gazdag férjhez erőltetnek. Az ellentétek erős hangsúlyozása jellemzi: szegénység - gazdagság; öregség - betegség - fiatalság.

Barna selyem ingemet
Ugyan kinek varrtam? hej!
Őszhajú gazdaggal
Éveim hogy éljem? hej!

Fehér selyem ingemet
Ugyan kinek varrtam? hej!
Vénséges gazdaggal
Éveim hogy éljem? hej!

panaszkodik egy belső-mongol népdalban a Ce-vang megyebeli Cecen bíró tizennyolc éves Szender nevű leánya, s visszasíratja régi kedvesét:

Küldjék tíz megyén túl,
Adják csikós kedvesének!
Küldjék húsz megyén túl,
Adják juhász kedvesének.¹²⁴

(Weöres Sándor ford.)

¹²² P. S. Pallas, Sammlungen historischer Nachrichten. Szentpétervár, 1776. 153.

¹²³ Mongol ardyn, 1958. 84.

¹²⁴ A mongol irodalom... 228.

Nem ritka az önvád sem az elmúlt szerelem után. A szemrehányás tárgya maga az éneklő, aki rosszul választott, s a szerelem elmúltával csak keserű érzései maradtak: pl. honvágy, vágyódás szülei, testvérei iránt és hasonló. Itt említhetjük a válásról szóló dalok egy csoportját is. Ezeknek a daloknak a tartalmi elem mellett (válás) legfontosabb érzelmi eleme a szemrehányás, önvád, a rosszul sikerült szerelmi kapcsolat miatt. Tartalmuk így fejezhető ki: nem kellett volna egyáltalán megismerkedni vele, ha most el kell válni tőle. A keserűség, az elmúlt szerelem utáni tanácstalanság és kétségbeesés jellemzi őket:

Sűrű köd ha a hegyre felszáll,
Szomorú ősz is, jön már.
Jobb lett volna nem ismerni,
Mint válni tőle immár.

Szürke köd ha a hegyre felszáll,
Siet az ősz is, jön már.
Jobb lett volna nem ismerni,
Mint most elválni immár.¹²⁵

Általában a szerelem megszűnése előtt vagy nagy érzelmi összeütközések után merül fel a kérdés: érdemes-e folytatni a szerelmi kapcsolatot vagy sem. A szerelem útjában súlyos akadályok tornyosulnak, még ugyan legyőzhetők, de éppen ez a kérdés, jó lesz-e végül is, megéri-e az erre irányuló erőfeszítést?

Fekete lovam kötőféken,
Fekete csikómon fenn a nyereg,
Ha nincs szükséged többé énrám,
Hagyd, hogy jurtámba hazatérjek.¹²⁶

énekli egy népdalban egy leány.

Néha a dal hőse válaszut elé érkezik, több szerelmi partner is ajánlkozik, ezek közül kell választania. Előfordul, hogy a lehetséges partnerek valamennyien pozitív tulajdonságokkal rendelkeznek, s a főszereplő tanácstalan, hogy melyiket is válassza közülük. A választás többnyire arra esik, aki a többiekénél előnyösebb tulajdonságokkal rendelkezik. Néha a választás egyszerűbb, hiszen a választandók egyike már az indulásnál hátrányosabb helyzetben van, előnytelen vonásait domborítja ki a dal. A választásnál általában szociális tényezők is közrejátszanak, hiszen a választandó leány többnyire szép és okos, de szegény, míg a másik, a gazdag lány, ennek ellentéte, csúnya és henye. Ilyenkor a dal csak a kérdést teszi fel, válaszolnia nem is kell, hiszen a válasz magától értetődik, mint a következő halha népdalban:

Selyembrokát kalpagnál,
Szürke sapkám nem szebb-e?
Fehér-kacér leánynál,
Fejő kislány nem jobb-e?
Tibeti gyöngy-kalpagnál,
Táncos sapkám nem szebb-e?
Csalfa szívű leánynál,
Csikós kislány nem jobb-e?¹²⁷

¹²⁵ Ardyn duunuud, 15.

¹²⁶ A Mongol Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének Archivumából.

¹²⁷ Uo.

Nem ritkák a mongol népdalok között a szerelmi társat dicsőítő, magasztaló énekek sem. Az ilyen dal nem más, mint egy hosszú jelzős szerkezet, a megénekelt személy neve után végtelen hosszúságban újabb és újabb jelzőket tesznek. A szerelmes dicsőítésének igazi területe ugyanakkor nem a líra, hanem az epika, ahol szinte végelláthatatlan sorokban hömpölyögnek a szerelmi partner dicsőítését szolgáló szebbnél-szebb képek. A dicsérő típusú lírai dalok, kicsit szegényesek, elég ritka az olyan, egészen szemléletes alkotás, mint az alább közölt halha dalrészlet:

Tökéletes, mint maga a jóság,
Tükör, ha törlik, arca színe,
Tiszta orcáján rajt ül a szépség,
Betelni nem tud szemem, ha nézi,
Hű szívemet rég oda'dtam néki.

Lótusz kelyhéből született méznek,
Lágy ízét hozza eszembe ő,
Lenge boldogság tükör-orcádon,
Betelni nem tud szemem, ha látom,
Boldog örömöm, lótuuszvirágom.¹²⁸

Sok kedves dalban még a beteljesületlen szerelem az uralkodó, a szerelmes ecseteli kiválasztottjának szépségét, majd az ének óhajtással végződik:

de jó is lenne, ha szíve felém hajlana, ha elfogadna engem!

Többnyire melankolikus hangvételűek, mint például a „Vágyódás” című halha népdal:

Sűrű fű a fejét rázza, hogyha fú a szél,
Szívem, lelkem, egyetlenem, egy deli legény.
Bambusznád a fejét rázza, hogyha fú a szél,
Bánatom s a szívem vágya egy deli legény.
Sárga selyemkeszkenőmet varrom, varrom én,
Szemem fénye kihunytáig - ezt gondoltam én.
Jó családú, szép legénnyel együtt élek én,
Jaj, míg eszem el nem veszttem - ezt gondoltam én!¹²⁹

A felajánlkozó szerelem közvetlenül kapcsolódik az előző kategóriához, az egyik partner felajánlja magát a másiknak, felkínálja szerelmét. Gyakori a dalban a szemérmes elutasítás, azonban ez inkább biztató, mint véglegesen elutasító szándékból történik:

De súlyos, de nehéz a nyeregtakaró,
Deresszín paripám hátára volna jó;
Ha engem, haloványt, elvenni el akarsz,
Hamar a szakállad csinosítsd, vagdalgasd!

Rézzel van kivarrva a nyeregtakaró,
Rohanó paripám hátára volna jó;
Ha engem, haloványt, elvenni el akarsz,
Hagyj engem, másokat kérlelgess, szólongass!

¹²⁸ Uo.

¹²⁹ Uo.

Arannyal kivarrva a nyeregtakaró,
Almáspej paripám hátára volna jó;
Ha engem, kisleányt elvenni el akarsz,
Hagyj engem, másokat kérlelgess, szólongass!

Párosan van rakva a nyeregtakaró,
Poroszká paripám hátára volna jó;
Ha szeretsz, s kettőnket egy párnak akarod,
Ha húsz éves leszek, szívemet megkapod!¹³⁰

A dalban szereplő „másokat kérlelgess” kitétel minden bizonnyal a leány szüleinek vonatkozik, s arra a nemcsak mongol házassági gyakorlatra utal, amelyben a lánynak nem nagy szerep jutott házastársának kiválasztásában, azt kellett elfogadnia, akit „mások”, a szülei, kiválasztottak számára, akinek a közeledését jóváhagyták.

Néha a szerelmes nemcsak szerelmét magasztalja, hanem sajátmagát is, ezzel mintegy a másik elé tárja saját jó tulajdonságait, párhuzamba állítja mások kevésbé jó vagy egyenesen rossz jellemvonásaival. Gyakori közöttük a vidám, tréfás dal:

Akár a légy, ha ablakra száll le,
Óh, óh, kedves, ej, haj, haj,
Azonnal bontja ijedten szárnyát,
Óh, óh, kedves, ej, haj, haj,
Azonnal röppen, ha felé ütnek,
Óh, óh, kedves, ej, haj, haj,
Ahonnét elszáll, nem tér már vissza,
Óh, óh, kedves, ej, haj, haj!

Ha a legyecské az ágyra száll le,
Óh, óh, kedves, ej, haj, haj,
Haragvón röppen, rebben, ha hajtják,
Óh, óh, kedves, ej, haj, haj,
Mostanában már, divatos népség,
Óh, óh, kedves, ej, haj, haj,
Módinak tartja párját megunni,
Óh, óh, kedves, ej, haj, haj!

Legjobb pálinka - „Vanlag” pálinka,
Óh, óh, kedves, ej, haj, haj,
Legjobb szerető az én legényem,
Óh, óh, kedves, ej, haj, haj,
Esthajnal csillag fénye jurtádon,
Óh, óh, kedves, ej, haj, haj,
Eszem és szívem mindig tenálad,
Óh, óh, kedves, ej, haj, haj!¹³¹

A dal alapvető mondanivalója a divatos népség szembeállítását a leánnyal, akinek szerelme a hajnalcsillaghoz hasonlatos. A csillag sem változtat helyet, ugyanúgy, mint az ő szerelme. Az öndicséret rendkívül ízléses és szerény, inkább kellemes hangulatot, mint sértő ömlengést fejez ki.

¹³⁰ Uo.

¹³¹ Ardyn duunuud, 7.

Sok esetben azonban hiába minden, hiába a dicséret, a rajongás, az ajánlkozás; a kérőt vagy a csábítót kikoszarazzák:

Levelet irattam a levélíróval,
Lengő fülönfüggőd csillogott előttem,
Keremen, szépségem, hiába volt minden,
Kívántam, nem kaptam semmit sem tetőled.

Tarka virágok, hisz úgy szereted őket,
Takaros formádhoz illenek ők szépen,
Keremen, szépségem, takaros és formás,
Marandzsi segített, hoppon maradt végül.

Tatár anyagból varrt, rád szabott kaftánka,
Takaros formádhoz illik az egészen,
Keremen, szépségem, takaros és formás,
Még Mandzsi sem tudott segíteni nékem.

Egy pár orosz csizmát vetettem én néked,
Egy kolostor-főnök, Ocsir volt, ki vette,
Keremen, szépségem, takaros és formás,
Orosz kozák volt, ki tervem segítette.¹³²

A dalban szereplő Keremen, nem hagyja megkönyékezni magát még ajándékokkal sem. Hiába vesz a csábító virágokat és tatár kaftánt a két kereskedőtől Mandzsi-tól és Marandzsi-tól, hiába vetet Ocsirral, a kolostorfőnökkel orosz csizmát egy kozáktól, ez sem lágyítja meg Keremen dacos szívét.

Ismertek olyan intő, figyelmeztető dalok is, amelyekben a leány figyelmezteti legényét, hogy ne hallgasson másra, csak őreá, s szerelmük érdekében ne hagyja magát senkitől befolyásoltatni:

Szeretőd szavait gondold meg Dingám!
Gondold meg Dingám!
Szájára ne vegyen a falunk Dingám!
Ne vegyen Dingám!
Kedvesed szavára hallgassál Dingám!
Hallgassál Dingám!
Kárörvendő nyelvre ne kerülj Dingám!
Ne bizony Dingám!¹³³

A figyelmeztetésen kívül gyakoriak a következő felszólítások ezekben a dalokban: „Szeress engem!”, „Kövess engem!”, sőt szomorú és lemondó felszólítás is előfordul: „Hagyj el engem!”.

Sok dal szól a szerelem „filozófiájáról” is. E dalok nem a szerelem valamilyen érzelmi hatását, megnyilvánulását fejezik ki, hanem a szerelem általános tulajdonságaival, törvényeivel, a szerelem „elméletével” foglalkoznak. Nem azt éneklik, hogy a szerelem mint érzélem hogyan tükröződik az egyedek egymás közötti viszonyában, hanem azt, hogy általában, tehát elvontan és nem konkrétan, a szerelem hogyan szokott megnyilvánulni bizonyos, állandó körülmények között. Ugyanazon körülmények között, a szerelem lefolyása is azonos, tehát bizonyos szabályszerűségek megállapíthatók. Ilyen szabályszerűség például a következő dalban a „szerelem időszabálya”:

¹³² P. Aalto, Kalmückische Lieder: 57.

¹³³ Ardyn duunuud, 34.

A letört fa ága melegít, fénye nincs,
A gyors szerelemnek öröme semmi sincs.

Pusztai bokornak - melegít - fénye nincs,
Pár napos szerelem, öröm benn semmi sincs.

Hasábfa, tűzifa - tűzön van, fénye nincs,
Hirtelen szerelem - öröm benn semmi sincs!¹³⁴

A gyors, pár napos szerelem általában nem végződik jól, elválás, csalódás a vége. Ebből, az azonos körülmények között azonosan végződő kapcsolatból vonta le a szerelem „idő-szabályát” és tanulságát a népdal. Sok más ilyen szabály is van még, például a más vidékről való szeretővel, a részeges szeretővel stb. kapcsolatosak.

Néha a dalnak alig-alig van tartalma, csupán szerelmes hangulatot ír le:

Fülemülének kedves danája,
Fülemnek édes, könnyű zene,
Szép szeretőmnek csengettyűhangja,
Szívem és lelkem víg öröme.

Lágyszavú dala fülemülének,
Langyos esőként hull le reám,
Nyugszik lelkem és béke borít be,
Nyugszik a csend; a szív kalapál.¹³⁵

- énekli a szerelmes egy halha népdalban.

Gyakoriak a mongol népdalok között a szidalmazó énekek is. E dalok a dicsérő énekek ellentétei, vagy a hűtlen kedvest szidalmazzák, vagy pedig kívülálló személyeket, akik a szerelmek közé álltak s elválasztották őket egymástól. Különösen szép szidalmazó énekeket találunk az ojrát népdalok között:

Szelíd őszi szellőben,
Aki minket elválasztott;
Kopassza meg anyját Manná!

Csendes esti szellőben,
Az, ki rólunk rossz hírt hordott;
Kopassza meg anyját Manná!

Erdő, mező nyúlfiát
Ebek űzték messzire;
Ezt a kicsi kedvest tőlem
Manná űzte messzire!

Szirtek, mezők nyúlfiát,
Sólyom űzte messzire;
Szíves kicsi kedvesemet
Manná űzte messzire!¹³⁶

(Kara György ford.)

¹³⁴ I. m. 30.

¹³⁵ A Mongol Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének Archivumából.

¹³⁶ B. Vladimircov, Obrazcy mongoljskoj narodnoj slovesnosti. Leningrád, 1926. 3.

A szerelmes dalok utolsó csoportját a tréfás szerelmes dalok alkotják. Közülük az egyik leg-szebb az alább közölt ének. Egy leány szerelmesét invitálja magához éjszakára, de tréfás, évődő hangon figyelmezteti azokra a nehézségekre, amelyek a gálás kaland közben legé-nyére várhatnak:

Magas a hó kerítés,
Erre-arra kerüljed!
Kutyánk bizony harapós,
Kuvasz-néven szólítsad!
Kapunk bizony nyikorgó,
Kövér hájjal kenjed meg.
Apánk bizony nem tréfál,
Óvatosan lopakodj!
Anyánk bizony haragos,
Csúszva, kúszva gyere be!
Bátyánk bizony hirtelen,
Ajándékkal szedjed rá!
A Fekete éhes már,
Szürkületkor indulj el!
Messze alszik a barna,
Menj, s gyere hozzám vissza!
Foltos kutya fogas bíz,
Fojtsad meg, ha nem tágít,
Verejtékes a deres,
El ne felejts kis kedves.
Add ide a keszkenőd,
Hadd szívjam be illatod,
Fürgén selyem ingedet,
Álmosan nem öltögettem.
Ne haragudj érte!
Gyere hozzám három nap,
Gyöngyös gombot varrok rá,
Viseld valahányszor jössz!¹³⁷

(Kara György ford.)

Tréfás, csúfolódó népdalok

A mongol népdalok kedvelt csoportja. Általában egyes emberek vagy embercsoportok gyen-geiségeit, hibáit, fogyatékosságait pellengérezi ki. Jól jellemzi az a halha népdal, amely egy mogorva, az emberektől visszahúzódó pásztorról, Elhendegről szól:

Pusztán alszik Elhendeg,
Pányva a vánkosa, Elhendeg.
Ménest őriz Elhendeg,
Ménés-őrző lett az Elhendeg.
Elhendeg, Elhendeg.

¹³⁷ B. Vladimircov, i. m. 12.

Lován vágat Elhendeg,
Lakatlan sziklán jár Elhendeg.
Jön és hajt az Elhendeg,
Jurtába nem tér be Elhendeg.
Elhendeg, Elhendeg.¹³⁸

A másik csúfolódó dal egy olyan személyt gúnyol, aki látogatóinak mindenéből a legrosszabbat adja, s így ismerősei menekülnek előle:

Büdös dohányod,
Szívni nem lehet,
Jöttöd ha mondják,
Menten elmegyek.

Teád mit főzöl,
Inni nem lehet,
Rólad ha hallok,
Tüstént elmegyek.¹³⁹

A tréfás mongol népdalokból hiányzik az a csúfolódó könnyedség, ami az európai népdalokat jellemzi. Hiányzik a legénycsúfoló, a kacér, magukat kellető lányok gúnyolódó dalai. A mongol humor más típusú, mint az európai, ami számukra nevetséges, az az európai ember számára néha éppen tragikus és fordítva is. A pusztai nomád népek humora vaskosabb, mint az európai népeké általában. Az ismertetett dalokban a mongol fül számára rendkívül humorosnak, a megénekelt számára pedig sértőnek hat, ha valakiről azt dalolják, hogy rossz teát ad a vendégeinek, vagy pedig annyira mogorva és visszahúzódozó, hogy nem mer betérni egy-egy jurtába, nem iszik meg egy-egy kupa kumiszt a jurta lakóival.

Tragikus-lírikus énekek (Balladák?)

Vizsgálatainkban utoljára hagyunk egy érdekes, nehezen meghatározható műfajt, a tragikus-lírikus dalokét. Tartalmuk a legkülönbözőbb lehet; történeti, családi, szerelmi stb., mégis azért tárgyaljuk itt külön, mivel elsősorban nem a tartalma, hanem műfaja keltette fel a keleti népek folklórjával foglalkozó kutatók érdeklődését.

A néprajzkutatás mai állása szerint a ballada ismeretlen a pusztai nomád népek körében. Belső-Ázsiában ugyanis nem volt olyan fejlett feudalizmus vagy éppen kapitalizmus, amely a balladák létrejöttének előfeltétele. A nomád-feudalista társadalom fejlődésének tetőfokán, a XVI-XVII. sz.-ban azonban megindult a hősepika bizonyos bomlása, s e bomlás egyik viszonylag kései terméke a balladaszerű tragikus-lírikus dal. A rendkívül elvont mongol lírában e dalok cselekményességükkel kivételes helyet foglalnak el. Milyen is egy mongol „ballada”? Tartalmát tekintve történeti magból indul ki, többnyire olyan eseményeket dolgoz fel, amelyek a valóságban megtörténtek. A cselekményesség mellett ugyanakkor igen erősek bennük a szereplők érzelmi reflexiói, ami viszont a líra irányába mutat. Ugyancsak a lírára utaló jelenség a dallam és a versszak-forma. Hangulatuk viszont: a borongás, titokzatosság, végzetszerűség, szaggatottság elválasztják a líra egyéb műfajaitól. Keletkezésüket tekintve nagyobb epikus alkotásokból, a hőségekből szakadtak ki, s a balladává alakulás útján még csak a kezdő lépéseket tették meg, erre utal befejezetlenségük, hiányosságuk.

Népszerű „ballada” a hazájától messzire férjhezadott leány története:

¹³⁸ Ardyn duunuud, 19.

¹³⁹ Mongol ardyn, 1958. 90.

Tizenhét évemet éppen elkerültem,
Túl messzi vidékről eljöttek érettem,
Tíz szép leány közül engem választottak,
A gazdag unokát, engem választottak.

Tisztségviselőket Dunda Gun küldötte,
Tizenkét küldöttét hozzánk menesztette,
Fél hónapig ottan rólam egyezkedtek,
Fél hónap múltával ők meg is egyeztek.

Fehér haj lett bizony az anyám hajából,
Földünkről távozott, buddha lett anyánkból,
Most idegen ember ural már engemet,
Messze idegenbe vittek el engemet.

Övör Urtu partján és annak vidékén,
Óvtak engem sokat, neveltek ott féltőn,
Most hogy messze megyek, messze más határra,
Szálljon áldás, béke, a jó nagybátyámra.

Nyugodt, szép hazámban neveltek fel engem,
Nőttem én ott nagyra, cseperedtem rendben,
Most hogy messze megyek, messze más határra,
Szálljon áldás, béke, édes jó-apámra.

Nyolc tevényi teher, úgy vittek el engem,
Nyolcvan szolga kísért, úgy vittek, el engem,
Éjjel meg nem álltunk, aludni nem tértünk,
Tizennyolc éjszaka volt, hogy ideértünk.¹⁴⁰

Az idézett dal egy hosszabb mű „balladává” alakult részlete, történetileg megtörtént eseményt dolgoz fel.

Szaggatott stílusa, homályossága, részben eseményessége, de ugyanakkor líraisága miatt ide tartozik a Sildej-ről szóló „ballada”, amely szintén történeti eseményen alapszik. Az 1692-ben megkötött orosz-mandzsú határszerződés kettéosztotta Sildej legelőit, s amikor egy alkalommal egyik legelőjéről a másikra akart átmenni, a határőrök elfogták és kivégezték. Az ő emléket örökíti meg a következő dal:

Harmadfű kis feketéjét
Három napja kikötötték.
Három soros sereg körül,
S benne Sildej, jaj, egyedül.

Negyedfű kis feketéjét
Négy napja, hogy kikötötték.
Négyes sorú sereg körül,
S benne Sildej, jaj, egyedül.

Tevéinek - de sok volt! -
Téli karámot épített.
Tévedése de nagy volt!
Tilos határ mögötte.

¹⁴⁰ A. Mostaert, Textes... 317-8.

Lovainak - de sok volt! -
Roppant karámot épített,
Romlása, hej, de nagy volt!
Hosszú határ mögötte.

Marháinak - de sok volt! -
Magas karámot épített.
Merészsége de nagy volt!
Messzi határ mögötte.

Birkáinak - de sok volt! -
Biztos aklot épített.
Bizodalma de nagy volt!
Boldog határ mögötte.¹⁴¹

(Kara György ford.)

Nagyon elterjedt „ballada” még a vadásztestvérek története, akik közül az egyik tévedésből, vadászaton vad helyett testvérét öli meg.

Az ismertetett művek, ha az európai értelemben vett balladák művészi színvonalát nem is érik el, mégis arra mutatnak, hogy Európán kívül másutt is létezhet ez a műfaj, s sajátos alkotásai kialakulhattak az európaiaktól eltérő társadalmi körülmények között is, s egyúttal e további kutatásokat igénylő műfajjal zárjuk a mongol népdalok vizsgálatát.

¹⁴¹ A mongol irodalom... 219-20.

Irodalom

- Aalto P., Balinov Š., *Kalmückische Lieder. Aufgezeichnet von G. J. Ramstedt*: JSFOu LXIII: 1, 1-127.
- Aalto P., *Ausdrucksformen in kalmückischen Liedern: Aspects of Altaic Civilization, Uralic and Altaic. Series. 23* (1963) 67-74.
- Abaj Gêsêr Chibüün, Burjaad aradaj üljgêr, Sogsolon najruulagša Namšil Baldano*, Ulan-Udê, 1959.
- Abaj Gêsêr, Vstupiteljnaja statija, podgotovka teksta, perevod i komentarii k nemu A. I. Ulanova*, Ulan-Udê, 1960.
- Abaj-Gêsêr-Chubun, Ošor Bogdo i Churin Altaj. Podgotovka teksta, perevod i primečaniya M. P. Chomonova*, Ulan-Udê, 1964.
- Agyn üljgêrniid*. Ulan-Udê, 1961.
- Ajurzanaev A., Dugaržavon D., *Burjat-mongol literatury chrestomatija*. Ulan-Udê, 1954.
- Alamža mêngên, Sbornik mongolo-burjatskoj poëzii. vyp. 2*. Szentpétervár, 1910.
- Alamža mêngên, Perevod I. Novikova, predislovie G. D. Sanžeeva*, Moszkva-Leningrád, 1936.
- Altaj chajlach (tuulj)*. Ulaangom, 1964.
- Amsterdamskaja, L. A., *Vostočno-chalchaskie narodnye skazki, Tekst i perevod*. Moszkva-Leningrád, 1940.
- Anfei, *Mongyol arad-un dayun-u tegübüri*. Kökekhota, 1949.
- Aradaj duunuud*. Ulan-Udê, 1956.
- Arad-un aman jökiyal-un čeeen üges*. Ulaanbaatur, Mongyol ulus-un 25 duyar on.
- Arban жүг-үн ејен Geser gayan-u tuyuјi*. Peking, 1966.
- Ardyn aman zochiolyn emchtgêl*. Ulaanbaatar, 1947.
- Ardyn aman zochiolyn emchtgêl*. Ulaanbaatar, 1956.
- Asaraltu, N., *Aldartu quyurči Pajai-yin tuqai taničayuly-a: Mongyol Teuke Kelen Bičig*. 11 (1958), 9-19.
- Asaraltu N., *Öbör mongyol-un arad-un uran sayiqanči Muuökin gedeg taničayulya-yin tuqai sanal jöblelge: Mongyol Kelen Jökiyal Teuke*. 1 (1959), 57-63.
- Austin-Hangin-Onon, *A Mongol Reader*. Washington, 1956.
- Badamhatan, *O svadebnych obrjadach urjanchajcev: Studia Ethnographica (sic!)*, I:1, Ulaanbaatar, 1960.
- Badmaev N. B., *Sbornik kalmyckich skazok*. Asztrahany, 1899.
- Badrach G., *Mongolyn chögžmijn tüüchêês: Studio, Ethnographica (sic!)*. I:3, Ulaanbaatar, 1960.
- Bagaeva, G., *Baatar Luušir chaan: Sinžlêch Uchaan*. 9 (1946).
- Bagaeva G., *Ardyn aman zochiolyn emchtgêl*. Ulaanbaatar, 1948.
- Baldaev S. P., *Burjat aradaj aman zochioloj tüübêri*. Ulan-Udê, 1960.

- Baldaev, S. P., *Burjatskie narodnye pesni I*. Ulan-Udê, 1961.
- Baldaev, S. P., *Burjatskie narodnye pesni II*. Ulan-Udê, 1965.
- Bálint G., *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*. 1895.
- Balsang T., *Baruun mongolyn Parčin tuuljč: Cog 2* (1962), 115-117.
- Baradin B., *Otryvki iz burjatskoj narodnoj literatury*. Szentpétervár, 1910.
- Baradin B., *Otryvki iz burjatskoj narodnoj literatury*. Szentpétervár, 1932.
- Baruun mongolyn baatarlag tuuljs: Studia Folclorica IV:2*, Ulaanbaatar, 1966.
- Basanga B., *Chaljmg ilgürmiid bolon tēēlvrtē tuuljs*. Êlst, 1960.
- Basangov B., Poppe N. N., *Džangar-geroičeskij épos kalmyckogo naroda*. Moszkva-Leningrád, 1940.
- Batažabaj, Daširabdan, Sēsēn Sēngē*. Ulan-Udê, 1954.
- Bavuudorž, *Toroj bandyn tuchaj*. Ulaanbaatar, 1958.
- Bawden C. R., *Tales of King Vikramaditya and the Thirty-two Wooden Men*. New Delhi, 1960.
- Bawden C. R., *Vikramaditya Tales from Mongolia*. New Delhi, 1962.
- Bawden Ch., *The Mongol „Conversation Song”: Aspects...* 75-86.
- Bazarov Š. L., *200 zagadok aginskich burjat: Trudy KORGO I:V*, Moszkva, 1902.
- Bazarov Š. L., *Obrazcy mongoljskogo narodnogo tvorčestvo: ZVORAO. XIV* (1902).
- Bazarov Š. L., *Poslovicy aginskich burjat: Trudy KORGO I:6* (1903).
- Benfey Th., *Pantschatantra*. Leipzig, 1859.
- Bennigsen A. N., *Legendy i skazki Centralnoj Azii*. Szentpétervár, 1912.
- Bergmann B., *Nomadische Streifereien unter den Kalmücken I*, Riga, 1804-1805.
- Berlinskij M. P., *Mongoljskij pevec i muzykant Uljdzuj Lubsan-churči*. Moszkva, 1933.
- Bese L., *Remarks on a Western Khalkha-Dialect: Acta Orient. Hung. XIII* (1961) 289-294.
- Bese L., *Two Western Khalkha Tales: Acta Orient. Hung. XVII* (1964) 49-67.
- Bosson J. E., *Buriat Reader*. Bloomington-The Hague, 1962.
- Budaev C. B., *Slovarj rusško-burjatshich adekvatnych poslovic i pogovorok*. Ulan-Udê, 1969.
- Bum êrdēne (Baruun mongolyn baatarlag tuulj)*. Ulaanbaatar, 1947.
- Bum erdeni*. Peking, 1956.
- Burdukov A. V., *Ojrad chalimagijn tuuljčid (Mongol ardyn baatarlag tuuljsyn učir)*. Ulaanbaatar, 1966. 80-101.
- Burdukova T. A., *Ojradyn nêrt tuuljč, Parčin (Mongol ardyn baatarlag tuulsyn učir)*. Ulaanbaatar, 1966. 102-111.
- Burjat mongol aradaj aman zochiolnuud I. Gēsēr. N. D. Dmitrievchêê bēšēžē avagdachan*. Ulan-Udê, 1963.
- Burjat mongol aradaj aman zochiolnuud II, Osoodor mērgēn*. Ulan-Udê, 1956.
- Burjat-mongoljskie byliny i skazki. Obrabotal A. I. Šadaev*, Ulan-Udê, 1941.

- Burjatskie skazki. Sostavlenie vstupitel'naja stat'ja i primečanija* L. E. Êliasova, I. Ulan-Udê, 1959.
- Bütêd S., *Ênch mêndijn bajar*. Ulaanbaatar, 1959.
- Castrén M. A., *Versuch einer burjätischen Sprachlehre*. Szentpétervár, 1857.
- Cay-a-yin Geser (Cay-a Version of Kesar Saga)*. Ulaanbaatar, 1960.
- Cêdêvsürên N., *Duuny tiiivêr*. Ulaanbaatar, 1956.
- Cêrênsodnom D., *Ûzêmcin ardyn aman zochiolos: Chêl Zochiol* I:9 (1963), 110-116.
- Cêvêênij Gêsêrijin tuuž (Zamcaranos Version of Kesar Saga)*. Ulaanbaatar, 1960.
- Chaljmg ilgürmïd boln têlvrtê tuuljs*. Êlst, 1960.
- Chamaganov M. P., *Burjat-mongolskie zagadki-triady: Uč. Zap. Burj. Gos. Pedinstituta*. IX. Ulan-Udê, 1967.
- Chamgašalov A. M. *Šono-bator (ziligêr)*, Ulan-Udê, 1940.
- Changalov N. M., *Burjatskaja skazki i poverja: Zap. VSOIRGO* 1, Irkutzsk, 1889-1890.
- Changalov N. M., *Novye materialy o šamanstve u burjat: Zap. VSOIRGO* I:2, Irkutzsk, 1890.
- Changalov N. M., *Skazanie burjat, zapisannye raznymi sobirateljami: Zap. VSOIRGO* II:1, Irkutzsk, 1890.
- Changalov N. M., *Balaganskij sbornik: Trudy VSOIRGO* V, Tomsk, 1903.
- Changalov N. M., *Sobranie sočinenii pod redakciej G. N. Rumjanceva* II, Ulan-Udê, 1959.
- Changalov N. M., *Sobranie sočinenii pod redakciej G. N. Rumjanceva* III, Ulan-Udê, 1960.
- Charbasarov, *Zagadki burjat-mongolov: Sbornik trudov po filologii* II, Ulan-Udê, 1949.
- Chodza N., *Mongoljskie skazki*. Leningrád, 1954.
- Chodza N., *Gunan baatar*. 1956 (Belsö-Mongólia?)
- Chodza N., *Cêcên tuulaj*. 1956.
- Chorloo P., *Ardyn aman zochiol utga zochiolyn unšich bičig (7-r angi)*. Ulaanbaatar, 1956.
- Chorloo P., *Mongyol üliger-ün üjel surtal-un ündüsün čiglel: Mongyol Teüke Kelen Bičig*. 1958. 47-66.
- Chorloo P., *Mongol ardyn javgan ulgêr: Studia Folclorica* I:8, Ulaanbaatar, 1960.
- Chorloo P., *Osnovnaja charakteristika mongoljskich skazok: Dokl. Mong. Delegacii na XXVI. Kongresse Vostokovedov*. Ulaanbaatar, 1963.
- Chorloo P., *Šinë aman zochiolyn nêg tóról zijl: ŠUA-ijnMêdêê* 2 (1965), 89-95.
- Chuldaj mêrgên*. Ulan-Udê, 1958.
- Cosquin E., *Les Mongols et leur prétendu rôle dans la transmission des contes indiens vers l'occident européen: Etudes folkloristiques*. 1922.
- Čimid-osor D., *Ardyn urtyn duunuud*. Ulaanbaatar, 1959.
- Činggeltei, *Bayarin-u aman ayalyun-u abiya-yin jüi ba üges-ün jüi: Studia Mongolica* II:22, Ulaanbaatar, 1961. 418-423.

- Čistochin Ja., *Materialy po narodnomu tvorčestvu mongolov: Izv. VSOIRGO XXV 2-3*, 134-139.
- Čojžilsürên D., *Šuvuuny dallagyn tuchaj: Studia Mongolica IV: 19*, Ulaanbaatar, 1964. 201-214.
- Dambaasürên N., *Onjsgyn tuiivêr*. Ulaanbaatar 1959.
- Damdinsürên C, *Gésêrijn tuužijn gurban šinž*. Ulaanbaatar, 1956.
- Damdinsürüng, Če., *Mongγol uran jokiya-un degeži jaγun bilig orusibai.: Corpus Scriptorum Mongolorum XIV*, Ulaanbaatar, 1959.
- Damdinsürüng Če., *Töbed mongγol siditü kegür-ün üliger (Tibetan and Mongolian Tales of Vetala): CSM I-II*, Ulaanbaatar, 1963-1964.
- Damdinsürên C, *Rasiyan dusul-un mongγol töbed tayilburi (Mongolian and Tibetan stories from Pañcatantra)*. Ulaanbaatar, 1964.
- Damdinsürên C, *Bigarmižid chaany tuchaj gurban nom: Studia Mongolica V: 5*, Ulaanbaatar, 1965. 73-146.
- Darchadyn gajchamšigt ujangaas. Ulaanbaatar 1960.
- Dašdorž Ž., Gur-Rêncên J., *Ardyn aman zochioloos*. Ulaanbaatar, 1958.
- Dašdorž Ž., Rêncînsambu., *Mongol cêcên igijn dalaj I: Studia Folclorica II:1*, Ulaanbaatar, 1964.
- Dašdorž Ž., *Mongol cêcên igijn dalaj II: Studia Folclorica V: 2*, Ulaanbaatar, 1966.
- Dorž L., *Naadmyn erööl*. Ulaanbaatar, 1948.
- Dovžil G., *Cêchêr Uvsyn ujanga*. Ulaanbaatar 1966.
- Dugarov D. S., *Burjatskie narodnye pesni I*, Ulan-Udê, 1964.
- Dumdadu ulus-un mongγol ündüsüten-ü kelen jokiya-un arban kedün jil-ün kögžil ba tegün-ü sudululyan-u ažil-un bayidal: *Studia Mongolica II:25*, Ulaanbaatar, 1961. 9-24.
- Džangar, *kalmyckij narodnyj êpos (Perevod Semena Lipkina)*. Moszkva, 1958.
- Eliasov L. E., *Burjat-mongol orondo aža yuudag arad zonuudaj sovet ieyn aman zochjool: Sbornik trudov po filologii III*, Ulan-Udê, 1958.
- Êrdênê., Bulag C, *Vang noyon har têrgênêês buuv*. Kökekhot, 1956.
- Êrdênêšuluun, *Burjat-mongol aradaj ontochonuud*. Ulan-Udê, 1958.
- Erdeni-yin sang subasidi. Mukden 1958.
- Erdmann F., *Kalmückischer Dschangar, Erzählung der Heldentaten des erhabenen Bogdo-Chan Dschangar: ZDMG XI (1857)*, 708-730.
- Êzên ulaan bodon (tuulj): *Cog 1 (1959)*, 66-87.
- Gabelentz v. d. H., C, *Einiges über mongolische Poesie: Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes I (1837)* 20-37.
- Gêrêlbalsan, *Eröölüid: CSM XV:1*, Ulaanbaatar, 1960.
- Gêsêr. *Geroičeskij êpos burjat-mongoljskogo naroda. Pod redakciej C. Galsanova*, Ulan-Udê, 1941.

- Gêsêr. Zapisan so slov skazitelja Dmitrieva P. D. Ustnoe narodnoe tvorčestvo burjat I*, Ulan-Udê, 1953.
- Gêsêr-Chubun. Êpopeja (Êchirit-bulagatskij variant) Častj I, podgotovka teksta, perevod i primečanija* M. P. Chomonova, Ulan-Udê, 1961.
- Globa A. P., *Burjatskie i mongoljskie pesni*. Moszkva, 1940.
- Golstunskij, C., *Ubaši Chun-tajdžijn tuudži, narodnaja kalmyckaja poëma*, Szentpétervár, 1864.
- Gomboev G., *Šiddi kur. Sobranie mongoljskich skazok: Êtnogr. Sborn. Ross. Teatr. Obš. VI*, 1894.
- Govj Changajn zaluučuudyn nargiant chariltsaa duu*. Ulaanbaatar, 1959.
- Heissig W., *Ein mongolischer Beitrag zur mongolischen Literaturgeschichte: Baldan Sodnam's Abriss der mongolischen Literaturentwicklung: CAJ II* (1957), 44-57.
- Heissig W., *Helden-, Höllenfahrts und Schelmengeschichten der Mongolen*. Zürich, 1962.
- Heissig W., *Mongolische Volksmärchen*. Düsseldorf-Köln, 1963.
- Heissig W., *Mongolische volksreligiöse und folkloristische Texte*. Wiesbaden, 1966.
- Ich žimchên chatan: Studia Folclorica. III:3*, Ulaanbaatar, 1963.
- Irügel maytayal: Ônôr cêcêg*. 1958.
- Irügel maytayal, Ciγulalt qayalya*. 1969.
- Janžavyn chêldêg ulgêrêês: Studia Folclorica. III:4* Ulaanbaatar, 1964.
- Jülg B., *Kalmückische Märchen. Die Märchen des Siddhi kür oder Erzählungen eines verzauberten Toten*. Leipzig, 1866.
- Jülg B., *Mongolische Märchen: die neun Nachtrags-Erzählungen des Siddhi-Kür und die Geschichte des Ardschi-Bordschi-Chan*. Innsbruck, 1868.
- Ĵinggar. Mukden, 1958.
- Kalmyckaja chrestomatija dija čtenija v staršich klassach kalmyekich škol, sostavlennaja A. Pozrlneevym*, Szentpétervár, 1907.
- Kalmyckie skazki*. Moszkva, 1962.
- Kara G., *Notes sur les dialectes oirat de la Mongolie Occidentale: Acta Orient. Hung. VIII* (1958), 111-168.
- Kara G., *Notes sur le folklore Mongols: Acta Orient. Hung. XI* (1960), 272-291.
- Kara G., *Choix de textes üjümüčin: Acta Orient. Hung. XV* (1962), 183-193.
- Kara G., *Chants de chasseur oirates dans la recueil de Vladimirtsov: Asiatische Forschungen XVII* (1966), 101-107.
- Kara G., *Nouvelles versions de la „ballade” mongole du chasseur fratricide: Acta Orient. Hung. XIX* (1966), 211-216.
- Kara G., *Une chanson „bouriate” du XVIIIe siècle: Acta Orient. Hung. XIX* (1966), 201-210.
- Kara G., *Huit chants tchakhars: Acta Orient. Hung. XX* (1967), 75-100.
- Kara G., *Chants d'un barde mongol, oriental (kéziratban)*.

- Kičikov A. Š., *K étimologii imen Žangar i Mongol: Studia Mongolica* VI:14., Ulaanbaatar, 1967. 113-116.
- Kljueva V. N., *Mongoljskie triady: Uč. Zap. MGU*, II:1, Ulan-Bator, 1946.
- Kotvič VI., *Kalmyckija zagadki i poslovice*. Szentpétervár, 1905.
- Kozin S. A., *Džangariada. Geroičeskaja poëma kalmykov*. Moszkva-Leningrád, 1940.
- Kozin S. A., *Ėpos mongoljskich narodov*. Moszkva-Leningrád, 1948.
- Kozin S. A., *Obščaja charakteristika svoda mongoljskogo ėposa o Gesere: Izv. Ah. Nauk SSSR*, V (1946), 173-178.
- Krueger J. R., *On I. J. Schmidt's Treatment of poetry in the Erdeni-yin tobči: CAJ* VI (1961), 1-13.
- Lehamsürên B., *Aman zochiolyn tiiivêr*. Ulaanbaatar 1943.
- Lehamsürên S., *Mongol ardyn duunuud*. Ulaanbaatar 1957.
- Lenchoboev L., *Sêlêngyn tîrê churimaj tiiichêyêê*. Ulan-Udê, 1964.
- Ligeti L., *Un épisode d'origine chinoise du „Geser-qan”: Acta Orient. Hung.* I (1950), 339-357.
- Liu-chin, *Arad-un aman jokiyal-i temdeglejü emkidkekü tuqai: Mongol Teüke Kelen Bičig* IX: 31 (1958), 40-45.
- Lörincz L., *Fragments d'une version oirate du Cadavre Ensorcelé: Acta Orient. Hung.* XVII (1964), 293 -321.
- Lörincz L., *Les „Contes du Cadavre Ensorcelé” (Rosgrun) dans la littérature et le folklore tibétains: Acta Orient. Hung.* XVIII (1965), 305-316.
- Lörincz L., *La terminologie du folklore kalmouck: Acta Orient. Hung.* XVIII (1965), 149-158.
- Lörincz L., *Le récit-cadre des contes indiens dans la littérature mongole: Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae, Sectio Philologica* VII (1967), 147-151.
- Lörincz L., *„Contes du Cadavre Ensorcelé” dans la littérature et le folklore mongols: Acta Orient. Hung.* XIX (1967), 203-238.
- Luvsandêndêv A., *Až bajdlyn nêgên ilgêrijn iisêl: Studia Mongolica*, IV: 20, Ulaanbaatar, 1964, 169-171.
- Luvsannorov S., *Ardyn duuny tiiivêr*. Bnruun Urt, 1957.
- Madason I. N., *Onjyon ugêniiid, taaharinuud, poslovice, zagadki*. Ulan-Udê, 1956.
- Madason I. N., *Taaharinuud*. Ulan-Udê, 1959.
- Madason I. N., *Burjat aradaj onjyon, chošoo ugêniiid*. Ulan-Udê, 1960.
- Macakov I. M., *K voprosu o kalmyckich jorelach (materialy): Zapiski* II (1962), Êlista, 103-108.
- Michajlov G. I., *Mongoljskie skazki*. Moszkva, 1962.
- Michajlov G. I., *Ėzên bogd Čingis chaany êr chojor zagalyn tuuž: Studia Mongolica* V: 8, Ulaanbaatar, 1966. 3-9.
- Michajlov G. I., *Ob êvoljucii geroičeskogo ėposa mongoljskich narodov: Chêl Zochiol* IV: 1-4, Ulaanbaatar, 1967. 59-67.

- Moldavskij D., *Esčeraž oh epose Geser: Zvezda VII* (1954), 126-127.
- Mongyol arad-un üliger-üid*. Mukden, 1959.
- Mongol ardyn amari zochiolyn dêêž: Studia Folclorica V:1*, Ulaanbaatar, 1967.
- Mongol ardyn baatarlag tuuljs: Studia Folclorica 1:7*, Ulaanbaatar, 1960.
- Mongol ardyn zïjr ig*. Ulaanbaatar, 1956.
- Mongol ardyn zïjr ig*. Ulaanbaatar, 1969.
- Mongol onjsgyn tuiivér*. Ulaanbaatar, 1938.
- Mongyol sine üsüg-ün ungsiqu bičig I*, Kökekhota, 1956.
- Mongoljskie skazki. Tom I, Bogd Bigrma Zadi chan; Tom II, Šidetu Kêgur ili zakoldovannyj trup*. Urga, 1923.
- Mongoljskie skazki (Perevod s mongoljskogo)*. Moszkva, 1962.
- Mongolyn chošin ilgér, Studia Folclorica III:2* Ulaanbaatar, 1964.
- Mönch C, *Aman zochioloos ichijg mêdêz bolno: Cog 5* (1961).
- Mostaert A., *Ordosica*. Peking, 1933.
- Mostaert A., *Textes oraux ordos*. Peking, 1937.
- Mostaert A., *Folklore ordos*. Peking, 1947.
- Muu-öchin, *Chirêlbaatar chiii: Studia Folclorica III:1* Ulaanbaatar, 1961.
- Nadmid N., Codol S., *Mongol ardyn duunuud*. Ulaanbaatar, 1959.
- Nadmid N., *Ardyyn duunuud*. Ulaanbaatar, 1962.
- Nadmid Z., *Mongol ardyn ilgêr*. Ulaanbaatar, 1957.
- Nagy L. J., G. Bálint's *Journey to the Mongols and his Unedited Kalmuck Texts: Acta Orient. Hung. IX* (1959), 311-327.
- Namnandorž O., *Chôngo chaany magtaal: Tujaa 6* (1958).
- Namnandorž O., *Chilin galzuu baatar: Studia Folclorica I:9*, Ulaanbaatar, 1960.
- Namsraev Ch., *Burjat-mongoljskie poslovice i pogovorki*. Ulan- Udê, 1947.
- Nasunbayar, *Tunghsiang kelen-ü temdeglel: Studia Mongolica III:3*, Ulaanbaatar, 1961. 77-92.
- Navaansürên D., *Uran sajchančdad tuslamž*. Ulaanbaatar, 1964.
- Njam-Osor L., *Önžin cagaan botgo*. Ulaanbaatar, 1958.
- Nomči qatun's Version of Kesar Saga: CSM IX: 4*, Ulaanbaatar, 1960.
- Nomin, *Arad-un aman jökiyal-un tuqai üčüken tanieta: Mongyol Kelen Jökiyal Teüke IV* (1959), 56-57.
- Norboev B., *Mongolo-burjatskie poslovice i zagadki: Zabajkalskie Oblastnye Vedomosti VII-X* (1867).
- Ojun Ê., *Mongoljskie pesni-pjesy: Sovremennaja Mongolija 10* (1950).
- Ojun Ê., *Mongoljskie pesni-pjesy: Studia Mongolica I:2*, Ulaanbaatar, 1959.

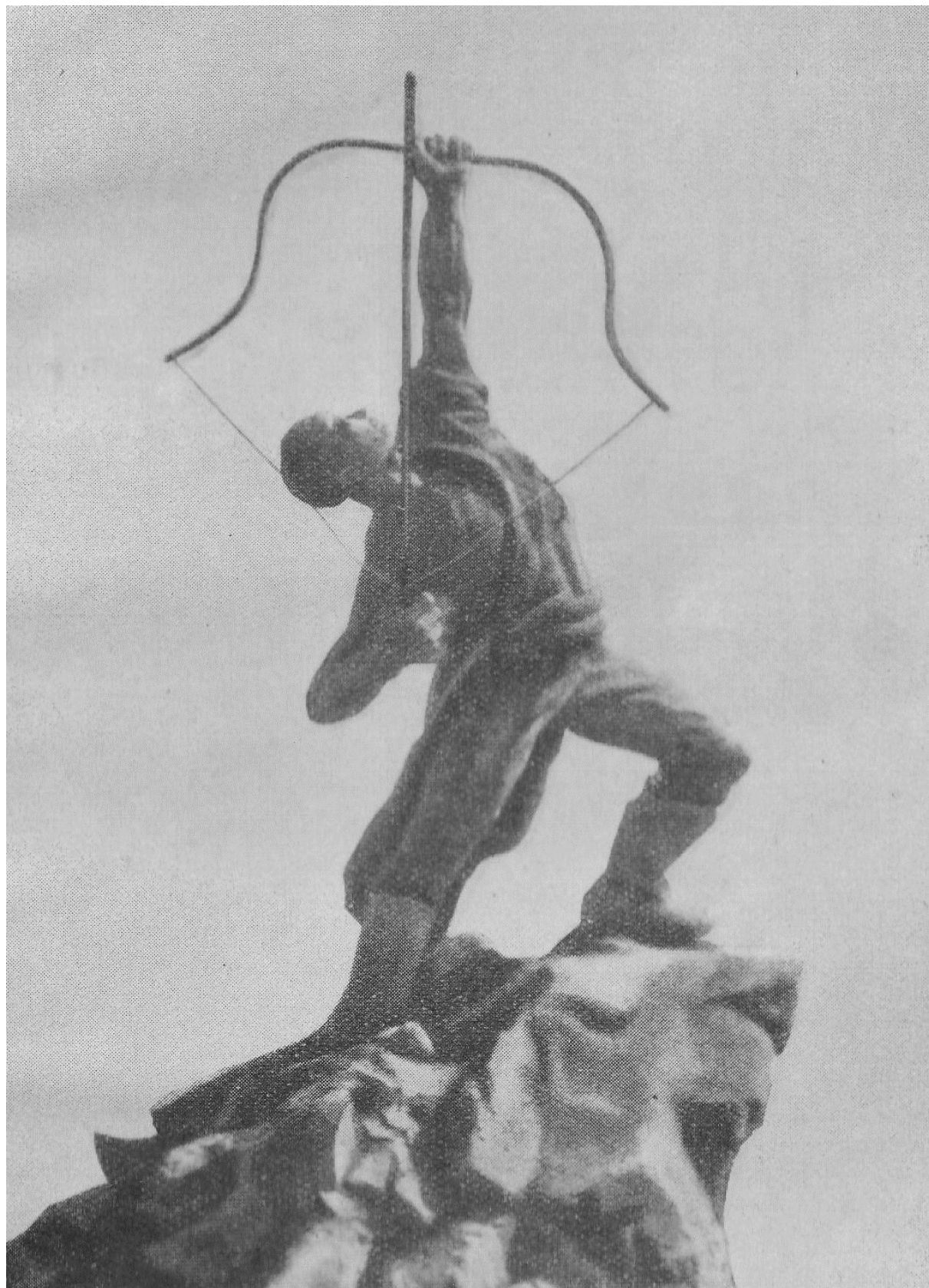
- Ojun Ê., *Mongol ardyn charilcaa duuny zijlêês: Studia Mongolica* I:6, Ulaanbaatar, 1960.
- Onjsguud*. Kökekhota, 1957.
- Örgen T., *Šaydar „soliyatu”*. Mukden, 1959.
- Ölzijchutag C., *Mongol ardyn onjsguud*. Ulaanbaatar, 1956.
- Ölzijchutag C., *Ertöncijn gurav: Studia Folclorica* II:2, Ulaanbaatar, 1961.
- Ölzijchutag C., *Türnên onjsogo*. Ulaanbaatar, 1966.
- Pallas P. S., *Sammlungen historischer Nachrichten über die mongolischen Völkerschaften*. Szentpétervár, 1776.
- Pêrlê Ch., *Chojor šagaj: Cog* 5 (1959), 128-132.
- Poppe N., *Proizvedenija narodnoj slovesnosti chalcha mongolov*. Leningrád, 1932.
- Poppe N., *Koljhoznaja poézija burjat-mongolov selenginskogo ajmaka*. Leningrád, 1934.
- Poppe N., *Burjat-mongoljskij foljklornyj i dialektologičeskij sbornik*. Moszkva-Leningrád, 1935.
- Poppe N., *Chalcha-mongoljskij geroičeskij épos*. Moszkva-Leningrád, 1937.
- Poppe N., *Khalkha-mongolische Grammatik, mit Bibliographie, Sprachproben und Glossar*. Wiesbaden, 1951.
- Poppe N., *Mongolische Volksdichtung. Sprache, Lieder, Märchen und Heldensagen*. Wiesbaden, 1955.
- Poppe N., *Der parallellismus in der epischen Dichtung der Mongolen: Ural-Altajische Jahrbücher* XXX (1958) 196-228.
- Poppe N., *Zur Hyperbel in der epischen Dichtung der Mongolen: ZDMG* 112 (1962), 106-158.
- Potanin G. N., *Mongoljskie skazki i predanija: Zap. Semipalatinskogo Podotd. Zapadno Sib. Otd. RGO*, XIII 1-97.
- Potanin G. N., *Očerki severo-zapadnoj Mongolii*. Szentpétervár, 1881-1884.
- Potanin G. N., *Tangutsku-tibetskaja okraina Kitaja i centraljnaja Mongolija*, I-II Szentpétervár, 1884-1886.
- Potanin G. N., *Vostočnie motivy v srednevekovom evropejskom épose*. Moszkva 1899.
- Poucha P., *Zum kalmückischen Epos Džangar: CAJ* VI (1961) 235-246.
- Poucha P., *Eigenes über das Pferd in der mongolischen Literatur und in der heutigen Mongolei: CAJ* XI (1966), 286-306.
- Pozdneev A., *Obrazcy narodnoj literatury mongoljskich plemen. Narodnye pesni mongolov I*. Szentpétervár, 1880.
- Pozdneev A., *Kalmyckie skazki: Zap. VOIRAO* III., IV., IX., X, Szentpétervár, 1888-1896.
- Pozdneev A., *Kalmyckie narodnye skazki, sobrannye v kalmyckich stepjach Astrachanskoj Gubernii i izdannie v podlinnom kalmyckom tekste*. Szentpétervár, 1892.
- Qubisyal-un dayun-u tegüber*. Ulaanbaatar, 1930.
- Ганжурѣаб, *Furban nasutai Tunayan ulayan bayatur*. Kökekhota, 1956.
- Fučin qoyar modun kümün-ü üliger*. Kalgan, 1958.

- Ramstedt G. J., *Kalmückische Sprachproben I. Kalmückische Märchen*. Helsingfors, 1909.
- Ramstedt G. J., *Džangar, geroičeskaja poëma kalmykov*. Szentpétervár, 1911.
- Rinčen B., *Mongoljskie poslovicy: Studia Folclorica* I:3, Ulaanbaatar, 1962.
- Rinčen B., *Žanr bengsen-ü üliġer v mongoljskom foljklore: Studia Mongolica* II:31-36, Ulaanbaatar, 1962. 42-45.
- Rinčen B., *Manaj ardyn tuuljs (Mongol ardyn baatarlag tuuljsyn učir)*. Ulaanbaatar, 1966. 5-16.
- Rinčensambuu G., *Mongol ardyn duuny töröl zıjł: Studia Mongolica* I:26, Ulaanbaatar, 1959.
- Rinčensambuu G., *Mongol ardyn duuny töröl zıjł: Studia Mongolica* II:31-36, Ulaanbaatar, 1962. 3-41.
- Rinčensambuu G., *Mongol tuulijg ielêch asuudal: Studia Mongolica* IV:18, Ulaanbaatar, 1964. 157-166.
- Rintchen B., *En marge de culte de Guesser khan en Mongolie: Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 60 (1958).
- Rintchen B., *Les matériaux pour l'étude du chamanisme mongol 1*. Wiesbaden, 1959.
- Rintchen B., *Les matériaux pour l'étude du chamanisme mongol 2*. Wiesbaden, 1961.
- Rintchen B., *Folklore mongol 1*. Wiesbaden, 1960.
- Rintchen B., *Folklore mongol 2*. Wiesbaden, 1963.
- Rintchen B., *Folklore mongol 3*. Wiesbaden, 1964.
- Rintchen B., *Folklore mongol 4*. Wiesbaden, 1965.
- Róna-Tas A., *Daringanga Folklore Texts: Acta Orient. Hung.* X (1960), 171-183.
- Rudnev A., *Bargu-burjatskaja skazka: Trudy Troickosavsko-Chjachtinskogo Otdelenija Priamurskogo Otdela IRGO*. III:2-3, 1900.
- Rudnev A., *Ein mongolisches Liebeslied: JSFOu* 23, Szentpétervár, 1905.
- Rudnev A., *Obrazcy mongoljskoj narodnoj literatury, chalchaskoe narečie 1*, Szentpétervár, 1908.
- Rudnev A., *Materialy po govoram vostočnoj Mongolii*. Szentpétervár, 1911.
- Rudnev A., *Chori-burjatskij govor*. Szentpétervár, 1913-1914.
- Sambu D., *Čaqar arad-un dayuu-nuryud*. Kökekhota, 1959.
- Sanžeev G. D., *Pesnopenija alarskich burjat*. Moszkva, 1928.
- Sanžeev G. D., *Êtnografičeskij otčot o poezdke v Mongoliju v 1927 godu*. Leningrád, 1930.
- Sanžeev G. D., *Darchatskij govor i foljklor*. Leningrád, 1931.
- Sanžeev G. D., *Mongoljskaja povestj o chane Charanguj: Trudy In-ta Vostokovedenija Akad. Nauk SSSR*. 22, Moszkva-Leningrád, 1937.
- Sanžeev, G. D. *Kyzylskaja rukopisj mongoljskoj êpičeskoj povesti „Chan-charanguj”*: *Sborn. statej tjurko-mongoljskoe jazykoznanie i foljkloristika*. Moszkva, 1960. 265-350.
- Sanžeev G. D., *A mongol eposz néhány kérdéséhez (A burját eposz két típusáról): A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* XVII (1961), 198-204.

- Sayinčoytu N., *Arulu yoo-a*. Peking, 1958.
- Schmidt I. J., *Die Thaten Bogda Gesser Chan's, des Vertilgers der Wurzel der zehn übel in den zehn Geyenden*. Szentpétervár, 1839.
- Schott V., *Über die Sage von Geser-chan: Abh. der Berliner Akademie*. 1851.
- Schröder D., *Aus der Volksdichtung der Monguor I*. Wiesbaden, 1959.
- Sedklin kür. Bart beldsnj* Bukšan Badm. Êlst, 1960.
- Siditü kegür-ün üliger*. Ulaanbaatar 1928; Mukden, 1958.
- Smolev J. S., *Burjatskie legendy i skazki: Troick. KOPOIRGO* IV:2 (95-107); VI:1 (136-147); VI:2 (61-85); XV:2 (56-64).
- Sodnom B., *Onjsgyn tüüivêr*. Ulaanbaatar, 1935.
- Sodnom B., *Mal až achujn cholbogdoltoj ardyn aman zochiol*. Ulaanbaatar, 1956.
- Sodnom B., *Mongol duuny tüüichnêês: Chêl Zochiol* I:5, Ulaanbaatar, 1960.
- Sodnom B., *Mongolyn charyn zigijn böögijn duudlagyn tuchaj: Studia Mongolica* IV: 3, Ulaanbaatar, 1962.
- Sodnom B., *Ardyn büüivêjn nêg duuny tuchaj: Chêl Zochiol* II:12, Ulaanbaatar, 1964. 73-80.
- Sodnom B., *Mongol ardyn „ertöncijn gurav, döröv“-ijn tuchaj: Studia Mongolica* IV:21, Ulaanbaatar, 1964, 175-200.
- Sodnom Č., *1962 ond javsan ardyn aman zochiol sudlach šinžilgêênij ažlyn urdčilsan dimgêês: BNMAU ŠUA-ijn Médêê* 3 (1963), 68-74.
- Sodnom Č., *Malyn tuchajg iğs: Studia Mongolica* IV:14, Ulaanbaatar, 1964. 15-31.
- Stumpf C. *Mongolische Gesänge; Vierteljahrschrift für Musikwissenschaft* III. (1887), Leipzig, 297- 304.
- Šadaev A. I., *Burjat-mongol aradaj ontochonuud*. Ulan-Udê, 1950.
- Šadaev A. I., *Burjat-mongol aradaj ontochonuud*. Ulan-Udê, 1958.
- Šagdargočoo C., *Êrijn gurban naadmyn jaruu najrgijn êmchtgêl*. Ulaanbaatar, 1961.
- Šaraksinova N. O., *Les contes du Cadavre Ensorcelé chez le Bouriates: Acta Orient. Hung.* XVI (1963) 46-54.
- Šilên galzuu baatar chiiir*. Cog 3 (1969), 98-124.
- Šmidt I. J., *Podvigi ispolnennogo zaslug geroja Bogdy Gesser chana*. Szentpétervár, 1836.
- Šubert I., *Gêsêr chaany tuužijn tuchaj chêdên têmdêglêl: Studia Mongolica* VI:8, Ulaanbaatar, 1967. 75-87.
- Têrbiš N., *Erööl magtaluud*. Ulaanbaatar, 1950.
- Têrbiš N., *Malčny žargal*. Ulaanbaatar, 1961.
- Tibetan Version of Gesar Saga: CSM* I-IV, Ulaanbaatar, 1961.
- Timkowskij G., *Reise nach China durch die Mongolei in den Jahren 1820 und 1821 III*, Leipzig, 1826.
- Todaeva B. Ch., *Mongolische Dialekte in China: Acta Orient. Hung.* X (1960), 142-169.

- Todaeva B. Ch., *Dunjanskij jazyk*. Moszkva, 1961.
- Todaeva B. Ch., *Baoanskij jazyk*. Moszkva, 1964.
- Tod usgijn Gêsêr*: CSM IX:1, Ulaanbaatar, 1959.
- Torojev A., *Uligery, skazki i pesni*. Irkutsk, 1941.
- Torojev A., *Novye uligery*. Ulan-Udê, 1943.
- Torojev A., *Arman i Durman uliger*. Ulan-Udê, 1948.
- Tümen M., *Öbör mongyol-un arad-un qujurči Muuökin: Mongol Kelen Jökiyal Teüke IV* (1959), 45-56.
- Tümen M., *Mongyol Kelen Jökiyal Teüke sedkil-iin nayirayidqu yaĵar-tur: Mongyol Kelen Jökiyal Teüke III* (1959), 53-54.
- Tümen M., *Arad-un aman jökiyal-un tuqai ügüel: Mongyol Kelen Jökiyal Teüke I* (1959), 57-63.
- Törksn literatur, Dundin školyn 7-gč klasst umšch degtr*, Êlst, 1961.
- Ulanov A., *Burjatskij foljklor i literatura*. Ulan-Udê, 1959.
- Ustjužanikov I., *Tri narodnye revoljucionnye pesni Mongolii*. Moszkva, 1926.
- Vladimircov B. Ja., *Legenda o proischoždenii dêrbêtskich knjazej: Živaja Starina XVIII* (1909), 35-37.
- Vladimircov B. Ja., *Mongoljskij sbornik rasskazov iz Pañcatantra*. Szentpétervár, 1921.
- Vladimircov B. Ja., *Mongolo-ojratskij geroičeskij êpos. Prevod, vstupitel'naja stat'ja i primečanija*. Szentpétervár-Moszkva, 1923.
- Vladimircov B. Ja., *Rasskaz o volšebstve. Skazka. Perevod s mongoljskogo: Vostok* 1923. 55-57.
- Vladimircov B. Ja., *Volšebnyj mertvec*. Pétervár, 1923, Moszkva, 1958.
- Vladimircov B. Ja., *Obrazcy mongoljskoj narodnoj slovesnosti*. Leningrád, 1926.
- Vladimircov B. Ja., *Mongoljskie skazanie ob Amursane: Vostočnye zapiski*. Leningrád, 1927.
- Zagdsüren U., Tuuljč M. *Parčiny amidral uran bütêêlijn tuchaj (Mongol ardyn baatarlag tuuljsyn učir)*. Ulaanbaatar, 1966. 19-29.
- Zagdsüren U., *Mongol tuulijg survalžlan têmdeglêž bajsan nj: Studia Mongolica V: 17*, Ulaanbaatar, 1966. 105-111.
- Zatopljaev P., *Burjatskie skazki: Zap. VSOIRGO po. Otd. Êtnogr. I*, 1889.
- Ziĵr üg*. Kökekhot, 1954.
- Žamcarano C., *Materialy k izučeniju literatury mongoljskich plemen (Obraczy narodnoj literatury burjat-êchrid i Bulgad): ZVOIRAO XVII* (1906), 109-128.
- Žamcarano C., *Burjatskaja skazka o tom, kak russkij Fomka nadul dvuch popov: Živaja Starina II* (1900) 115-117.
- Žamcarano C., *Obrazcy mongoljskoj narodnoj literatury I*. Szentpétervár, 1908.
- Žamcarano C., *Alamži-mêrgên (bylina). Proizvedenija narodnoj slovesnosti mongoljskich plemen. Proizvedenija narodnoj slovesnosti burjat I*. Szentpétervár, 1914.
- Žamcarano C., *Proizvedenija narodnoj slovesnosti Burjaát. Sobral C. Ž. Žamcarano. Êpičeskie proizvedenija Êpičeskie proizvedenija êchrit-bulgatov*, Szentpétervár, 1918.

- Žamcarano C, *Ėpičeskie proizvedenija êchrit-bulgatov: Proizvedenija narodnoj slovesnosti burjat II* (1930).
- Žamcarano C, *Mongoljskie skazki* (ed. Rinčen: *Studia Folclorica* I:1) Ulaanbaatar, 1959.
- Žamcarano C, *Mongolyn baatarlag tuuljsyn tuchaj têmcéglél (Mongol ardyn baatarlag tuuljsyn učir)*. Ulaanbaatar, 1966. 113-120.
- Žangar. *Chalimag chêtêês mongol chêtênd buulgasan* T. Dûgêr-sûrên, Ulaanbaatar, 1963.
- Žigmid C, *Eròol, magtaluud*. Ulaanbaatar, 1950.
- Žigmid C, *Magtaal šog šulgêês*. Ulaanbaatar, 1952.
- Žigmid C, *Eròolijn dêêz*. Ulaanbaatar, 1961.

Erhi Mergen lelövi a napokat az égről
(A szerző felvétele)

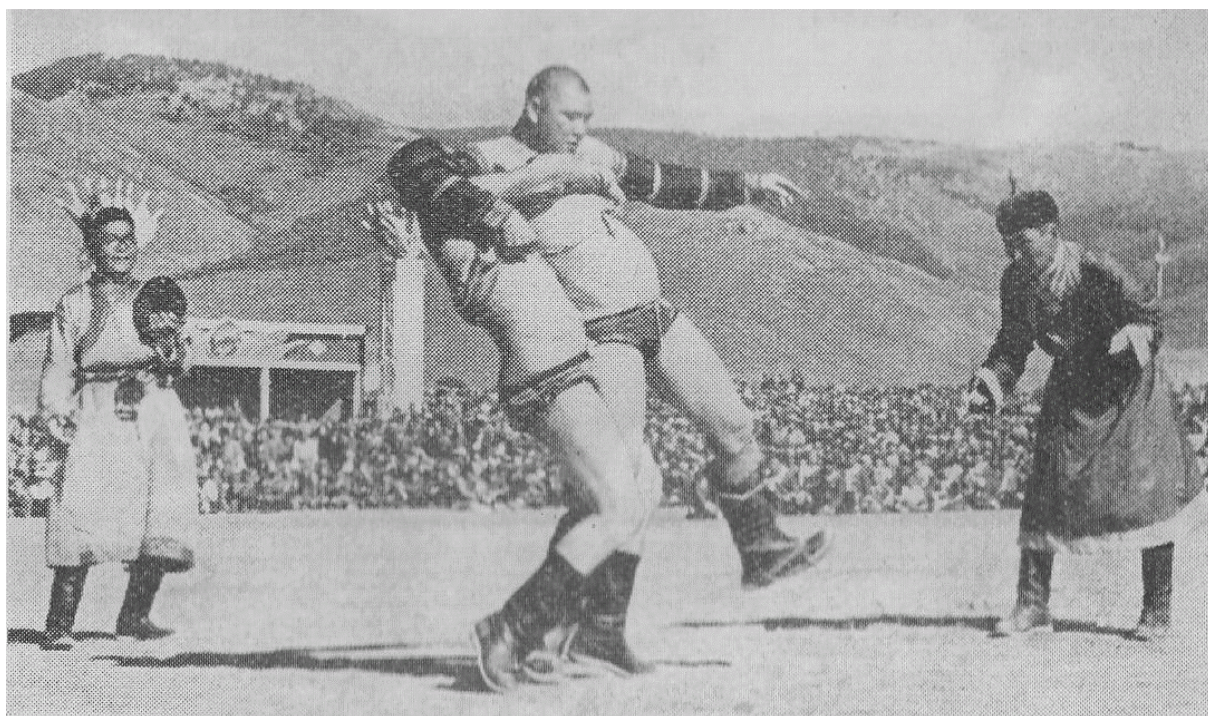
*Öreg énekes **morin húron** játszik*
(A mai Belső-Mongólia c. kínai képes albumból 1957, Peking)

*A híres belső-mongol énekes **Mó-ökin.***
(A mai Belső-Mongólia c. kínai képes albumból 1957, Peking)

Jellegzetes mongol kép; birkanyírás, ódák ihletője
(Cím és kiadási év nélküli mongol képes albumból)

Így küzdött Dzsangar is a tündérlány kezéért
(Cím és kiadási év nélküli mongol képes albumból)

Mangusz, a bátor ellenfele
(Mongol Képzőművészet c. kiadási év nélküli mongol képes albumból)

A hős felesége; Tára istenasszony földi megtestesülése
(Mongol Képzőművészet kiadási év nélküli mongol képes albumból)

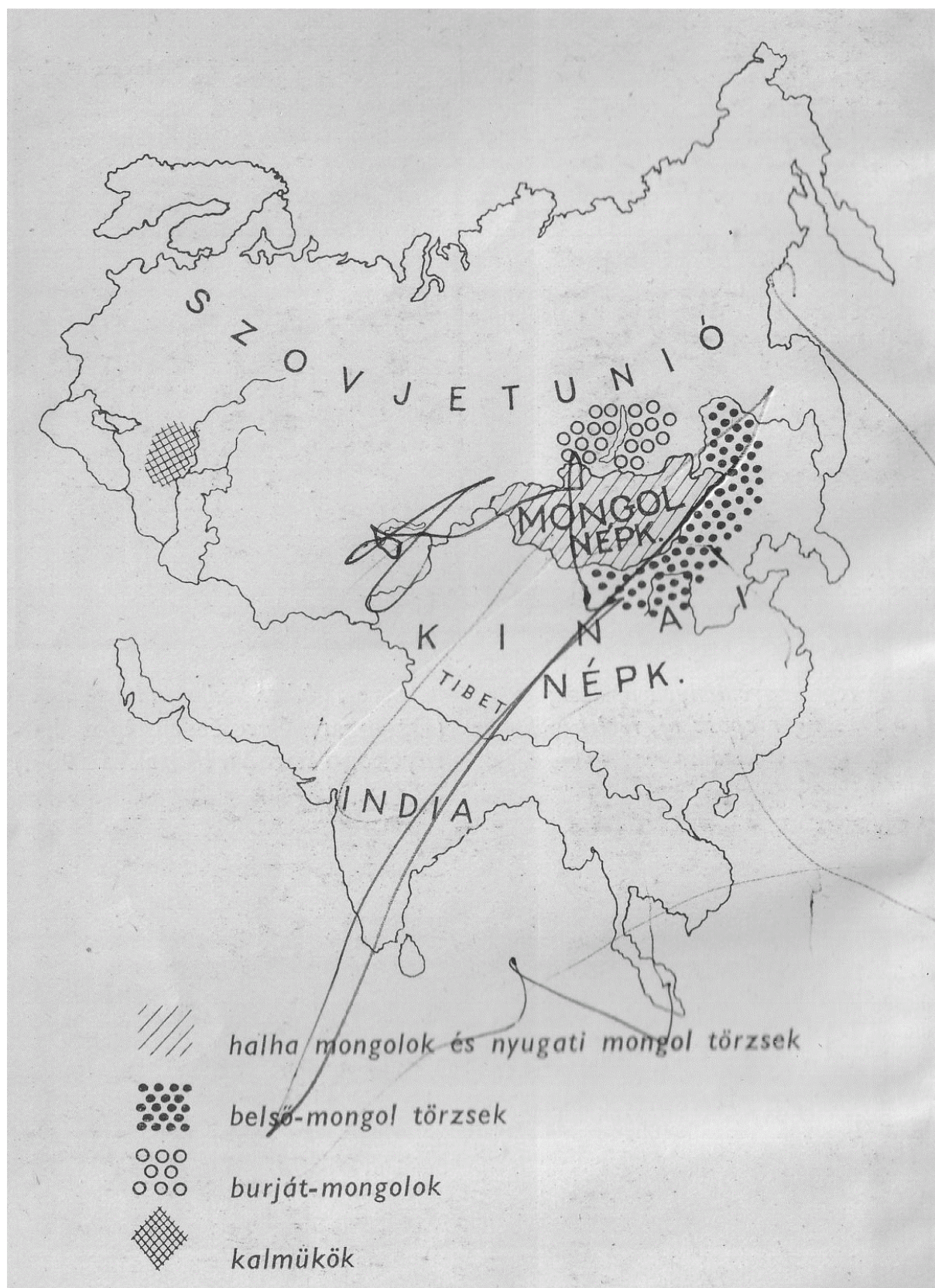
Az öreg csikós, Agszagaldaj
(Dzsangar, Geroičeskij épos kalmyckogo naroda, Moszkva 1960)

A régi hagyományok ápolása; a Dzsangar eposz új, régi írásos kiadása

A bátor hadba indul
(Dzsangar, Geroičeskij êpos kalmyckogo naroda, Moszkva 1960)

A mongol népek elhelyezkedése